

ศาสนสมเด็จ

ลายพระหัตถ์

สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัตติวงศ์

และ

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

(ภาค ๔ และ ภาค ๕)

พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ

คุณหญิงเหลี่ยน นครโกยพิเจท

ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส

วันที่ ๒๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๕

คำนำ

ขุนประสารทรัพย์ประเสริฐ ข้าราชการกรมสรรพากร
มาแจ้งความ ณ หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร ว่ามีความ
ประสงค์จะพิมพ์หนังสือเรื่อง “ศาสนสมเด็จ” คือลายพระ
หัตถ์สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ กับสมเด็จ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงมีไปมาโต้ตอบกัน เพื่อแจก
เป็นที่ระลึกในงานฉานปกิศจศกคุณหญิงเหลี่ยน นครไทยพิเชต
ผู้เป็นอาว ซึ่งกำหนดในวันที่ ๒๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๕
ขอให้กรมศิลปากรพิจารณาอนุญาต และเลือกคัดต้นฉบับตอน
ใดตอนหนึ่ง ซึ่งสมควรจะจัดพิมพ์ให้ด้วย กรมศิลปากรจึง
เลือกศาสนสมเด็จภาค ๘ และภาค ๕ ซึ่งเคยพิมพ์ครั้งหนึ่ง
แล้ว แต่ยังไม่แพร่หลาย ให้พิมพ์ซ้ำอีกครั้งหนึ่ง รวม ๒ ภาค
ในเล่มเดียวกันดังปรากฏในสมุดนี้ และขออนุโมทนากุศล
สาธุการประโยชน์ด้วย หากผลานิสงส์อันใดจักพึงบังเกิดม
เพราะการพิมพ์หนังสือนี้แจก ขอผลานิสงส์นั้นจงสำเร็จแก่
คุณหญิงเหลี่ยน นครไทยพิเชต ผู้ล่วงลับไป ตามควรแก่
คติวิสัยในสัมปรายภพ เทอญ.

กรมศิลปากร

๓๐ ตุลาคม ๒๔๕๕

คุณหญิงเหลี่ยน นครไทยพีเจท

ชาติระ ๒๔๒๕

มรณะ ๒๔๘๕

ประวัติ

คุณหญิงเหลี่ยน นครไทยพิเฉท เกิดเมื่อวันที่พุธ เดือน
๗ ปีมะเมีย ตรงกับ พ.ศ. ๒๔๒๕ ณ ตำบลบางกะจะ อำเภอ
เมืองจันทบุรี จังหวัดจันทบุรี เป็นบุตรหลวงกมลวารีรักษ์
(หงวน สงวนวิทย์) และนางกมลวารีรักษ์ (คล้อย สงวนวิทย์)
ได้ทำการสมรสกับพระยานครไทยพิเฉท (ปลิว พันธุมพันธ์)
ครั้นต่อมาพระยานครไทยพิเฉทถึงอนิจกรรม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๔
คุณหญิงเหลี่ยน นครไทยพิเฉท ก็ได้ปฏิบัติตนมาด้วยดีใน
ฐานะเป็นพุทธศาสนิกชน ได้บำเพ็ญบุญในทางศาสนา เป็น
ต้นว่าได้ทำการทอดกฐิน บำรุงภิกษุสามเณรผู้สืบอายุพระ
พุทธศาสนาด้วยปัจจัยลาภ สงเคราะห์กุลบุตรผู้ศรัทธาให้ได้
อุปสมบท เป็นผู้มีความกตัญญูกตเวทีต่อบรรพบุรุษเป็นอย่างดี
มีใจโอบอ้อมอารีเป็นที่เคารพรักใคร่ของหลาน หลาน
และบรรดาญาติมิตรที่ได้สมาคมตลอดมา คุณหญิงเหลี่ยน
นครไทยพิเฉท ได้ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ ๑๒ พฤษภาคม
พ.ศ. ๒๔๕๕ เวลา ๕.๐๐ น. ด้วยโรคชราและหัวใจพิการ
คำนวณอายุได้ ๗๐ ปี

สารนิพนธ์

คำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๕ มกราคม ๒๕๓๗

กราบทูล สมเด็จพระราชาธิบดี ฯ ทราบฝ่าพระบาท

ด้วยพระหัตถ์ลงวันที่ ๒๖ ธันวาคม ได้รับประทานแต่งตั้ง เป็น

พระเดชพระคุณอย่างอง ททรงพระเมตตาตรัสเสด็จงานพระศัพธ์

สมเด็จพระสังฆราช ฯ ไปให้ทราบเกล้าโดยที่สดการ ขอประทานทูล

สนองให้ทราบฝ่าพระบาทในทางขอตั้งต่อไป

ขอทูลเกล้าทูลกระหม่อมแจ้งพระยาประธานพร

กับพระสังฆาภิบาล ฯ ออกมานนเค่งอนคตาดอยู่บาง แทจรงเมองนท

๓๓ เวลา ๒๐ นาฬิกา เสด็จกระหม่อมได้รับโทรเลขพระองค์หญิง

อาภา ขอให้ช่วยจัดคนเข้าใจการทำเมรุส่งออกมา จึงให้ไปตามพระ

สังฆาภิบาล ฯ มาปรึกษาเดยอนน เขาว่าเขาออกมาช่วยได้จึงได้จัดส่งมา

ในวันที่ ๑๕ สิ้นพระยาประธาน ฯ นั้น ไม่มีใครได้บอกขอไปถึงเกล้า

กระหม่อม และเกล้ากระหม่อมก็ไม่ได้จัดส่งเขามา

หตงคาเมรุซงเป็นทรงกรวยนน เป็นคความคตเกิดกระหม่อม

ร่างรูปให้พระสังฆาภิบาล ฯ ออกมาทเดยอ ดยเห็นจาอย่างนพจะทำได้

ง่าย ในเวลาอนนอยนอยแตรจะคุดมส่งาพอส่มคดว แตกเดเบตชอง

ให้เขามาเหมือนกัน ว่าถ้าพระองค์หญิงอาภาไม่โปรดอย่างนั้น จะ

โปรดอย่างไร ถ้าเขาสามารถจะทำได้ก็ให้ทำตามพระประสงค์ ทรง

ยอดโกศหงกานนคนอนคิด ไม่ใช้ความคิดเกล้ากระหม่อม

ขอทูลขอพระทูลเกล้าฯ เปิดยื่นหินเหล็กไฟเป็นไม้ขีดไฟในยุครวมชน
สรรพพลังชนนคณาจารย์ ทบทเปลี่ยนามแต่ยุคเกล้ากระหม่อมแล้ว ด้วย
ว่าหนักหายาก แดงของกองทนายชนวนปดายเทียนประกอบบอก
ข้าคนสมัยใหม่ตีเหล็กไฟไม้ค้อยคิด เพราะเป็นของเกินสมัยไม่เคย
ทำกันมาเสียนานแล้ว หินเหล็กไฟเป็นเครื่องทำไฟ ไม้ขีดไฟก็เป็น
เครื่องทำไฟ ทำไมไม่เอาไม้ขีดไฟ ขุดได้ง่าย ราคาก็เบา เมื่อปรึกษา
เห็นพร้อมกันว่าควรเปลี่ยนแล้ว จึงสั่งให้เปลี่ยนเป็นไม้ขีดไฟ ตัดอด
จนยากเพลิงทตงถวายกกตงไม้ขีดไฟถวายแทน หีบที่จัดตั้งไปหัวเมือง
แต่ก่อนเรียกจาหีบศตาทนาเพลิง ให้ตัดเรียกแต่จาหีบเพลิงเท่านั้น

การแหพระศัพมรดกเพลิงน่านนรตักพอใจจากหนัก ด้วยต้อง
ตามประเพณีโบราณ ในกรุงเทพฯ เคยจนเด็กไม่เอาเข้ากระบวน
แหแล้ว เจาหน้าทนายไปค้อยอยุทเมทรกเดียว

ขอทูลทวงพระดำริแก้ไขทางปฏิบัตแก่เครื่องขมาของพระราชทาน
โดยวิธีทอดใจไม่จุดเพลิง เพราะเหตุที่ไม้มเพลิงหลอดส่งมานั้น เป็น
ขอทเกล้ากระหม่อมไม่เคยยกดองเคย เป็นเหตุให้รู้สึกขบใจยิ่งนัก
เห็นปรากฏในพระ จวิจารณ์บัญชา อย่าง เดียวหมด ในเงตามัจจุบัน
เป็นกาทรททวงปฏิบัตถูกตองสมควรแก่เหตุทุกประการ อันจะเว้นเสีย
ไม่ทูลสรรเสริญนั้นไม่ได้

พระสฎาปนาฯ กตบ้ เข้าไป แจ่งรายงานการททาเมรุจาทำตามาก
เต็มที ของใช้หายาก เช่นผ้าคยเป็นคย หาซื้อได้ไม่พอการ ขา
พดกเจกคณตาคตามเคย รุจาขงส่งไตทคองการกโก่งราคาจนสูงกจา

ทศเขยชายคงสามเท่า เครื่องมือใหม่ เช่นชุดกระต่ายกทำถั้วมได้ของ
 อดตวยมต ให้พระในอดันนต งานนตเตยว ด้ยเจตาคนยงรง พระ
 ภูทาการมอไมบอมหมต แดเขาใจจาเหตุทชตอจางตาง ๗ นน เป็น
 ดวยในเมืองบั้งเขาไมทักการมตอกัน ทกจะจรงอย่างจางนบั้ง แด
 เกตากรหมอมคคจางเมืองบั้งเป็นถนแปตทของแก ไมรู้เขาระแต่จะ
 ไปหยบเขาอระไรทไหนได้ เจตาคมนอยไมชองจระเทยจเด้าะทา เดิม
 กระฉ่าจะไ้พระศัพ ๑๕ วน เกตากรหมอมกกระฉ่าการถจายพระเพตง
 จะตทในวนท ๒๕ พระส้ถาปนา ๗ ออกมาถงบั้งวนท ๑๕ มเจตาทา
 การ ๓๐ วน แต่กายหตงได้ยินเข้าไปใหม่จากำหนดถจายพระเพตง
 วนท ๒๒ หตสันเขาไปอก ๓ วน รุ้ตทหนักใจเคมทจางพระส้ถาปนาจะ
 ทาการไมทั้น แต่กอดด้่าห้กระเกยกคระกายททำให้ทั้นการได้ เกตากร
 หมอมชอบใจแกเป็นถนพน

รถททรงพระศัพน พระส้ถาปนาจกนเคนจางามหนัก ทงจ
 คนเชญหีบพระศัพ ททาดวยมทฎยาออย่างเคารพระจิง น้าชมเป็นออย่าง
 ยงดวย

พระองคทญงอากานน เกตากรหมอมกรุ้ตทงด้่าราย้มาก
 เหมือนกัน แต่เราจะช่ดวยอระไรได้

เต้ยใจทคูกาหนดจนเส้ตจไปเคยจเมืองพมา ไมมจนาหนด
 เส้ตจไปเคยจเมืองเมาระคมะคระนาจค้ระอระไรแฉจนนคดอย แต่กระนนัก
 กนจันเขาไปเกยบเคอนหนงแต่จ ในการเส้ตจไปเคยจเมืองพมานน
 เป็นอนจะตองได้คความยากเป็นแนนอน ถ้าหากทำคจหนักไปในทาง
 ไซ้คพมาจจะตอก ถ้าทาคจหนักไปในทางคระจรงกจะตอก จะคองทำ

อย่างไรให้เข้าไปในสายกลาง เมื่อเร่ร่อน นมพม่าผู้มเกลียดเขาไปกรุง
 เทพฯ ต้องคน เห็นรูปเขาถ่ายลงหนังสือพิมพ์ แรกตงจากรถไฟ แต่ง
 คิวเป็นฝรั่ง รูปเมื่อเขาไปชุมนุมผู้แทนราษฎรแต่งเป็นพม่า รู้
 ดีกว่าทาดกตนอยู่อย่างไรมันดูพอใจนัก หวังว่าถ้าพระบาทเจ้าด็จไป
 เมืองพม่า คงจะทรงพิจารณาตาดเตาโดยพระบัญชา แต่งทรงปฏิ
 บัติให้สมัครเป็นทางกลางได้ หวังอยู่มากที่จะได้เรื่องมาครัดได้

ประทวน

บัญชีขอเมืองมณฑลอุดรในรัชกาลที่ ๕ ซึ่งทรงพระเมตตา

โปรดคัดประทวนไปกบฎายพระหัตถ์น กมธอเมืองชากนอก แต่ขอ
 บานทชกชนเบมเมืองหนไมชากน คอเดร ๓๓ คงบานคอนเต้าโรงเป็น
 เมืองเกษตรจดี กับเดร ๑๖ คงบานกักะโคนเป็นเมืองเกษตรจดี

เหมือนกัน

คำว่า "มี" ซึ่งเขาเป็นว่าเคย เช่น "นางมี" นน เขียนเป็น มี
 อานกฉา มี แต่ตั้งนคำ "มี" ซึ่งเป็นปฏิเศธนน เขียน มี แต่อานกฉา
 หมี่ จึงเห็นดวยเกดถ้าไม่ใช้คำเดียวกัน ขอให้ทรงพิจารณาให้
 หนักแน่น คำปฏิเศธ มี กับ มี นน ไซ ในตตางแห่งมีความหมายผิดกัน
 มากทเคยจ เช่น "ห้ามได้" หมายความว่าไม่จริง "หาไม่ได้"
 หมายความว่าคนไม่พบ ผิดกันถึงเพียงน

คงมีคกรแต่จจะโปรด

พรหม

บ้านชินนามอน ชนัง

วันที่ ๕ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๗๗

ทูล ถ่อมเกล้าจกรมพระนริศร์ฯ

หม่อมฉันได้รบตายพระหัตถ์บรรดงวันที่ ๕ มกราคมแล้ว เรื่อง
 กระยะทางเที่ยวเมืองพม่ามาดอยด้วยกำหนดเรือ เป็นคนกว
 เรือรบที่ บรตชอนเคย ที่บนเรือรบคนโดยสารไปมา ในระหว่าง
 เมืองบึงกบเมืองวางกง เขาออกจากบึงทุกวันเสาร์และออกจาก
 เมืองวางกงทุกวันพฤหัสบดี ยิงเรือของบรตชอนเคยในดำน
 อราวดี ก่ออก จากเมือง มณฑลเดตาม วันที่กำหนดปีตาหะ ละ ๒ ครั้ง
 ระยะทางกระตรงแรกทหม่อมฉันตั้งดำเนินเข้าไปถวาย เมื่อลอบเขากไม่
 ตรงจนกำหนดเรือที่จะกลับมา คือเพิ่ม ๓ วันจะกลับถึงบึงคองวันที่
 ๑๓ กุมภาพันธ์ แต่ในคืนที่เพิ่มชอนน หม่อมฉันคิดจะไปดเมืองเมาระ
 ตาแดงและเมืองเมาระตมะ ด้วยมีทางรถไฟไปจากเมืองวางกงใต้ แต่
 จะมานทางเมืองทวาย เมืองตระนาวศรี และเมืองมรัตนน ขดีของ
 ดอยมีเรือรบคนโดยสารเดินทางนั้น ๑๕ วันครึ่งหนึ่ง จะต้องเสียเงา
 หนัก และไม่แนด้วยเงาจะมเงาพอชนไปถึงดเมืองทวาย และเมือง
 ตระนาวศรีได้หรือไม่ เพราะเมืองดงทางทะเลมากทั้ง ๒ เมือง เมือง
 มรัตนนหม่อมฉันเคยไปแล้ว หม่อมฉันได้ส่งรายวันที่แก่ใหม่ทวาย
 มากขจัดหมายฉบับน ขอให้ทรงหยดตายพระหัตถ์คงแคว้นเสาร์ที่
 ๑๗ นไปจนวันเสาร์ที่ ๑๗ กุมภาพันธ์จึงส่งออก

พระไพโรจน์พิลาศารักษ์ (อองเทียน) เขาหาหนังสือมา
 เทยดเมืองพม่ามาตั้งให้หม่อมฉันหลายเล่ม อ่านดูได้ความรู้แปลก ๆ

หาดายอย่าง แต่จรรยโง่ทุดเมือกตบมาแต่งราชงานการเทศมณฑล
 จระตุดวงหน้าในจดหมายฉบับบนแต่เรื่องหนึ่ง ในอธิบายว่าด้วยเมือง
 มณฑลเตจาทในพระราชวงศ์แต่ก่อนมีทอนาพกานา แต่ททอนนแชน
 ซองกับกตองใจสำหรับคบอกเงาแก่ซองพระนคร บอกรอธิบายแต่
 เทาน พอหม่อมณเห็นกทุมง คคชนในทททจากพระนครศรีอยุธยา
 กคกเบษเสนนเห็นอนกน ซองสำหรับคกลางฉม กตองสำหรับค
 กตองคน เพราะฉะนั้นกาทไทยเราเรียกกาทพคเงา กตองฉมเงา
 “ โมง ” มาแต่เสียง “ โหม่ง ” ของซอง เรียกกาทพคเงากตอง
 คนเงา “ ทุม ” ก็มาแต่เสียง “ ตุม ” ของกตองนตนเอง คคเป็นค
 พอกพดเมืองเรียก กนคตาม สัดจอกปาก กอนแดงเตย เรียกตาม กนจน
 แพร่หาดาย แต่ในทางราชการเรียกเงา “ นาทกา ” คคเดียวกนทงกตอง
 ฉนกตองคน ยังมีคตาในเรองนคอไปซิงหม่อมณไปรัฐอธิบายที่
 เมืองพาราณส์กเงา ๕๐ ปีมาแล้ว (ถ้าใครเคยทุดแล้ว ขอปรชทาน
 โทษททชออกครงหนึ่ง)

เมอหม่อมณไปพลอยทงรบแชนเมืองในเมืองนพ ถึงเงา
 ๒๑ นาทกาพอกนอาหารแต่อยงนงพุดกนอยในหองรบแชน ไดยินเสียง
 ย้ำล้องเหมือนอยาย้ำยามในเมืองเรา กนกประหตาดใจถามผู้เขา
 มาอยคอย เขาบอกเงาเบนน้ญญาผลคคนอย้ำยาม ไดยินก้เข้าใจ
 ทนทเงา เหตุใดเราจึงมแต่ย้ารุ่ง ย้าเทยง ย้าค้ำ ในเงดากกลางฉม
 เพราะกตองฉนคนยามปรชจอย ๒ ซองโมงจึงผลค ถึงเงดากกลาง
 คนอยเพียง ๓ ซองโมงแล้วผลค จึงมย้าทกยามคคยปรชการฉน
 นางฉางฉน ธิดาพระยาอริศคยารกัม (เจ้าศรียามภย) ออกมา

รัชชกานพระศัพดีสมเด็จพระศัสดิ ๆ มาหาหม่อมฉัน เป็นโอกาส
 หม่อมฉันได้ถามถึงเรื่องตระกูลพระยาชุมพร (ชุย) ได้ความ
 ละเอียดชน คือพระยาจตุตถยารักษ์ (จา) เป็นหลานพระยาชุมพร
 (ชุย) นั้น คือขมารดาเป็นธิดาของพระยาชุมพร (ชุย) บุตร
 พระยาชุมพร (ชุย) ที่เกิดกับหญิงพม้านช่อ มองเจียงคน และ
 นายจันทรพงศ์ บุตรของมองเจียงคน ที่เขามาถวายศวกท้าวราชการ
 ในเมืองไทยได้เป็นทหตวงจนาการพทกษ ชงมชดอชู่ แต่ปลดจาก
 ราชการแล้ว หาเดยงชพอยู่ที่เมืองเชียงใหม่

พระองค์หญิงอาภา ๆ หาเขาที่บ้านใหม่ได้แล้ว เป็นคกต์องชน
 อชรรมถนกกาดใจที่หม่อมฉันอยู่ ห่างไปทางทิศตะวันตกเพียงสัก ๕
 เส้นเท่านั้น ฉางจะย้ายมาอยู่ในวันพฤหัสบดีที่ ๘ มกราคม ๒๒
 ฉนได้รูปฉายาตักษณงานพระศัพดีสมเด็จพระศัสดิ ๆ ตั้งมาถวาย
 พรอมกษจคทมาขณบนควย ๑๕ แผน

มีความเสียใจ เห็นในหนังสือพิมพ์วาทาเทาทเป็นหตวงจรหรือ
 หตวงอะไรในกรมไปรษณีย์โทรเลขถึงแก่กรรม แต่แก่เห็นจะแก่มาก
 แล้ว เมื่อครั้งหม่อมฉันว่าการมหาดไทยไปเดินทางเที่ยวตรวจหัวเมือง
 แกได้ไปตวยแทบทุกครั้ง เขาเครื่องโทรเลขติดตัวไปด้วย ไปพักที่ไหน
 แกไปสืบสายโทรเลขให้พูดกับกรุงเทพ ๆ ได้เสมอทุกฉน หม่อมฉัน
 อยากรจะแสดงความอาตย ไม่รู้จะแสดงแก่ผู้ใดจึงทุตมายังท่าน คชข
 รืออยู่จาทรงพระกรรณาตาเทาทและเป็นที่นบถอของตาเทาทมาก

หม่อมฉนแดงเรื่องเมืองนครพนมตกตแดง ไคตั้งคอนทตตมา
 ถวายกับจดหมายฉบับนี้ คอนจะหยศพกจกตบมาจากเมืองพม่าจึง
 จะเขียนเรื่องอันถวาย มีเรื่องขจรชนาทหิตวงคางอยู่เรื่องหนึ่ง แต่
 บางทีจะต้องแต่งรายงานเรื่องเทยวเมืองพม่าถวายก่อน ยังไม่ได้กา
 หนดลงเป็นแน่.

การมีคณรตัวแต่จะโปรด

๓๖ ๓๖ ๓๖ ๓๖

x x x

กำหนดระยะเวลาทาง สัมเด็จพระราชดำริ

ราชอาณาจักร เติ้จประพาสประเทศพม่า

พ.ศ. ๒๔๗๘

เดีวาท	๑๘	มกราคม	โดยสาร์เรือบริษัท B.I. ออกจากเมืองบ่บง
องการท	๒๑	๑๑	เตี้จตงเมืองวางกุง (Rangoon)
พฐท	๒๒	๑๑	ประทบในเมืองวางกุง
พฐทตบคท	๒๓	๑๑	เตี้จประพาสเมืองหงตาคต (Pegu) แตจ เตี้จกตบมาเมืองวางกุง
ศกกรท	๒๔	๑๑	เตี้จโดยสาร์รถไฟไปเมืองมณฑเต (Mandalay)
เดีวาท	๒๕	๑๑	ตงเมืองมณฑเต
อาทคยท	๒๖	๑๑	ตงอนองการท ๒๘ มกราคม เทยจในเมือง มณฑเต
พฐท	๒๗	๑๑	ออกจากเมืองมณฑเต โดยสาร์เรือ บริษัท I.F.
พฐทตบคท	๓๐	๑๑	ตงอนท๑กุมภาพันธ์ เทยจในเมืองพุกาม (Pagan)
อาทคยท	๒	กุมภาพันธ์	ออกจากเมืองพุกามมาโดยเรือบริษัท I.F.
พฐท	๕	๑๑	ตงเมืองแปร (Prome)
พฐทตบคท	๖	๑๑	เทยจในเมืองแปร
ศกกรท	๗	๑๑	โดยสาร์รถไฟจากเมืองแปรมาเมืองวางกุง

เสาร์ท	๘	กุมภาพันธ์	ถึงเมืองร่างกุ้ง
อาทิตย์ท	๙	๙	เที่ยวเมืองร่างกุ้ง
จันทร์ท	๑๐	๑๐	โดยสารรถไฟไปเมืองเมาระลำเต็ง (Moulmien)
อังคารท	๑๑	๑๑	โดยสารรถไฟกลับมาเมืองร่างกุ้ง
พุธท	๑๒	๑๒	เที่ยวในเมืองร่างกุ้ง
พฤหัสบดีท	๑๓	๑๓	โดยสารเรือบริษัท B.I. กลับมาเมืองบ่บ่ง
อาทิตย์ท	๑๔	๑๔	ถึงเมืองบ่บ่ง

X X X

อธิบายเรื่องเมืองตะกั่วป่า

ตอนที่ ๕ ว่าด้วยบำรุงหัวเมืองฝ่ายตะวันตกชั้นหลัง

๑๗. เรื่องตอนที่จะกล่าวถึง เกษจดโดยพระยารัษฎานุประดิษฐ์มหิศรภักดี (คอซิมบ ญ ระนอง) มาก จะเล่าเรื่องประวัติพระยารัษฎานุประดิษฐ์ ๑ เสียก่อน พระยารัษฎานุประดิษฐ์มหิศรภักดี (คอซิมบ ญ ระนอง) เกิดที่เมืองระนอง เป็นบุตรชายคนเล็กของพระยาดำรงสุจริต ๑ (คอซู่เจียง ญ ระนอง) ต่างมารดา กับพระยาดำรงสุจริต ๑ (คอซิมก้อง) พระยาจรรยาเอกเมืองภูเก็ต (คอซิมเด็ก) และพระยาอภัยภูวงศ์ศึกษา (คอซิมขิม) ซึ่งเกิดที่เมืองพังงาทาง ๓ คน แต่มารดาเป็นไทยเหมือนกัน เมื่อวันหนึ่งบิดาส่งไปศึกษา ณ เมืองเซห์มิงในประเทศจีนสักสองสามปี กลับมาเมื่อบิดาดังฮนจกรรม พระยาดำรงสุจริต ๑ (คอซิมก้อง) พชาย จึงนำถวายตัว

ทาราชการ (พอก ฦ วรรณอง มกพากันไปแฉะที่โรงทหารมหาดเล็ก
 เมื่อหมอมณเฒ่นเป็นผู้บังคับการเอง ๆ หมอมณเฒ่นจึงได้รู้จักกับพระยา
 รัชฎานุประดิษฐฯ มาแต่ครั้งนั้น) เมื่อตายตัวแล้วได้รับพระราชทาน
 ตัญญาบัตรเป็นมหาดวงบริรักษ์โตหุดชัย ตำแหน่งผู้ช่วยราชการ
 เมืองวรรณอง ต่อมาเมื่อโปรด ฯ เดือนพระยาอษฎงคตทศรักษา
 (ตนกมจิง) เป็นพระยาอษฎงคตทศยามกิจ จึงโปรด ฯ ให้หุดวง
 บริรักษ์โตหุดชัย เดือนนั้นเป็นพระอษฎงคตทศรักษา ตำแหน่งผู้จ
 ราชการเมืองกระบรี เพราะทองทศตคอกกับเมืองวรรณอง

เมื่อ ร.ศ. ๓๐๘ (พ.ศ. ๒๔๓๕) สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง
 เสด็จเยี่ยมพระราชอาณาเขตฝ่ายตะวันตก เสด็จข้ามแหลมมลายู
 จากเมืองชุมพรไปตั้งเรือที่เมืองกระบรี ได้ทอดพระเนตรเห็นความ
 สามารถของพระยารัชฎานุประดิษฐฯ เป็นครั้งแรก ด้วยเดิมเมือง
 กระบรีเป็นแต่หมู่บ้าน แค้อยู่ ณ ตำบลปากจั่นอันเป็นที่เชิงเขา ถาน้ำ
 ตรงกลางเมืองนั้นเป็นคดองแคบ ใช้ได้แต่เรือขนาดเล็กพอพระยา
 รัชฎานุประดิษฐฯ ได้เป็นผู้จราชการเมืองกระบรี ก็คิดย้ายเมือง
 ตั้งไปตั้งที่ตำบลนาเกตุ อันเป็นที่ราบ อาจโกนสร้างทำไร่นาได้มาก
 แะรอยค่อนน้ำตกซึ่งเรือบรรทุกสินค้าขนาดใหญ่อาจขึ้นไปถึงได้ ใช้
 แต่เท่านั้น พระยารัชฎานุประดิษฐฯ ไปเอาแบบฝรั่งมาสร้างบริเวณ
 เมือง ทำถนนหนทางมีเรือนที่พักพนักงานปกครอง กับทั้งศาลากลาง
 ศาลข้าราชการ โรงไปรษณีย์ แะเรือนจำ ปะดูเรียงรายดูเป็นดั่ง
 แดตจนเป็นเรือนที่ตั้งศาลจากเครื่องไม้กระยาเดย ทำได้โดยไม้สนเป็ดอง
 สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทอดพระเนตรเห็นก็โปรด ครัสต์ชมว่า

พระอภัยมณี ๑ มีอุปนิสัยในการบำรุงบ้านเมือง ในเที่ยวชนเมืองแต่ตั้ง
 ไปถึงเมืองศรี ซึ่งพระยาบริรักษ์ (เฉยเมย นคร น้องเจ้า
 พระชาติธรรมมนตรี หนูพร้อม) เป็นผู้ราชการเมือง ทอดพระเนตร
 เห็นเมืองรุ่งเรืองไม่มีการทาบร้างอย่างไร และทรงทราบตามโจรผู้ร้าย
 ชุกชุม ทรงปรารถนาเมืองศรีเป็นเมืองใหญ่ตนคนเดียวตาม
 ผู้ราชการเมืองซึ่งทรงความสามารถ จึงคิดการทาบร้างให้ล้มล้ม
 กจะรุ่งเรืองได้มาก ทรงพระราชดำริจะย้ายพระอภัยมณี ๑ จาก
 เมืองกระบรอนเป็นแต่เมืองน้อย ให้ไปเป็นผู้ราชการเมืองศรี
 นรบสั่งให้ตามตัวเองซึ่งตามเสด็จไปในกระบรอนด้วย พระอภัยมณี ๑
 ให้กราบบังคมทูลว่าจะไปรุด ๑ ให้ไปว่าราชการเมืองศรีก็ไม่รังเกียจ
 แต่จากการทาบร้างบ้านเมืองจากของมุกสำหรับทำการ ถ้าไปรุด ๑
 ให้พระอภัยมณี ๑ ยืมเงินหลวงทำทุนตั้ง ๕๐,๐๐๐ บาท และไปรุด ๑
 ให้ผู้รักษามืองศรีเหมือนอย่างเคย ให้ผู้ราชการเมืองตะกวดป่าและ
 เมืองพังงายกมาตั้งก่อน พอได้กำไรผ่อนใช้เงินทุนทยอยและจ่ายไว้ใน
 การบำรุงบ้านเมืองต่อไป พระอภัยมณี ๑ จะรับจัดการบำรุงเมืองศรี
 ตามพระราชประสงค์ ก็ไปรุด ๑ พระราชทานพระบรมราชานุญาต
 และ พระราชทาน สัญญาบัตร เดือนขึ้นเป็นพระยารัษฎานุ ประคิษฐ
 มหิศรภักดี ตำแหน่งผู้ราชการเมืองศรีคนใหม่

๑๘. เมืองศรีในสมัยนั้นทางไปมากับกรุงเทพ ๑ ยังลำบากมาก
 จึงไม่มีใครได้ไปเห็นว่าพระยารัษฎานุ ประคิษฐ ๑ จัดการบ้านเมือง
 อย่างไม่รู้แต่จะส่งเงินหลวงไม่คงค้าง จนเมื่อรวมหัวเมืองทั้งปวงมา
 ชนกันระหว่งมหาดไทยแล้ว หม่อมฉันจึงได้ไปตรวจราชการถึงเมือง-

ครั้งต้องข้าง เดินบกไปจากเมืองนครศรีธรรมราช หาดายอันจึง ไปถึง
 เมืองตรง พอไปเห็นกัประหลาดใจ ดอยบ้านเมืองเจริญแปลกตาคว้าได้
 เคยเห็นเคยไปตามแต่ดงมาก เมื่อใดตามดงการต่าง ๆ พระยารัษฎานุ
 ประดิษฐ์ ๑ คัด กยงประหลาดใจในความสำมารอดตายเฉติยงของ
 พระยารัษฎานุประดิษฐ์ ๑ พระยารัษฎานุประดิษฐ์ ๑ ทรงคุณคุณ
 เป็นข้อสำคัญตรูจกเดอกเอาแบบแผนทศทงของไทย ของฝรั่ง และ
 ของจีน มาประกอบกับอธิบายใช้ท่น้อยทำการให้สำเร็จประโยชน์
 ได้มาก จะยกแต่บางเรื่องมาเตาพอเป็นนอทาหรณ์ เช่นเมื่อแรกไป
 เทยวงเมือง เดตาตรวจทงทบอกกานนนายตาบดต่าง ๆ จาก
 พระยารัษฎานุประดิษฐ์ ๑ เองชอบกินไขไก่ ให้ตั้งราชฎรในตำบล
 นนพานหนึ่งให้เตยงไกคดอญุด ๑ คดเมย ๕ คด สำหรับให้เกิดไข
 เรียกเมื่อใดให้ได้เต็มอ พวกราชฎรเคยกตัวเจ้าเมืองมาแตกอนก
 กระทำตาม พระยารัษฎานุประดิษฐ์ ๑ แกตั้งเรียกไขไก่ตำบลดะครั้ง
 หนึ่งดองครั้งพอเป็นกรียา แต่ดั่งให้กานนพอกราชฎรว่าไขไก่มีมาก
 เกนคองการแต่ให้ราชฎรพักไขเป็นคดไก่ชายเขาเดิด ก็เกิดมีไก่มาก
 ฐนในเมืองตรง พระยารัษฎานุประดิษฐ์ ๑ ไปชองนพอกพอกคาทเมือง
 ษนง ให้เขาเรือไฟไปชอชายด้นคาทเมืองตรง ก็เกิดการค้ำชายไก่
 ยงเป็นค้ำค้ำใหญ่อย่างหนึ่งของเมืองตรงอยู่จนทุกจนน แต่ยังมี
 ด้นคายนเกิดชนคดอธิบายบงคบของพระยารัษฎานุประดิษฐ์ ๑ กอก
 หาดายอย่าง นอกจากบารงต้นค้ำ พระยารัษฎานุประดิษฐ์ ๑ ชอบทำ
 ถนนเบกที่ดองข้างให้เป็นท่าเด็กดีกรรม แต่ชอนคนคางเมืองแม่จน
 พากจนชาวบง ให้มาจองทงตงทุนทาเรือกถนไรนา ชาวเมืองตรงเอง

ถ้าใครตั้งหน้าทามาหากนจริง ๆ ก็ดัดหย่อนการกระเกณฑ์ เรียกใช้
 แต่คนอยู่เปล่า ๆ หรือททามาหากนอย่างเกียจคร้าน วจิตคณนของ
 พระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ ก็แปลก เพราะในชั้นนั้นยังไม่มเอนยเเนย
 ในกระทรวงโยธาธิการลงไปช่วย พระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ ต้องเป็น
 เอนยเเนยเอง แต่รูเคลตของฝรั่งทอจากการทำถนนไม่สำคัญอยู่ที่จะให้
 เป็นทางไกลหรือทางตรง ขอสำคัญอยู่ที่ให้ถนนผ่านไปในที่ดินอุดม
 วจิตกรยถนน พระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ ไม่รู้จักใช้ก็ต้องสั่งอง ให้เอา
 กตองคแต่จกรยไปตามทางเสียงกตอง วจิตทถนนใช้แรงเกณฑ์แต่
 เฉพาะทางปากบหาบดิน ส่วนการทถนนใช้แรงนักโทษ เมื่อปลตาย
 ถนนห่างเมือง ออกไปก็ให้ไปตั้งเรือนจำ สำหรับ ชังนักโทษ พอถนนท
 ปลตายถนน แล้วเลื่อนเรือนจำตามถนนไปจนสุดทางทละ นอกจากทำ
 ถนน สามารถคิดแผนผังสร้างเมืองทตาบตถนนตงชนใหม่ได้ทงเมือง จว
 โดยย่อเพราะพระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ ได้แสดงความสามารถเป็นอย่างดี
 แปลกให้ปรากฏทเมืองตรงแล้ว เมอตาแห่งสมุหเทศาภิบาลมณฑล
 ทเกิดจางตง สมเด็จพระพุทธเจ้าหนวตจิงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
 ให้เลื่อนพระยารัษฎานุประดิษฐ์มหิศรภักดี ขึ้นเป็นสมุหเทศาภิบาล
 มณฑลทภูเกิดเมอ พ.ศ. ๒๔๔๔

๒๐. เมอพระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ ไปเป็นสมุหเทศาภิบาล
 มณฑลทภูเกิดถนน การเหมองแรมพนักงานกรมราชโอดทกิจไปทำการ
 ตามพระราชบัญญัติชังตงชนใหม่ ใช้ระเบียบการอนุญาตให้ทำเหมอง
 แรตามแบบฝรั่ง แดะแรมมบรชทฝรั่งเขามาทาเหมองแรทเมืองภูเกิด
 ตกต้องสามบริษัทแล้ว แต่ได้โปรดฯ ให้โอนกรมราชโอดทกิจมาชน

๑๕
 กระทรวงมหาดไทย ความรับผิดชอบในการปกครองท่านบำรุงหัว
 เมืองบักขี้เตี๋ย การทำเหมืองแร่จึงมารวมอยู่ในกระทรวงมหาดไทย
 ก็ใน พ.ศ. ๒๔๔๔ นั้น ปรากฏเวลาพวกอังกฤษทเมืองสังคโปรัดคิด
 อยากจะรุกแดนไทยทางแหลมมลายู แต่รัฐบาลอังกฤษทเมืองดอนคอน
 ไม่ให้อนุมัติ พวกเมืองสังคโปรัดจึงคิดอุบายหาเหตุเพื่อจะให้รัฐบาล
 ดอนคอนต้องยอมตามใจ อุบายของพวกสังคโปรัดในครั้งนั้น อย่าง
 หนึ่งแต่งสายให้ไปยุยงพวกมลายูเจ้าเมืองในมณฑลปัตตานี ให้เอาใจ
 ออกจากจากไทย พระยาตานี (อับดุล กาด) หลงเชื่อจะทำอาการ
 ขัดขวางชน ส้มเตี๋ยพระพทเจ้าหลวงดำรงค์ตั้งให้จับและถอดพระยา-
 ตานี แล้วเอาตัวชนไปคุมไว้ที่เมืองพิษณุโลก การหยกหยิกในมณฑล
 ปัตตานีถึงกับไป พวกอังกฤษไม่สมคิดทางนั้นจึง ใช้อุบายออกอย่าง
 หนึ่ง ยุยงต่อพมพทเมืองสังคโปรัดและเมืองป็นงทั้งพวกทำเหมืองแร่
 ให้โฆษณาว่าดาวไทยไทยเหนือ ๆ ว่าพวกคนในบังคับอังกฤษทไปทำ
 เหมืองแร่ ณ เมืองภูเก็ท ไม่ได้รับความท่านบำรุงตอบแทนเงินภาษี
 อากรทต้องเสียแก่ไทย เพราะรัฐบาลเอาเงินรายได้ตามหัวเมืองเข้าไป
 ใช้สอยในราชธานีเสียหมด ส้มเตี๋ยพระพทเจ้าหลวงดำรงค์ปรารถนา
 แก่หม่อมฉันว่าจะต้องจัดการแก้ไขอย่างใดอย่างหนึ่ง เพราะที่เขาว่า
 นั้นเป็นความจริงของเขาอยู่บ้าง หม่อมฉันเห็นว่าทางที่จะแก้ไขอยู่
 ในท้องจัดบำรุงเมืองภูเก็ท เช่นทำถนนหนทางและจัดการนคราทรตาม
 อย่างเมืองป็นงเท่าที่จะทำได้ แต่จะทำอย่างไรก็คงต้องมีเงินสำหรับใช้
 ในการนั้น หม่อมฉันจึงไปปรึกษาเสนาบดีกระทรวงพระคลัง ๆ ก็เห็น
 ชอบด้วยตามความคิด แต่ที่ไม่สามารถจะแบ่งเงินในงบประมาณ

ไปให้ได้ ให้หม่อมฉันคิดหาเงินรายได้ในทางใดทางหนึ่ง กระจก
 พระคลังจะยอมให้เอาเงินนั้นใช้ในการสร้างเมืองภูเก็ต หม่อมฉัน
 จึงเรียกพระยารัชฎานุประดิษฐ ๑ เข้ามาปรึกษา พระยารัชฎานุ
 ประดิษฐ ๑ ว่าเห็นทางจะหาเงินนอกงบประมาณมอญ ถ้าหม่อมฉัน
 ใ้ใจพระยารัชฎานุประดิษฐ ๑ ว่าจะไม่ฉ้อฉล จะคิดหาเงินบำรุง
 เมืองภูเก็ตในทางนั้น แต่ขอให้หม่อมฉันทำความตกลงกับกระจก
 พระคลังเสียก่อน จากาพระยารัชฎานุประดิษฐ ๑ ทราบเป็นมาได้เท่าใด
 จะให้รักษาคงเงินไว้ที่ในคลังเมืองภูเก็ต แต่บอกบัญชีใช้จ่าย
 ให้กระจกพระคลังทราบ ขอแต่เอาเงินนั้นพระยารัชฎานุประดิษฐ ๑
 จะใช้บำรุงเมืองภูเก็ตประการใด ให้ใช้ได้ตามเห็นสมควร อย่าให้
 ต้องทำพบบอกขออนุญาตเข้ามายังกรุงเทพ ๑ ก่อนตามระเบียบของ
 กระจกพระคลัง หม่อมฉันไปจากต่างกระจกพระคลังกษณยอม
 เมื่อได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตแล้ว จึงมอบอำนาจให้
 พระยารัชฎานุประดิษฐ ๑ ไปตองจัดการตามความคิด พระยารัชฎานุ
 ประดิษฐ ๑ ก็ไปใช้วิธีอย่างแปลกประหลาดอีก ตั้งอยู่ในพระราช
 บัญญัติทำเหมืองแร่มาตราหนึ่งซึ่งบังคับว่าถ้าทำเหมืองแร่ทำให้เกิด
 เสียหายแก่วัดก่อนเป็นสาธารณประโยชน์ ต้องชดใช้ให้พอแก่ความ
 เสียหาย พระยารัชฎานุประดิษฐ ๑ เอาความขอมมาใช้หาเงินบำรุง
 เมือง เพราะการทำเหมืองแร่สกัดทองนอกร้างอาจเป็นสาธารณ
 ประโยชน์ เช่นถนนแฉะหนทางหรือตาธารแฉะทางนาอนราษฎรอาศัย
 ใช้น้ำเป็นต้น แต่ก่อนมารัฐบาลมีผู้เอาใจใส่ในเรื่องนี้ พระยา
 รชฎานุประดิษฐ ๑ เสนอเอาเบญจระตืองจตราและบังคับโดยกวดขัน
 ในเรื่องนี้ ถ้ามีกรณีเกิดขึ้นเมื่อใด บังคับให้พวกขออนุญาตแยก

เหมืองแร่ทำการแก้ไขหรือบดบังถนการเสียหาย เช่นให้ทำถนนหรือขุด
 ทางนาแทนของเดิมเสียก่อน-จึงอนุญาตให้ทำเหมืองแร่ในที่นั้น ฝ่าย
 ผู้ทำเหมืองแร่ยากแต่จะได้ตั้งมือขุดแร่โดยเร็ว กรมกษัตริย์เป็นค
 เงินให้พระยารัชฎานุประดิษฐฯ ไปทำการนั้นเอง พระยารัชฎานุ
 ประดิษฐฯ ตงจ่านเงินสูงหน้อยก็ไมรงเกยจ พระยารัชฎานุ
 ประดิษฐฯ เรียกเงินรายได้อ่างนว่า "คอมเมเนชั่น" (เพี้ยน
 มาจากคำ "Compensation" ภาษาอังกฤษ) ก็เคยเรชกกันเข็นน
 มา เมื่อได้เงินมาทำการแก้ไขหรือบดบังถนความเสียหายเสร็จแล้ว
 เหลือเงินเท่าใดพระยารัชฎานุประดิษฐฯ เอาไปใช้ทำถนน เดอก
 หนทางที่จะเป็นประโยชน์แก่พวกทำเหมืองแร่ ให้ไปมาสะดวกให้ชนแ
 ไรสะดวกขนกถาแต่ก่อน ช้างแก่พวกทำเหมืองแร่จ เงินที่เรียก
 มานน เอามาใช้แต่บำรุงประโยชน์ของเขาเองทงน ในไม่ช้า
 พวกทำเหมืองแร่พากันเกิดเดอมใส่ ยอมให้เงิน "คอม
 เมเนชั่น" มากขึ้นโดยไมรงเกยจ จนถึงเจ้ากรมเหมืองแร่เคยมา
 ฟ้องต่อหม่อมฉันว่าพระยารัชฎานุประดิษฐฯ เรียกเงินทดแทนจาก
 พวกทำเหมืองแรมากเหลือเกินนถ หม่อมฉันถามว่าพวกทำเหมืองแ
 เขาของทุกขหรืออย่างไร คอบว่าเปล่า หม่อมฉันคอบว่าเมื่อเขาเต็มใจ
 ให้ถนจะไปห้ามปรามทำไม การทพระยารัชฎานุประดิษฐฯ ทำเช่น
 งามาแมกถึงตองกฤษทเมืองภูเกตกมโคคอกาตอชาน คงเป็นเพราะ
 เห็นเป็นประโยชน์ในที่ของท การบำรุงเมืองภูเกตกเริ่มเกิดชนทงทา
 ถนนหนทางและการจคนคราทร พอประจวบเจตาพวกฝรั่งชาด
 ออัสเตรเลียเข้ามาทำเหมืองแร่ ในหัวเมืองไทยทางหนนมตาชู้ (มา

ด้วยเหตุใดจะกล่าวอธิบายต่อไปข้างหน้า) พวกหมิ่นทูนมากประสงค์
 แต่จะให้ใดลงมือทำการโดยเร็ว ด้วยเวลานนกาตั้งตบกราคาส่ง กแบบ
 ซองที่พระยารัชฎานประดิษฐฯ จะเรียกเงินคอมเมนเดชันไต่จ่าย และ
 ไต่มากจน ฝ่ายผู้ให้ขอมให้ดวยยงค เพราะเห็นประโยชน์ใดจาก
 เงินที่เสียไปนั้น ในตอนนรัฐบาตใหม่เอเนียเนยฝรั่ง ในกระทรวงโยธา
 ธิการลงไปชดวยด้วย พระยารัชฎานประดิษฐฯ จึงสามารถทำการ
 บ้างเมืองใดก็วางขวางออกไป ให้ทาถนนจากตัวเมืองภูเก็ตออกไป
 ถึงตำบลต่าง ๆ ทมเหมองแรทงทงเกาะ และให้กรยถนนที่จะทำ
 ถึงหัวเมืองใกล้เคียง สายหนึ่งจะทำไปถึงเมืองตะกวดป่า อีกสายหนึ่ง
 จะทำผ่านเมืองตะกวดทง เมืองพงงา เมืองกระบี่ ค่อยไปจนถึงเมืองศรี
 งามโดยย่อ ถนนทพดกกรมทางไปทำในรัชกาลที่ ๗ นั้น ทำตามทาง
 ที่พระยารัชฎานประดิษฐฯ ได้กะใจแต่ดทงนั้น นอกจากทำถนนตั้ง
 กต่างมา พระยารัชฎานประดิษฐฯ สามารถสร้างเมืองภูเก็ตขึ้นใหม่
 ไต่ทงเมืองดวยอธิบายอย่างน่าอัศจรรย์ ดวยบริเวณบ้านพระยาภูเก็ต
 ซึ่งคคเป็นของหลวง และอาศัยใช้เหยาเรือนของเดิมเป็นทจการ
 มณฑล และทพคของข้าราชการอยนนั้น เป็นทมแรกคบคอยู่ ไต่คนมาก
 เมอชคแรกตามท โกลดเคียงหมดแล้ว กยงเหดออยู่ตรงทตงบริเวณ
 ถานรัฐบาต มบรัชทฝรั่งมาตามวาทาขอมให้คาคอมเมนเดชันตาม
 ่มคจร รัฐบาตจะอนุญาตให้ชคแรกตรงนั้นได้หรือไม่ พระยารัชฎา
 นประดิษฐฯ มาบอกหม่อมฉนฉวาชคคมาถึงแล้ว ขออนุญาตชาย
 ทบริเวณรัฐบาตเอาเงินสร้างถานทสำหรับราชการต่าง ๆ กยทงทอยู่
 ของข้าราชการชนใหม่ให้สมฉนฉย หม่อมฉนฉนกราบบังคมทูลขอ

พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ตามประสงค์ พระยารัชฎานุ-
 ประดิษฐ์ฯ ไปเลือกที่ใหม่บนเนินเขา แวดวงคดท่าแผนผังถนนและ
 ถานต่าง ๆ เหมือนอย่างสร้างเมืองใหม่ ประมาณเงินที่จะต้องใช้
 ในการก่อสร้างตั้งเป็นราคาทศบริเวณรัฐบาล บริษัททกรบชอ ได้เมือง
 โหมซึ่งปรากฏอยู่ทุกถนนทางเมืองโดยมีคองจ่ายเงินพระคตัง แดะยังมี
 กำไรต่อไป ด้วยลงความในสัญญาขายดาขายแคแระตบก เมื่อบริษัท
 ชดแระตบกหมดแสดงคองคันทนให้รัฐบาลโดยไม่วีเรียคคาสตใช้อย่างใด
 เมื่อหมอนอนไปเมืองภูเก็ตคราตามเด็คงในรัชกาลที่ ๑ ทนบกตบมา
 เป็นของรัฐบาลเดอ ยังเป็นทวางเปลาอยักตางตตาด รัฐบาลจะขาย
 หรือจะสร้างคกแกให้เขา ก็จะได้เงินนอกครงหนงจากทแห่งเดยวหน
 แดกประหลาดอย่างงนนปรากฏว่าบริษัททกรบชอไปไคกาโรงามคอง
 เพราะแรเหนือคมาอยักครงนหมาก รัฐบาลยังไคเงินคากาคหดวงมากชน
 จาดการทาเหมองแร ในทนนคองยอกไคตหนง พระยารัชฎานุประดิษฐ์ฯ
 หาเงิน “คอมเมนเดชั่น” ได้เกินคาคหม่ายจนถำมารถทาถนนใน
 เมืองอน เช่น คองถนน ทเมือง กระบรคองจากบ้านปากจันตงไปถิง
 “ทบหด” อนเป็นทาเรือใหญ่ถายหนง ชวยกนถบเจ้าพระยายมราช
 แดะลัมเดจชาย เมอยังเป็น สมหเทศำภิปาตมณทต นครศรีธรรมราช
 ทาถนนจากเมืองตรงถงเมืองนครศรีธรรมราชถายหนง จากเมือง
 คริงชามภเขามาถิงเมืองพทตงถายหนง ทเมืองตะกอกปากถายเมือง
 ตงมาคองใหม่ทหน้าถกให้เรือไปมาได้ลัดอก นอกจากนนถำมารถคอง
 เรือไฟถำหรับใช้ราชการได้ ๓ ถำ คือ เรือถลง (ถำเกา) ถำ ๑
 เรือเทพลศวี ถำ ๑ แดะมีคองเงินเหตออยู่ในคตังเมืองภูเก็ตเมอ

พระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ ถึงอนิจกรรมมรดกต่างของแต่่นบาท การที่
 พระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ บำรุงหิมเมืองฝ่ายตะวันตกครั้งนั้น ได้พระ
 ราชทานบำเพ็ญความชอบด้วยเครื่องอิสริยาภรณ์ มหาสุรฉัตรมง
 กุลดงาม เป็นฝ่ายส่งพายุสายพัดพัดมแดงพระพทศเจ้าหอดวงพระราช
 ทานแก่ผู้มีความชอบ เมื่อก่อนเสด็จสวรรคตเพียง ๓ เดือน

๒๖. เหตุที่ฝรั่งชาวออสเตรเลีย เข้ามาท่าเหมืองแร่ ในหัวเมือง
 ไทยนั้น เดิมมีฝรั่งในบังคับอังกฤษคนหนึ่งชื่อ กัปตันไมล์ (Captain
 Miles) (จะเป็นชาติอังกฤษ หรือสกอต หรือไอริช ไม่ทราบแน่)
 เป็นนายเรือหรือกระดาดเรือใบ ออกมาทางตะวันออกกันแต่ยังหนุ่ม
 เคยเข้าไปกรุงเทพฯ ๓ ครั้งหน่วงเมื่อตอนปลายรัชกาลที่ ๔ แดงเที่ยว
 ชัดเซพเนจรไปตามประเทศต่าง ๆ ไปตั้งตัวได้ด้วยการทำเหมืองแร่
 ณ เมืองคัสเมเนีย ในประเทศออสเตรเลีย และเคยได้เป็น Minister
 คอชบดกระทรวงการในประทศนั้น ครั้นจนแก่ชราว่าจะเข็นด้วย
 เกิดผิดเคือง คิดจะมาทำเหมืองแร่ที่บุกในแหลมมลายู แต่ทำนอง
 จะถูกอังกฤษเกลียดกันในเมืองมลายูของอังกฤษ กัปตันไมล์จึงจะมา
 ทำการในหัวเมืองไทย ฉานนายคอยุดอก ณ ระนอง (ที่เป็นพระยา
 รัตนเศรษฐีอยู่เดิมนั้น) ให้ช่วยยกนำให้รู้จักพระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ
 เมื่อญประจวบเวดามหม่อมฉนออกไปตรวจราชการ เมืองภูเก็ตในเวดาม
 กัปตันไมล์อยู่ที่นั่น พระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ บอกหม่อมฉนว่า
 มีชาวออสเตรเลียจะมาขออนุญาตขุดแร่ที่บุกด้วยความคิดอย่างแปลก
 ประหลาด ด้วยจะใช้เรือขุดบุกได้นำในอ่าวภูเก็ต ขอพาตัวมาหา

หม่อมฉัน เมื่อหม่อมฉันพบกัปตันไมตส์ได้เพียงได้ความจากชุตแระ
 ด้วยไซเรอชคนนั้น เราไซกนไนตส์เมเนยหลายแห่งเป็นการใช้ได้แน่
 หม่อมฉันเห็นจากในท้องทะเลอาจอุกเกิดมแระตบมาก ขอนใคร ๆ
 กรุกนมาแต่ก่อน แต่หากไม่มีใครสามารถจะชุตได้ ทั้งใจก็ไม่เป็น
 ประโยชน์อันใด ถ้าอนุญาตให้กัปตันไมตส์ ชุตสำเร็จได้ก็จะเป็น
 ประโยชน์แก่บ้านเมือง ถ้ากัปตันไมตส์ทำการไม่สำเร็จ ความเสีย
 หายก็อยู่แต่กับตัวเขา รัฐบาลไม่คงเสียหลายอะไรด้วย เพราะฉะนั้น
 ควรให้กัปตันไมตส์ของชุตแระตบในอาจอุกเกิดดู เมื่อกัปตันไมตส์
 ได้อนุญาตแล้วกลับไปหาทูนท้อตเคเรเดย์ และไปว่าให้ถือเรือชุตส่ง
 มาคุมที่อยู่ตามดไปรในแวงเมืองบีนัง คุมเครื่องชุตแต่เครื่องประ
 จวบ เวตา หม่อมฉัน ออก มารับ เสด็จ สัมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง กลับ
 จากยุโรปครึ่งหลัง กัปตันไมตส์ได้เชิญหม่อมฉันไปทำพิธีเบ็ดเตล็ด
 เครื่องชุต แะเครื่องของนบไปยงเมืองอุกเกิด เป็นเรือเครื่องชุตตา
 แรกทมทางแหมมมตายน เดิมใช้ชุตแต่ในท้องทะเล ที่หลังเกิด
 ความ คิดเอา เรือชนไปชุตบนบกด้วยชุตระพอ ให้เรือตอยชุตดับกไป
 ข้างหน้า เอาคนทชุตมาถมข้างหลัง ตัดค่าใช้จ่ายในการชุตแระตบ
 ดงได้เป็นอันมาก การทำเหมืองแระตบกแดนนจงฝนแปรไปใช้ชุตด้วย
 เรือเป็นพนทงไปในแหมมมตายน คอบางแห่งที่เหมาระแก่การจงใช้
 ชุตด้วยแรงน้ำ ดังท่านได้ทอศพระเนตรเห็นแต่อกที่เมืองนครคีรัธรรม
 ราชทง ๒ อย่าง ดังแต่เกิดการชุตแระตบด้วยเครื่องจักรแพรหลาย การ
 ทำเหมืองใหญ่ด้วยแรงกุดกทากนอยดงเป็นตาตบมา ยังกงทำด้วย
 แรงคนชุตแต่เหมืองคดากบเหมืองแดน ถ้าคิดถึงประโยชน์โดยทง

ไปในการเปิดย่นจรูตแร่เป็นใช้เครื่องจักร แม้เป็นประโยชน์อาจจะ
 ขุดหาแร่ได้มากกว่า โดยใช้ไถไถหุ้ยน้อยกว่าขุดด้วยแรงกุดอย่างแต่
 กอนกจริง แต่เมื่อไม้คองใช้กุดมากเหมือนแต่กอน ผู้คน พดเมือง
 กน้อยดง ประโยชน์ที่บานเมืองได้จากจำนวนคนมากกหมดไป บ้าน
 เมืองก็ไม้ครกครนเหมือนแต่กอน รัฐบาลได้แต่ค่าภาคหุดองมากชน
 แต่เงนภาษอากรอย่างอนเช่นภาษณและธูราเป็นคณ ถดองมาก จะ
 จำเป็นคุณแท้หาได้ไม่

๒๒. มกรนอกเรื่องหนังสือพระยารัชฎานุประดิษฐ ๑ เป็น
 สมุหเทศาภิบาล ซึ่งควรจะเขียนลงไว้ให้ปรากฏ คือเมื่อเริ่มรัชกาล
 ที่ ๖ เห็นจะเป็นใน พ.ศ. ๒๔๕๕ พระยารัชฎานุประดิษฐ ๑ เขามา
 กรุงเทพ ๑ บอกหม่อมฉันว่ามีการเกิดชนกเมืองภูเก็ตอย่างหนึ่ง ซึ่ง
 เห็นจากรัฐบาลควรจะตั้งนโยบายว่าจะทำอย่างไร เพราะอาจจะ
 เป็นการสำคัญในภายหน้า แต่พันปัญหาแต่หน้าทของพระยารัช-
 ฎานุประดิษฐ ๑ จะตัดสินใจได้ ขอเชิญหม่อมฉันลงไปพิจารณาตนเอง
 เผอิญในใกล้ ๆ เวदानนเรือกาบินยนต์ตาแรกของห้างอีสต์เอเชีย
 ตีครือส์แลนเคียเขามาถึงกรุงเทพฯ เจ้าของเขาเชิญหม่อมฉันให้ตอง
 ไปเที่ยวในเรือนน จึงขอให้เขาจะไปส่งที่เมืองนครคีรัชรรมราช
 แลัดเคินทางบกไปตองเรือที่เมืองตรงข้ามไปเมืองภูเก็ต เรื่องที่พระยา
 รัชฎานุประดิษฐ ๑ ขอให้หม่อมฉันลงไปพิจารณานน คือมพอกจนท
 เมืองบั้ง ไปตองโรงเรียนสอนภาษาจนชนกเมืองภูเก็ต (เป็นเริ่มแรก
 ที่จะมีโรงเรียนจนชนกในประเทศสยาม) พอกจนนในเมืองภูเก็ต แมงนท
 เป็นเครัษรุและกรมการพอกจนนยมรบอุปการะโรงเรียนน เพราะเชอ

จำจะเป็นประโยชน์แก่สหราชอาณาจักร พระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ เห็นว่า
 การที่พวกจีนสมัยใหม่เที่ยวตั้งโรงเรียนสอนภาษาจีนแพร่หลาย เป็น
 อนุบายของคณะภคมนตรีเมืองจันทบุรีจะปลูกความคิดของจีนที่ไปอยู่ใน
 ประเทศอื่น ๆ ให้เต็มได้ในคดีเกกเหมงเป็นกำลังของประเทศจีน
 แต่พวกจีนโดยมากไม่รู้เท่า เห็นแต่ว่าเป็นประโยชน์แก่สหราชอาณาจักรด้วย
 ใต้เงาเรียนนักพากันเต็มใจ ถ้าปล่อยให้พวกจีนตั้งโรงเรียนตามชอบ
 ใจ เกรงจะเกิดเกกเหมงคือความนิยมแบบตะวันตกแต่รังเกียจไทยชน
 ในเมืองภูเก็ต ถ้าใช้อาณาประชาราษฎร์ พวกจีนในเมืองภูเก็ตก็จะ
 พากันโกรธแค้นเกิดยดซึ่งรัฐบาล พระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ เห็น
 เป็นปัญหาสำคัญ ยังคิดไม่เห็นว่าควรทำอย่างไร จึงขอหม่อม
 ฉันให้ออกไป เพื่อจะได้ไปเห็นโรงเรียนจีนและฟังเสียงพวกจีนที่เป็น
 หักหน้า แต่จะได้สั่งให้พระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ ทำอย่างไรต่อไป
 เมื่อหม่อมฉันพิจารณาตลอดเรื่องแล้วบอกพระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ
 ว่า ที่จะไม่ให้ตั้งโรงเรียนนั้นไม่ควร เพราะคนทางใต้ถนัดภาษา
 วิทยาลัยเป็นของควรบำรุง เพียงขออารุ้รัฐบาลสยามห้ามมิให้จีน
 ตั้งโรงเรียนสอนภาษาของตนเองก็เพียงพอ แต่ข้าราชการด้วยโรงเรียน
 เช่นที่รัฐบาลอังกฤษยอมให้ที่เมืองสิงคโปร์แต่เมืองบังกาลอร์โดยไม่มี
 วิทยาลัย ถ้าเราห้ามก็จะเกิดถึงความขุ่นหมองในบ้านเมือง และถูก
 คติเคยนตตลอดไปในนานาประเทศ เพราะฉะนั้นจะต้องคิดป้องกันเหตุ
 ร้ายด้วยอนุบายอย่างอื่น อนุบายที่หม่อมฉันเห็นอารุ้รัฐบาลควรเข้า
 รับอุปการะเลี้ยงดูเสียเอง เขาการอุปการะนั้นเป็นอำนาจที่จะควบคุมให้
 เกิดร้ายจากโรงเรียนจีน หม่อมฉันเห็นว่าควรจะกำหนดการอุปการะ

ตั้งกวดำต่อไปนี้ คือ

ข้อ ๑. รับโรงเรียนจนเขาทะเลเบนเหมือนกับโรงเรียนอื่น ที่
รัฐบาลจัดตั้งเองหรืออนุญาตให้ผู้อื่นตั้ง

ข้อ ๒. การปกครองโรงเรียนจนนั้น ให้พอดกกรมการและพวก
พอดกาจนทออกเงินค่าใช้จ่ายให้โรงเรียนเดอกกนเป็นกรกรมการจัดการ
โรงเรียน และรับชระในการทจะเกยวข้องกับรัฐบาล ครูบาอาจารย์
ต้องอยู่ใบบงคณยญาของกรกรมการนั้น

ข้อ ๓. เพราะโรงเรียนมาตั้งในเมืองไทย ห้ามมิให้สอนหรือ
ใช้หนังสือเรียน ซึ่งจะทำให้เกิดเด้อมเดี้ยแก่เมืองไทย

ข้อ ๔. เพราะเดกกาจนทเบนนกเรียน โดยปรกคยอมอยักรคน
ปนกับคนไทย และคความรภาษาจนกยอมเป็นประ โยชนั้แก่ไทย
โรงเรียนต้องรับทงเดกจนและเดกไทย ซึ่งด้มครจะเรียนให้เหมือนกัน
และในโรงเรียนต้องสอนทงภาษาจนและภาษาไทยแก่ นกเรียน ทงหมด
ไม่เดอกหน้าจาเป็นจนหรือไทย

พระยาภษฐานุประตษฐู ๆ เห็นชอบคจย จาเบนอบายอยางค
ทัดคทจะทาได้ และเนรจามคกกงกจนเกาของพอดกองยทรัฐบาลรับไว้
เมือปราบพอดกถัดแห่งหนึ่ง ไม่ได้ใช้การอยางใด นอกจกจากใช้เก็บของ
ถาให้คตกกจนนนไซเป็นโรงเรียน กจะปรากฏจวรัฐบาลช่วยบำรุงจริง
จะได้รับความนิยมเป็นบัจจยให้คจนคมง่ายชงชน และขอให้หม่อม
ณชคยพคชแจงแก่พอดกทอหน้าจน ซึ่ง จะ เรยกมา เผ่า ให้เข้า ใจ ด้วย
หม่อมณนทให้อนมคทงสองอยาง พอดกทอหน้าจนกพากนชองดำชการ
แต่คคความเห็นชอบคจยเดกรรับจะทำตาม ขอนเมือภายทลงมาชานาน

หม่อมฉันตามเสด็จสมเด็จพระปกเกล้าฯ ไปเมืองภูเก็ต พสกกรรมการ
 ชนเดิมยังมตอเหตุช้อยบาง เขาตปประชุมกรรมการแดงเชิญหม่อม
 ฉันไปดูโรงเรียนจีน หม่อมฉันถามถึงการโรงเรียน เขาบอกว่าการค้า
 เฝินโดยเรียบรอยตามระเบียบที่หม่อมฉันได้ตั้งไว้ มคความชัดช้อย
 อย่างเดียวแต่ที่แบ่งเวตาเรียน กระทรวงกรรมการกำหนดให้เรียน
 ภาษาไทยวันละชั่วโมง ให้เรียนภาษาจีนเพียงวันละชั่วโมงหนึ่ง เด็ก
 นักเรียนยังต้องไปพยายามเรียนภาษาจีนในเวตาเมื่อปิดโรงเรียน แต่
 ออกวันละชั่วโมงหรือสองชั่วโมงทุกวัน เป็นการลำบากแก่นักเรียนอยู่
 หม่อมฉันเห็นจริงด้วย เขาบอกจากหนังสือไทยเรียนรู้ง่ายจากหนังสือ
 จีน เมื่อหม่อมฉันกลับไปกรุงเทพฯ จะไปเสนอกับกระทรวงกรรม
 การขอให้ตัดเวตาเรียนภาษาไทยไปเพิ่มในเวตาเรียนภาษาจีน แต่ได้
 ทำตามทริบนั้น แต่ไม่ทราบว่าการกระทรวงกรรมการจะได้แก้ไขอย่างไร
 หรือไม่ หม่อมฉันออกไปเมืองภูเก็ตในเรื่องโรงเรียนจีนตามที่พูดมา
 เบนครั้งหนึ่งครั้งซึ่งหม่อมฉันได้ทำการกับพระยารัชฎานุประดิษฐ์ฯ
 หม่อมฉันกลับมากลางกรุงเทพฯ ได้ไม่นานนัก พระยารัชฎานุประดิษฐ์ฯ กิ่ง
 อนุจักรวม ค่อนหมอกไม่ช้านานหม่อมฉันก็ออกจากกระทรวงมหาด
 ไทย ไม่ได้เอาใจใส่สืบตามถึงกิจการในหัวเมืองฝ่ายตะวันตกมาหลาย
 ปี จนเมื่อกลับเข้าไปเป็นตาแหน่งเสนาบดีกระทรวงมรชากร จึงไปสืบ
 ตามได้ความจากกิจการต่างๆ ทางหัวเมืองฝ่ายตะวันตกมเมืองภูเก็ตเป็น
 คนคงแต่พระยารัชฎานุประดิษฐ์ฯ ถึงอนุจักรวมแล้ว ผันแปรไปมาก

๒๓. ความผันแปรที่เกิดในการท่าเหมองแรนห มุดเหตุมาแต่
 ไซเรือชุดแรกโดยเครื่องจักรเบนล้ำคณ เพราะวิธีท่าเหมองใหญ่อย่าง

แรกก่อนต้องใช้แรงกดหลายร้อย และทำการงานแค่ในเวลากลางวัน
 ราวหนึ่งชั่วโมง ขุดด้วยเครื่องจักรใช้แรงกดเพียงสี่ห้าห้าสิบคน
 แบ่งเป็น ๓ ผดสี เปิดเครื่องจักรขุดเร็วทั้งกลางวันกลางคืนราวหนึ่ง
 ชั่วโมง เสียค่าใช้จ่ายน้อยกว่าแต่ได้เร็วกว่าทำเหมืองใหญ่
 อย่างเก่า แต่ว่าการขุดเร็วด้วยเครื่องจักร ต้องลงทุนในขั้นแรก
 ถ้าบริษัทวางเครื่องจักรคงตามบาท ผดกเผาเผาขายเหมืองแร่ ในท้องถิ่น
 ใหม่ทุนพอจะทำได้ก็คิดอุปายหากินกับฝรั่ง เกิดเป็นชุมชนใหม่อก
 อย่างหนึ่งคือขอ "อาชญาบัตรตรวจแร่" ตามพระราชบัญญัติ แล้ว
 จ้างเจกทชานาญการตรวจที่มแร่ ให้เที่ยวตรวจดูภูมิที่แร่ พบที่มแร่
 แห่งใดก็ขอ "อาชญาบัตรผูกขาดตรวจแร่" เฉพาะตำบลนั้น เหมือง
 อย่างว่าคงจะทำเอง แต่เมื่อพบแร่เห็นพอจะทำเหมืองได้ก็ไปบอกขาย
 สิทธิแก่ฝรั่ง ฝรั่งคาดคตลงกันแต่ฝรั่งไปคิดขานตงบริษัทเรียกขอเป็น
 กติกา เช่นว่า "บริษัทหนองเบ็ค" เป็นต้น เอาเงินมาซื้อสิทธิ
 ให้เป็นตงเงินครึ่งหนึ่ง ให้ไปหุ้นส่วนของบริษัทนั้นครึ่งหนึ่ง ผู้ขาย
 เป็นหุ้นในบริษัทก็อาจโอนสิทธิให้ใครได้ง่าย ผดกนายเหมือง
 ในพนเมืองหากินด้วยอุปายอย่างนแบบพน เช่น นายตม ชกเซง
 (อนเป็นผู้ทากาวตางคตพระยารคนเค้รชฐี คอยคตอก) ก็หากินอย่างน
 ทเมืองตงบ่าเหมืองกัน ถ้าสืบเหมาะหาเงินได้มาก ๆ เมื่อหม่อม
 ฉันไปเมืองระนองคราวตามเสด็จสมเด็จพระปกเกล้าฯ พบผดกชาย
 พระยาดำรงสุจริต (คอซิมก้อง) คน ๑ พงชายที่มแร่ตำบลหนึ่งได้เงิน
 ถึงแสนบาท และยังมีคนผดก "กระต้อคตมหา" อีกพวกหนึ่งซึ่งตง
 บ้านเรือนอยู่ในท้องถิ่น คบคิดกับผดกนายความใช้อุปายหากินด้วย

การกีดขวาง คนพองกนเห็นพองกนายเหมองไปตรวจเร่ ณ ที่ใดก็ไป
 โปนสร้างตางฆ่าทำไรไปถูกตดวยชอย หรือทำทบทกระทอมให้เปน
 บริเวณชยคิตตอกกับที่ตรวจเร่หนพอให้เกิดลัทธิในการปกครอง เมื่อ
 ถึงเวลาบริษัทขอประทานบัตรจะบักเขตไปถึงทนน ก็ชดขวางโดยอ้าง
 พระราชบัญญัติการท่าเหมองแร เรียกเอาค่าทดแทนความเสียหาย
 เปนเงินมาก ๆ ถ้าบริษัทอยากชดแรโดยเรื่อกตของชอยให้เงินแก่พองก
 กระต้อตามปรารถนา ถ้าไม่ชอยให้กรองพองในโรงค้ด ถองเวลา
 ชดแรทตรงนนให้ชาไปตามกระบวนคความ การชุงชากเหตงานเกิดชน
 เมื่อพระยารัษฎานุประดิษฐฯ ถึงอนิจกรรมแล้ว

๒๔. มีการทเกิดชนเมื่อพระยารัษฎานุประดิษฐฯ ถึงอนิจกรรม
 แล้วออกเรื่องหนึ่ง ซึ่งทำให้บ้านเมืองเดือดทราม พอหม่อมฉนออก
 จากกระทรวงมหาดไทยแล้ว กรม แร่ ก็ ชาย กตยไปชน กระทรวง
 เกษตราชการ เจ้าพระยาพดเทพฯ (เฉตม โภมารกต ฉน นคร)
 เสนาบดีกระทรวงนนอกไปตรวจราชการถึงเมืองภูเก็ต ไปทราบฉา
 มีเงิน " คอมนเนลชัน " ที่ได้จากพองกท่าเหมองแรครั้งพระยารัษฎา-
 นุประดิษฐฯ ฝากไว้ในคลังกว่าสองแสนบาท เจ้าพระยาพดเทพฯ
 (ไม่สู้บให้ทราบมุดเหตุ หรือทราบแต่ถอฉาไม่ใช้ราชการกระทรวง
 เกษตราฯ) ส่งให้มตักเงินนส่งพระคตง เหมือนนอยางฉาเจ้าพระยา
 พดเทพฯ ออกไปพบเงินคตง ซึ่งพระยารัษฎานุประดิษฐฯ ยกชอก
 เอาไว้ใช้สอยตามอำเภอใจ เวลาฉนหม่อมฉนฉกใหม่ โอกาสทจระชแจง
 ทกทตงชอยางไร เพราะไม่ได้หนึ่งในทประชุมเสนาบดีแต่ไม่มี ใคร ได้ตาม
 แต่ฉนฉกใหม่ทจจะบำรุงบ้านเมือง ใช้แค่เท่านั้น หน้าทมหาดไทย

อนเป็นพนักงานปกครองบ้านเมือง กับหน้าที่เกษตรราธการอนเป็น
 พนักงานเรื่องเหมืองแร่ ก็แตกกันไปเป็นต่างพวกต่างกระทรวง ไม่ได้
 รวมอยู่ในอำนาจสัมหเทศาภิบาลเหมือนแต่ก่อน เทศาภิบาลคิดอ่าน
 การอนใดก้มกคดคิด จะยกเรื่องเบ็ดเตล็ดอย่างเมื่อตรงหม่อมเจ้า
 สฤษดิ์เดชเป็นสัมหเทศาภิบาล คิดจะตั้งฟนวจบารุงเมืองด้วยเรียก
 เงิน "คอมเมนเตชัน" อย่างพระยารัชฎานุประดิษฐฯ ทรงให้
 นายตม อักเซ่ง (อันเป็นผู้ทำการค้ากวพระยารัตนเคัรชฐิ) ออกเงิน
 ดีพันบาท สำหรับสร้างโรงพยาบาลทเมืองตะกั่วป่าในเขตคามือรับ
 ประทานบัตร ฝ่ายผู้ให้กยอมด้วยยนต์ เจ้าพระยาพดเทพฯ ถลาจ
 ทวงหม่อมเจ้าสฤษดิ์เดชรับต้นบน แดงว่าพระยารัตนเคัรชฐิบนบาน
 ข้าราชการ เกิดความกั้นเอะอะจนเรื่องเข้าไปสู่อภิรัฐมนตรี บางท
 ีท่านจะยงทรงจำได้ หากทูลกระหม่อมชายทรงว่ากล่าวเกดยไถด
 ทงต้องฝ่าย ความจึงได้สงบไป แต่ก่เคยฆ่าความกิดเรื่อง "คอม
 เมนเตชัน" ตามตามพระยารัชฎานุประดิษฐฯ ไปด้วย

๒๕. ถึงตอนที่สุดจะทูลเฉพาะเรื่อง เมืองตะกั่วป่า ดเหมือน
 เป็นเมืองที่ยงมแรดบุกมากกจาเมืองอนๆ เพราะแต่ก่อนเป็นทไปมา
 ยากไม่สู้มีการทาเหมืองมากเหมือนทเมืองภูเก็ตแะเมืองระนอง การ
 ทาเหมืองแรดบุกทเมือง ตะกั่วป่าในค่อนหลังน ยงม แดบรัชท ชาติด้วย
 เครื่องจักรอยุ่หลายบริษัท ถึงกระนั้นกไม่ทให้บ้านเมืองเฟื่องฟูจน
 เพราะการทาเหมืองแรดด้วยเครื่องจักรใช้คนน้อย จานอนผู้คนพดเมือง
 ดเหมือนจะม่ไม่เกินหมื่นคน ครนกรรมทางทาถนนจากเมืองภูเก็ตไป
 ถึงเมืองตะกั่วป่า ใช้รถยนต์ไปมากบเมืองภูเก็ตได้เพียงเวลา ๕

ชั่วโมง ทำให้การปกครองง่ายขึ้น เมื่อคราวตั้งงบประมาณ พ.ศ.
๒๔๗๔ รัฐบาลจึงตัดเมืองตะกวดมาเป็นอำเภอของเมืองภูเก็ต
อำเภอหนึ่งในบัดนี้

X X X

บ้านซันนามอน บึง

วันที่ ๓๒ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๗๔

ทูล สัมเด็จพระนครินทร์ ฯ

เมตตามหาทศยท ๓๒ มกราคมนี้ไม่มีลายพระหัตถ์ของท่านตาม
เคย หม่อมฉันทองอาจจะเป็นเพราะเหตุอื่น เช่นทรงปรารถนาหม่อมฉันท
กำลังเตรียมตัวไปเมืองพม่าเป็นต้น มิใช่เพราะไม่ทรงสบาย สายใหม่
กذبมาในคราวเมตตามาเดาถึงเรื่องเขาไปกรุงเทพฯ ก็ว่าได้ไปเฝ้าท่าน
เห็นทรงผ่อนใส่สำราญคืออยู่ หม่อมฉันทก็ไม่สู้จุกกั หม่อมฉันทจะออก
จากบึงไปเมืองพม่าจนเสาร์ท ๓๘ น. จดหมายทูลถวายรายสัปดาห์
คือฉบับนี้ไปจงด ไปเขียนคือเมื่อกذبมาถึงบึงในเดือนกุมภาพันธ์
แต่บางทีจะถวายไปรษณียบัตร หรือจดหมายไป จากเมือง พม่าทาง
เพราะตั้งทางเมตอากาศจากเมืองร่างกุ้งถึงกรุงเทพฯ ได้ ในวันเดียว

ในการที่หม่อมฉันทไปครั้งน พระองค์หญิงใหญ่ ศรัทธนบพวง
ของทูลกระหม่อมชายทรงทราบจากหญิงพูน เชื้ออยากเห็นเมืองพม่า
ทูลกระหม่อมก็ประทานอนุญาต หม่อมฉันทจึงรับพาไปด้วย เพิ่ม
จำนวนคนไปจนเป็น ๖ คนทงนายชคคกรับใช้ แต่รัฐบาลอังกฤษ
เมืองพม่าเขาจับจะส่งเคราะห์ ห่วงจากการเดินทางจะสะดกไม่ชัดของ
อย่างไร

ในสัปดาห์หนึ่ง หม่อมฉันแต่งเรื่องบรรดาดอกดาวยมา ๒ เรื่อง คือ
อธิบายเรื่องเปลี่ยนนวิธเก็บภาษีอากรเรื่อง ๑ กับวินิจฉัยอธิบายของ
คำว่า "ครุฑ" อีกเรื่อง ๑

อธิบายเรื่องเปลี่ยนนวิธเก็บเงินภาษีอากร

๑. ท้ายบมาแดงเผื่อ เซอร์ เอ็ดจาร์ต กุก ยังเป็นทปรักษา
กระทรวงพระคลัง อุหนิงมาหาหม่อมฉันทวงอดีต พดขนาอแก้ตรอง
ดูจำนวนเงินแผ่นดินที่ได้ประจำบยอนนอชยกลงชนไปถงรชกาดท & เกิด
ประหลาดใจดอยเห็นจำนวนเงินรายได้คงแต่ ค.ศ. ๑๘๘๖ (พ.ศ.
๒๔๓๘) เพิ่มขึ้นบดระมาก ๆ ไปตรวจดูทางภาษีอากรก็ไมปรากฏว่า
ในระหว่างนวิธรูปาดได้ตั้งภาษีอากรอย่างใดชนใหม่ หรือเพิ่มพด
อัตราภาษีเกาอย่างใดชนออก คิดไมเห็นวเงินแผ่นดินเพิ่มขึ้นมากมา
ดวยเหตุใด ตามพดกขาราชการกระทรวงพระคลังทรบราชการอยู่
ในเวदानน ก็ไมมีใครรู้ แกนีกวบางทหม่อมฉันจะทราบเหตุ เพราะ
ดงหม่อมฉันทวราชการในสมัยนนั้น จึงมาถาม หม่อมฉันตอบวเหตุ
เงินแผ่นดินได้มากชนดงแต่ พ.ศ. ๒๔๓๘ นน หม่อมฉันทราบอยพอ
จะบอกอธิบายได้ แตนีกช่วยใจอย่นอยดวยเรื่องนพเกยวชองกับ
ดงหม่อมฉันอยบาง ขออย่าให้แกเข้าใจวหม่อมฉันเดาอดคิดสำหรับ
ดง เพราะทจริงเป็นคความคดและชดยกันทาทตายคน แดงหม่อมฉัน
จึงเดาเรื่องตามทเป็นมาให้ เซอร์ เอ็ดจาร์ตลถ พงกพอใจ แต่เรื่อง
ทหม่อมฉันเดานนยังไม่เคยจดังเป็นตายดกษณอกษร เพราะเมื่อ
เซอร์ เอ็ดจาร์ต กุก มาถาม บอถจำนวนเงินดอยดวจา หม่อมฉันจา

จำนวนเงินไม่ได้ พงมาพบปัญหาจำนวนเงินที่เพิ่มขึ้นจนกระทั่งเมื่อ
เดือนกันยายน หม่อมมณฑลจึงเห็นควรที่จะเขียนทูตบรรณาการในจดหมายประจำ
สัปดาห์ให้ได้อีก เรื่องอันเป็นเหตุแห่งการตั้งกล่าวต่อไป

๒. เมื่อสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้
หม่อมมณฑลเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเมื่อ ร.ศ. ๑๑๑ (พ.ศ. ๒๔๓๕)
นั้น ทรงพระราชดำริถึงราชการปกครองหัวเมืองที่จะจัดต่อไปใน
ภายหน้าเป็นยุค ๓ ข้อ คือ

ข้อ ๑. จะรวมการบังคับบัญชาหัวเมือง ซึ่งเคยแยกกันอยู่ ๓
กระทรวง คือ มหาดไทย กบฏไหม กรมท่า ให้มารวมอยู่ในกระทรวง
มหาดไทยกระทรวงเดียว

ข้อ ๒. จะรวมหัวเมืองจัดเป็นมณฑลตามสมควรแก่ภูมิตำแหน่ง
ให้สะดวกแก่การปกครอง และมีสัมฤทธิ์ผลกับาตบังคับบัญชาการ
ทุกมณฑล

ข้อ ๓. การเปลี่ยนแปลงที่ทรงพระราชดำรินั้น จะค่อยจัดไป
เป็นขั้น ๆ มิให้เกิดขึ้นเพียงในการที่เปลี่ยนแปลง

ในปีแรกหม่อมมณฑลเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เป็นแต่ศึกษา
หาความรู้ราชการในกระทรวง ก็นับออกไปตรวจตามหัวเมืองฝ่ายเหนือ
ซึ่งภายหลังจัดเป็นมณฑลอยุธยา มณฑลนครสวรรค์ มณฑล
พิษณุโลก กับทั้งเมืองสุพรรณบุรี (เวลานั้นเมืองนครชัยศรียัง
อยู่ในกรมท่า) เพื่อหาความรู้มาคิดกระทำการที่จะจัดต่อไป ครั้นปี
ต่อมาถึง ร.ศ. ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖) เมื่อเกิดเหตุวิวาทกับฝรั่งเศส

จะต้องส่งทหารไปเมืองอุบลทางเมืองปราจีนบุรี เพื่อจะให้ตั้งกอง
 แยกการส่งทหาร จึงโปรดให้ตั้งมณฑลปราจีนขึ้นก่อน และทรง
 พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาฤทธิรงค์ธรรมาธิบดี (ศุภร ฐโต) เป็น
 ผู้มหาดำรงตำแหน่งคนแรก ต่อมาอีกมีหนังสือตั้งมณฑลอยุธยา มณฑลต
 นครสวรรค์ มณฑลพิษณุโลก และตั้งมณฑลอื่นในปีต่อ ๆ มา

๓. ในสมัยนั้นการเก็บภาษีอากรทางท ในกรุงเทพฯ และตาม
 หัวเมืองยังใช้วิธีการทรงพระคลังเรียกประมูลใหม่ผู้รับผูกขาดไปเก็บ
 ภาษีอากรต่าง ๆ ทดปี พระยาฤทธิรงค์ฯ ได้ไปจัดมณฑลปราจีน
 ก่อนมณฑลอื่นอยู่บ้าง วิธีการในท้องที่ดังกล่าวผู้มหาดำรงคนก่อน
 เมื่อมีการประชุมผู้มหาดำรงครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๓๘ พระยา
 ฤทธิรงค์ฯ มาบอกหม่อมฉันว่าอากรค่าน้ำในมณฑลปราจีน เงินหดง
 หมดได้เขาพระคลังยังน้อยกว่าที่ควรจะได้อย่างมาก เพราะนายอากรที่รับ
 ผูกขาดไปไม่เวดากจะเก็บเฉพาะที่หนึ่ง ต้องบริดเก็บให้ได้กำไรภายใน
 เวดากที่ตนมีอำนาจ เพราะฉะนั้นใครจะเข้าประมูลก็ต้องกะจำนวน
 เงินไว้ให้ค่า ค่อยกะตัวขาดทุน ยกตัวอย่างดังอากรค่าน้ำเมืองปราจีน-
 บุรีมีผู้ประมูลเสนอเพียงปีละ ๒,๕๐๐ บาทเท่านั้น แม้จำนวนเงินเพียง
 เท่านั้น ใครเป็นนายอากรจะต้องไปใช้จงบ่อยแต่ยังพระราชบัญญัติ
 เช่นนี้คือบอกว่าถ้าจากราชรัฐยอมเสียเงินค่าน้ำเหมาตาม ครุฑเวียน
 เป็นคน เพื่อจะให้ได้เงินโดยเร็ว แต่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
 แคราชรัฐที่อยู่ใกล้ ๆ พวกที่อยู่ห่างไกลออกไปนายอากรก็ไม่สามารถ
 จะเก็บไปถึง ยังมีคนที่ไม่ต้องเสียอากรค่าน้ำอยู่ โดยมาก พระยา
 ฤทธิรงค์ฯ เห็นว่าถ้าให้เทศาภิบาลเก็บอากรค่าน้ำ ให้ส่วนลดแก่บ้าน

ผู้ใหญ่บ้านทจตตงชนใหม่ ใช้เป็นพนักงาน เก็บจะ ได้เงินทดรองเพิ่มขึ้น
 ออกมาก หม่อมฉันเห็นชอบด้วย จึงนำความไปทูลกรมขุนศรีราชสังกาศ
 ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงพระคลังอยู่ในเวลานั้น ท่านไม่ทรงเห็นชอบ
 ด้วย ตรัสว่า “นายอากรไม่ส่งเงิน ฉันเอาตัวชิงตระวางเร่งได้ ถ้า
 เทศ้า ๆ ไม่ส่งเงิน ฉันเอามาชิงไม่ได้ เงินทดรองก็จะสูญ” เมื่อท่าน
 ตรัสอย่างนั้นหม่อมฉันก็ใจ ค้อมมาเมื่อใกล้จะดับ ฉันหนังสือกรมขุน
 ศรีราช ๆ เสด็จมาหาหม่อมฉันที่กระทรวงมหาดไทย ตรัสถามว่าที่
 พระยาฤทธิรงค์ ๆ จะรับเก็บอากรคานาเมืองปราจีนบุรีนั้น จะรับได้
 จริง ๆ หรือ หม่อมฉันทูลถามว่าเหตุใดจึงจะกลับไปโปรดให้พระยา
 ฤทธิรงค์ ๆ เก็บอากรคานา ตรัสบอกนายอากรเดิมรองขาดยอด
 เงินอากรคานาเมืองปราจีนบุรี ผู้นั้นไม่มีใครเข้าประมุข ดูเหมือน
 จะนัดแนะกันโกงกระทรวงพระคลัง จึงทรงพระดำริจะเปลี่ยนมาให้
 เทศ้า ๆ เก็บ หม่อมฉันทูลถามว่าจะต้องพระประสงค์จำนวนเงิน
 สักเท่าใด ตรัสตอบว่าเพียงเท่าที่นายอากรผูกขาดไปนี้ก่อน อย่าให้
 เงินทดรองลดลงก็จะพอพระฤทัย หม่อมฉันจึงบอก ไปยังพระยา
 ฤทธิรงค์ ๆ ๆ คอบมาว่าจจะรับเก็บ และจะส่งเงินทดรองให้ได้เท่าที่
 นายอากรผูกขาด แะมาให้ หม่อมฉันทูลถามความตกลงกับกระทรวง
 พระคลังขอหนังสือจากเทศ้า ๆ เก็บเงินอากรคานาได้มากกว่าจำนวน
 ที่นายอากรรับผูกขาดขึ้นไปเท่าใด ขอให้กระทรวงพระคลังอนุญาต
 ให้กระทรวงมหาดไทยใช้เงินที่เพิ่มขึ้นนั้นปลูกสร้างสถานทวาร และ
 ทพิถราชการในมณฑลปราจีนซึ่งต้องการเงินอยู่ หม่อมฉันไปทูล
 กรมขุนศรีราช ๆ ก็ทรงยอมตามคำพระยาฤทธิรงค์ ๆ แต่การที่มอบ

อำนาจให้เทศา ๗ เก็บอากรค่านาครึ่งนอชางแปดก ด้วยกรมขุน
 ศรัทธ ๗ มรบดีงให้ออกทองตราภักษะทรงพระคตง คตงให้
 พระยาฤทธรงค์ธเนศเบนนชนมัจฉา ๗ (ต้อยจากระไร หม่อมฉนจำ
 ไม่ได้) ตำแหน่งนายอากรค่านาเมืองปราจีนบุรี พระยาฤทธรงค์ ๗
 ยังกยอวดค้อยจนแกวามคตงแกคนเคยว ที่เบนนพระยากนพานทองแถด
 ไตเดอนทเบนนชน แถววยงเก็บทองตราภักษะทรงพระคตงณบับนน
 ไตเบนนทระตก เพวระเหตุไตกรมชนศรัทธ ๗ ทานจิงทรงทาเชนนน
 มาคคตคภูภายหลงจิงเหนวาทานเตรยมนเฒอพระยาฤทธรงค์ ๗ จะทำไม่ได้
 คตงรบ บัหนาจะไตคตงคนอนไตคตงคตง ไม่คตงขอโอนหน้าทจาก
 ทรทรวงมหาดไทย แถ่พระยาฤทธรงค์ ๗ เก็บเงินอากรค่านาเมือง
 ปราจีนบุรี ไตมากกวาจานวนเงินนทนายอากรเคยรบมูกษาคคตงตายเทว
 ทรทรวงมหาดไทยกเรมแถเห็นวาทจกคตงมณทตเทศาภบาท อาจ
 จจคตงการเก็บเงินภายอากรเบนนจธรัฐบาดเก็บเอง ให้เงินมดประโยชน
 แถนคตงเพนนชนไตอกมาก แถยงไม่ทนไปพคกับทรทรวงพระคตง
 กรมชนศรัทธ ๗ เดคจออกจกตำแหน่งเสนนาคทรทรวงพระคตงเดย
 กอน จิงยงมไตจคตงการแกไขอยางไร

๕. พอกรมหมนมหิศรราชฤทธิย์ เดคจมาเบนนเสนนาคทรทรวง
 พระคตง ทรงทราบเรองพระยาฤทธรงค์ ๗ เก็บอากรค่านา กตง
 เดอมใส่ในการทเปดชนแปดงนน แถวอนุญาตให้เทศา ๗ เรมจคตงการ
 เก็บภายอากร แถคตอมากกรมหมนมหิศร ๗ ให้กรมสรรรพากรเบนน
 พนกกงานเก็บภายอากร แถหาฝรั่งผู้ชานาญเข้ามัจจระเบยบการ
 ไตมีศเคอร์แถรมมาเบนนเจ้ากรมสรรรพากรใน โอนไปชนอยู่ในกระ-

ทรงวงนกรบาท ได้มีดีเตอร์ไฮต์ (ซึ่งภายหลังได้เป็นที่พระยาอินทร
 มนตรี ฯ) เป็นเจ้ากรมตำรวจนอก โอนไปขึ้นอยู่กับกระทรวง
 มหาดไทย ทรงหาจัดรถเก็บภาษีอากรด้วยเด็กมุกขาดเปิดขึ้นเป็น
 รัฐบาลเก็บเองเป็นอย่างไรมา และการทจคนนคอยจติชยายออกไป
 เป็นมณฑล ๆ จำนวนเงินจึงได้เพิ่มขึ้นเป็นรายปี ดังปรากฏอยู่ใน
 บัญชีต่อไปนี้

จำนวนเงินแผ่นดินรายได้ในระหว่าง

ร.ศ. ๑๑๔ ถึง ร.ศ. ๑๒๕

เมื่อ ร.ศ. ๑๑๔ (พ.ศ. ๒๔๓๗) จำนวนเงินแผ่นดินรายได้ ๑๗,๐๗๔,๖๗๐ บาท

ร.ศ. ๑๑๕	๒๐,๖๔๔,๕๐๐ บาท	+	๒,๕๖๙,๘๓๐ ,,
ร.ศ. ๑๑๖	๒๔,๘๐๘,๐๐๓ บาท	+	๔,๑๗๓,๕๐๓ ,,
ร.ศ. ๑๑๗	๒๗,๔๙๖,๐๒๙ บาท	+	๓,๖๘๘,๐๒๘ ,,
ร.ศ. ๑๑๘	๒๙,๙๒๐,๓๖๕ บาท	+	๓,๔๒๔,๓๓๖ ,,
ร.ศ. ๑๑๙	๓๕,๖๓๓,๓๐๖ บาท	+	๕,๗๑๓,๙๔๓ ,,
ร.ศ. ๑๒๐	๓๖,๓๕๗,๙๖๓ บาท	+	๕๔๖,๖๕๗ ,,
ร.ศ. ๑๒๑	๓๙,๓๕๒,๓๒๔ บาท	+	๒,๙๙๕,๓๖๓ ,,
ร.ศ. ๑๒๒	๔๓,๕๔๗,๘๓๗ บาท	+	๔,๑๙๖,๕๑๓ ,,
ร.ศ. ๑๒๓	๔๖,๐๔๖,๔๐๔ บาท	+	๒,๕๙๘,๕๖๗ ,,
ร.ศ. ๑๒๔	๕๓,๖๕๗,๕๓๘ บาท	+	๕,๖๑๑,๑๓๕ ,,
ร.ศ. ๑๒๕	๕๗,๐๓๔,๘๐๕ บาท	+	๕,๓๗๗,๒๖๖ ,,

บ๊อบบี้ไปกึ่งจนต่อไปอีก แต่มาถึงตอนนมเหตอจนประกอบ เช่น
การคายเจริญ และรายได้เพิ่มขึ้นในภาษาอกรทยงผูกขาด เช่นอกร
ฝันและสุราเป็นต้น ตลอดจนรายได้ในการเดินรถไฟ

วินิจฉัยอธิบายคำว่า “ครัว”

๑. คำว่า “ครัว” เห็นจะเป็นภาษาไทย ซึ่งเดิมหมายความ
แต่ว่าสถานที่สำหรับประกอบอาหาร เกิดแต่กรรมตามนุษยนิยม “อยู่
กิน” ดึงกันเป็นสังคม Family คือ “อยู่” ในบริเวณเดียวกันและ
“กิน” อาหารด้วยกัน ในบริเวณหนึ่งจะมีเรือนหนึ่งหรือ
หลายห้อง แต่จำนวนคนในสังคมมากหรือน้อย แต่ครัวนั้นอาจ
มีคนจะมีเท่าใด ในบริเวณหนึ่งก็มีครัวเดียว คงเป็นเช่นนี้มา
แต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์

๒. ครัวหนึ่งสมัยเมื่อนุษยนิยมรวมกันมาก ๆ ถึงตั้งเป็นบ้านเมือง
เกิดกษัตริย์ปกครองจะครองภูมิจำนวนคนในบ้านเมืองความดีเท่าใด จะ
เรียกครัวคนมานับเรียงด้วยยากนัก จะเทียบถามก็ไม่เป็นหลักฐาน
จึงคิดวิธีสำรวจด้วยนับ “ครัว” เพราะเป็นของต้องมั่งคั่งดีดี
หนึ่งเป็นแน่นอน เอาจำนวนครัวเป็นเกณฑ์ปริมาณจำนวนคน (บาง
ทีคนนอกเมือง สักหนึ่งมีจำนวน ๕ คนเป็นปริมาณปานกลาง จะ
มีมาแต่โบราณแต่) คำว่า “ครัว” จึงเกิดอธิบายเป็น ๒ อย่างต่าง
กันด้วยเหตุนี้ คือหมายความว่าสถานที่สำหรับประกอบอาหาร
อย่างหนึ่ง และหมายความว่าจำนวนคนในสังคม Family อย่างหนึ่ง
ต่อมาจึงเกิดคำประกอบเพื่อให้เข้าใจชัดว่าครัวอย่างไร โดยเรียก
สถานที่ประกอบอาหารว่า “ครัวไฟ” และเรียกจำนวนคนที่อยู่ด้วย

ก้นคามส์กุดจา “ครวเรือน”

๓. คำว่า “ครว” ตามที่เรียกกันแต่เดิมหรือที่มาประกอบเป็น คำว่า “ครวไฟ” นั้น คนอื่นนอกจากผู้ที่อยู่ในบริเวณนั้นมีใครม กิจจะต้องพูดถึง แต่คำว่า “ครวเรือน” มักใช้ในกิจต่างๆ มาก เมื่อเรียกกันสดๆ โดยสะกดปากแต่ว่า “ครว” คำว่า “ครว” จึงใช้หมายความว่าคุณอยู่ร่วมสังกุดกันเป็นพน เช่นในหนังสือจด หมายเหตหรือพงศาวดารว่า “เทครว” หรือ “อพยพครวครว” หรือไปรบศึกโคเชตยแทนนครว แม้ในศิลาจารึกถวายคนเป็นชาพระ กิดถวายแทนนครว คำว่า “ครว” ที่ใช้ในหนังสือเก่าๆ เหมือน ธรรมเนียมแต่หมายความว่ามีปริมาณคนทงน

๔. เมื่อเรวๆ นหมอมฉนโดยนอามส์กุดหงเดมอยแยกบ้านกน หตายแห่ง ทหงคคจระอมอยแห่งเดียวกัน แต่เกิดขคของคดอย “แม่ครว” คนประกอบอาหารเป็นอรกนไม่ยอมไปอยู่ร่วมบ้านกน เจาของบ้านไม่อาจทงรตมอแม่ครวของคนก็ไปอยู่คดอยกนไม่ได เพราะ โดยนเรองนเบนเหตุ หมอมฉนจงเดยปรารภถึงอธบายคำว “ครว” คงอมนจดยททงมา และคคคคไปจากาทเรยกว “พอกรว” และ “แม่ครว” นน แต่เดมนำจจะหมายความว่าคุณเป็นประมุขของ “ครว เรอน” คอสังกุด ภายทตจงเกดเรยกผู้เป็นประมุขใน “ครวไฟ” คำว “พอกรว” และ “แม่ครว” ถกตายเป็น “กูก” ไป

๕. คคคคไปถกการท “แยกครว” เมื่อพอกแม่แต่งงานตูกให้ไป คงบ้านชองอยค่างาก กเบนอนคงครวชนใหม่ทงครวไฟและครว เรอน ครวทคงใหม่ทงอครปฏบคชองคคคคและอาหารทขร โลก

ยอมประคองชูขึ้นตามความนิยมของคนต่างสกุล ซึ่งมาดมพวงศักรัน
 อชฌาศัย แด่บรรด้าอาหารคง ผัดกับ ครอบครว เดมทงส่องผ่ายมมากก
 พอย เพราะณระพนการแยกกรวยอมส่ระดอภกจากจระวมหตายกรวเข้า
 เบนกรวเดยจกนเบนชรรมตา ถึงทกภจะเบนอรจวาทกนหรือไมกคง
 ด้าปากอยุ่น นเอง

ควรมีควรแต่จแต่จะไปรด

คำ ๒๖ บทพระสุพรรณบัฏ

x x x

คำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๓ มกราคม ๒๔๗๗

กราบทูล ส้มเต๋จกรมพระยาตำราง ฯ ทราบฝ่าพระบาท
 รถไฟเมดซึ่งเข้าไปถึงกรุงเทพ ฯ เมื่อฉนเส้ารท ๕ เดือนน ไม่ม
 ดายพระหัตถ์ส่งเข้าไปตามเคย แต่ไม่มคกใจอะไร คาคอ่าคงเป็น
 ด้อยคบบัน ถูกฉนงานศัพพะระยาพฤคมาส่งกัหน้า ฉนเส้าจไปเมือง
 พมาส่งกัตหง คองทรงรบแรงแต่งประวศัพพะระยาพฤคมาให้แต่ฉนก่อน
 ไม่มเจตาจะทรงเขียนถวายพระหัตถ์ประทาน ไม่มใช้ประเชวร
 หงส่งอถวายฉบบน จะเบนฉบบยทส่ตในกาดน แดจจรงค
 ไม่มเขียนถวายมาอก ฉนกวจะเส้าจกตบจากเมืองพมา
 จระกราบทูลเรองเมืองพมาใจตางขอ เมื่อคราวเกดจากรหม่อม
 ไปเทยอ ไปนมัสการพระมหาหมุ่ นกฉนมมาถงรูปพระโพธิ์สัตถ

๕๕๐ พระชาติ ซึ่งในพระราชพงศาวดารกล่าว ว่า พม่ากวาดเอาไป
 จากวัดพระศรีรัตนเพชญ์ ส่งเสียจะเอาไปบูชาไว้ที่พระมหาหมื่น
 นนังตองตามเขาตุ๋น รุปศักดิ์หลุดด้วยทองคำมฤท ขอยุทหนหรือไม
 เขาบอกความ เขาพาไปดู ได้เห็นมอยตามรูป มสังหะเมวคหหนึ่ง กับ
 ช้างตามเคี้ยว (ซาหัก) คอหนึ่ง รุปตั้งหนนทใหญ่เทากบท ในวัด
 พระแก้ว เป็นฝีมือเขมร แต่เดอดกว่าในวัดพระแก้วเป็นอนมาก รุป
 ช้างตามเคี้ยวทใหญ่โตเดียวกัน ดูจะเป็นฝีมือไทย เชื่อว่ารูปเหล่านี้
 เป็นของกวาดเอาไปจากเมืองไทย แต่ไม่ใช่รูปพระโพธิสัตว์ตามที่
 ปรากฏในพระราชพงศาวดาร ถ้าพระบาทเสด็จไปคงจะได้ทอด
 พระเนตรเห็น และทรงพิเคราะห์ดู

ขบวรการปลุกสร้างแบบพม่า จะเป็นแบบหลังคาคฤหฤค เครื่อง
 ยอดกต เขาทำงามยิ่งนัก งามทงซดคทง งามทงฝีมือฉดกเฉด
 ขบวรรูปภาพแดงเขาฉดกคมาก ทงประกอบเขากบตั้งทปลุกสร้าง
 ษนทคคดอย เกดากระหม่อมเคยกราบบงคททุตรบธารภาพแต่พระ
 บาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าจาการ ปลุกสร้างของเราดูของพม่าไม่ได้
 กศรสรบรองจางรง

พระพุทธรูปงาม ๆ มากทเคยด แต่ทรูปงามนนดูจะเป็นรูป
 ของใหม่ ซึ่งฝีมือเขยวชาญชนในภายหลัง นกได้พระนอนฉดกคดอย
 ศดาซาองคหนึ่ง ใหญ่เห็นจะเกือบสองเทาคน อยทศดาตงหนึ่ง
 ในวงพระธาตุตะเกิงทรางกุง พระहतอกได้เห็นกปคนเรือเอามาตง
 ใจทมาหน้ากระจกในเรือองคหนึ่ง งามจับใจมาก พระพุทธรูปของ

พมานน ชายฉาบหอยจากพระองค์อาดมาทพระอระ เขาทำพดกแพตง
ไม้ค้อยซำกัณ ดูพิศดารมาก นกอยากจะไค้สัถองคหิงกหาไม้ไค้

ทุดมาถงเรอ เรอไฟตคตาทเขาเดินรบตั้งคนโดยดาร์แต่ร้างกุง
ซนไปมณทเตนน รุ้สึกว่าดอยางสัจจรรค ไม้มีเรออะไรดู แบงเบน
สัจจันสัคไม้กตุ้มกตา พวกลพนกงานทากการเดินเรออยู่ซนต่างทงน
สัจจันซนบพวกลคนโดยดาร์อ้อยเป็นอัสระ เสีคังไปคังจะไค้ทริงรุ้สึก
หากว่าเขาไม้ไค้เปดียนเรอเสี่ยเป็นอ้อย่างใหม่ไปแต่จ

แม่น้ำอรจณนงามหนัก แม้จะตองไปไนเรอกันเงตาหตายจัน
กัไม้เบอ ซมทาเตไนแม่น้ำอนมทวงทตาง ๆ กันเพตนิ ตางแห่งกจาง
คัจทระเตเตเห็นผงตบ ๆ แคดเพียงคางมเทานน สัจจันการเดินเรอนน
เตนยาคคองนาคน มรองนำเดินไค้แต่โดยจำเพาะ ตองจคหน้าคระโกน
บอกลกันเกอบไม้ไค้หุค ออกจะทนวกท

ทางรถไฟนนแพ ไม้เคยเห็น คอยเมื่อเกดากระหม่อมไปเขายัง
ไม้ไค้ทา

นกขนมมาไค้ถงเมอไปเมองพมาคราจนน ไปจากตั้งคไปรัคดอย
เรอชอว่า "อาฟกรว" ไนเรอนนแมงสาบซมเหตอสนพนประมาณ
อาหารทเบนแบงเชนซนมบั้งเบนคัณ กันไม้ไค้เตย เหม่นพขแมงสาบ
ใช้แค้เทานน เวตานอนหดบั้งคอดมาคอมทะทหนึ่งปตายนจมอ ลุน
เหตอประมาณ คองตลกซนจุดเทยน อวยไค้รองเทาชางหนงออกตาม
หาแมงสาบทจเชคทคัณโดยดาร์ พบเขากัไหนกทบควยรองเทาทายท
นนจันคัพแมงสาบเกดอหนักดาค้อยู่ทจไป เขารนคณกจาดมนี้จะค้ำเขา

พอแรงหรืออย่างไรไม่ทราบ ทรงเห็นว่า เป็นความผิดของกบฏทแกล
ไม่เอาพระเสี้ยมเตย ได้สั่งเกิดเจดารับประทานอาหารขนมปังเหม็นข
แมงสาบจนเรากินไม่ได้ แต่ตากบฏนั้นก็กินได้หน้าเฉย แกลไม่รู้สึกอะไร
เสี้ยมเตย

หนังสือกราบทูลจะเขียนเรื่องทวายจรรย์มณฑลตามถวาย ทราบแต่
ว่าไม่ไรเป็นของใหม่ ที่ควรจะทูลถวายฝ่าพระบาทให้ทรงทราบ แต่
เพื่อจะเขียนให้เป็นตายลักษณะออกขจรลงได้ ตามกระแสพระดำริของ
ฝ่าพระบาท เพื่อจะไม่ให้การที่ใคร่จะทูลถวายไปเสียโดยพถัน และ
หากว่าข้อความที่เขียนถวายนั้นขอโดยพถันไปบ้าง ฝ่าพระบาท
จะได้ทรงคัดค้านอธิบายเพิ่มเติมเขา เพื่อให้เรื่องราวเป็นหลักฐานดี
ขึ้นอีก

อันคำว่า "ทวายจรรย์ม" นั้น ประหลาดอยู่หน้าหน้า ด้วยว่า
เป็นคำทมิฬหนึ่ง ใคร ๆ ก็รักจะใช้โดยไม่รู้ว่าเป็นอย่างไร และรูปร่าง
เป็นอย่างไร

คำที่ประกอบด้วย "จรรย์ม" ในเมืองเราใช้อยู่สองอย่าง คือ
"ชุมจรรย์ม" อย่างหนึ่ง กับ "ทวายจรรย์ม" อีกอย่างหนึ่ง

คำชุมจรรย์ม นั้น ใช้เรียกชุมหน้าตาอย่างททาเป็นแต่มาหตงคา
จระเป็นหตงคาคฤท หรือหตงคายอดกเรียกชุมจรรย์มเหมือนกัน

คำ ทวายจรรย์ม นั้น มีมาในหนังสือพระราชพงศาวดาร เมื่อ
เจ้านายทใหญ่โค่นพระชนม์ถวายพระเพลิงแล้ว ก็เชิญพระอัฐิไป
บรรจุไว้ที่ทวายจรรย์มถนหารพระศรีรัตนเพชญ์ ด้วยอยากจะทำว่า
ทออกชอทวายจรรย์มนั้นมณฑลเป็นอย่างไร จึงได้ไปดูที่ทวายจรรย์

พระศรีธรรมเพชฌุ เห็นคนออกรุกกอดคนงอาหารเป็นห้องล้มม ทวงท
 เป็นมุขเตจหตงอาหาร แต่จะเป็นมุขเจ้าดอยหรือมณงกหาทราบได้ไม่
 เพราะพึ่งเสี่ยหมดแล้ว ในหนักองออกรุกกอดสนันษฐานได้ว่าเป็น
 พระเจดย

ดูอภิธานต้นตฤก ศัพท์ "จรม" เขาให้คำแปลได้ว่าเจ้า
 จึงมาใครครวญเห็นว่าชมจรมนั้น เดิมจะปักเจ้าห่างออกมาจาก
 มณงประธานตั้งโตตั้งหนึ่ง ทำหตงคาชนเบองบน ฝากมณงประธาน
 เหมือนอย่างชมทตงพระพุทชนฤมคหน้าพระ อโบสถัดคือรฐนราชวรา-
 รามฉะนน ถ้าทาคคกบชองหน้าตาง ก็จะเป็นทบดโคนของฝรังนนเอง
 แต่ประเทศศระจนอกม้แตกมากฝนมาก จึงปักเจ้าท่มนออกบดโคน มี
 หตงคาครอบเพอกันแตกฝน ภายหลังไม้คองการให้เถระกะ จึงผลกเข้า
 ไปให้แนบคดฝา กลายเป็นชมหน้าตางเครื่องประดับประดาให้งามไป

ตามความเห็นเซนน เมื่อปรบ กับ ทายจรมนอาหารพระศรี
 ธรรมเพชฌุยกเขาคนโต จรมนทนนจะเป็นเจ้าดอยหรือมฝากรในระหวาง
 ชองเจ้าดอยกไม้ชคชอง พระเจดยท ในชมจรมนนพงเสี่ยมากแล้ว
 เห็นทาทางอะไรไม่ได้ แต่มพระเจดยอกองคหนงชงอยไกดออกไป
 ทำใจในกตางห้องมณงจตรตงอยดอยค้ว เขาใจว่าหตงคาห้องน
 จะเป็นมณทป ทองคพระเจดยในนททาเป็นครเล็ก ๆ ใจรอบองค
 มอยมากหตายคร เห็นได้คด้วยคนกร้านไปเจาะชคคนหาทรพยทงรอย
 ใจ ไม่เห็นครนจะทำใจเพื่อตั้งโรนอกจากบวรจอรู จึงคคจาพระ
 เจดยทชมจรมนทายอาหาร พระศรีธรรมเพชฌุ นนกกงทาอย่างเดียวกัน

โดยนยตงกตจมาน จงเหนวาคาชุมจรมนมน คองคกเปน
เรอนเตกชงทาคตฝากอยกบเรอนใหญ่ คางา ทายจรมน กคยทาย
พระองหาร ตรงทมชุมจรมนมนแต.

คกรมคกรแตงแคจะปรค

พรค

x x x

บ้านขินนามอน บั้ง

วันที่ ๑๗ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๗๘

ทต ส้มเตจกรมพระนริศร ๑

เมื่อเมตมาคราจอนชาคยท ๑๒ หม่อมฉน ไม่ไทรบ ตายพระ
หคตตามเคย แคนกอยในใจจางทจะไทรบเมอคราจเมตหนา คอ
จันพฤษศบคท ๑๐ กไทรบจรง คอตายพระหคตณบชดงวันที่ ๑๑
ประหตาดใจทไม่ไทรบจรงรบจคหมายณบชดงวันที่ ๓ มกราคม ชง
หม่อมฉนไทรบคากำหนด และในจคหมายณบชดงนไนไทรบคองการตั้ง
พระองฐสมเตจกรมพระสวสัด ๑ ไปกรุงเทพ ๑ เบนคณ คอมาเมอคราจ
เมตจันศกรท ๑๐ หม่อมฉนไทรบเจชนจคหมายถวายอกณบช ๑ ตั้งรบ
นายาดกษณงานพระศัพสมเตจกรมพระสวสัด ๑ กบชนทกคตอนทสัด
เรองเมองคระกอบไปถวาย หวงใจจางจะไปถงพระหคต และณบช
กอนปานนคองจะไทรบจรงแตง ไทรบในจันท ๑๗ นอกจางจคหมาย
ณบชอกณบช ๑

พระองคหญิงใหญ่ ศรรคณบชชง มาถงชนงเมองจันพฤษศบค
ท ๑๐ กำหนดหม่อมฉนจะออกจากบั้งไปเมองพมาจันเสวท ๑๗

พรังน ขอมตทตถนจณขเวอง
เมืองพมาจจจะเขยพ

“ทวยจรณม” วจนกตบมาจาก

คจรมคจรแตจแตจะไปรด

ดํ ๒๖ ๒๖ ๒๖

x

x

x

ดํหนักปลายเนน คลองเตย

๒๒ ๒๒
จหนท ๒๒ มกราคม ๒๔๗๗

กรายทุด ตมเคจกรมพระยาดารจ ง ทราขผ่าพระบาท

ไดรบตายพระหคตประทานไปเคบมพงสองฉบับ ๒๒
มกราคม ฉบับหนง กับตงจหนท ๑๗ มกราคมออกฉบับหนง แตจยัง
ไดรบตายพระหคตประทานไปแตรางจก ๒๒ มกราคมออกฉบับ
หนง แตจจยังไมไดทุดตบทงหนง เพราะไมม่โอกาสที่จะทุดตบ
แตกคนมอทจะเขยนถววยเคมท จงไดเขยนหนงตอฉบับนทุดแตกแตก
นอยตงมาถววย เบนการจองเลียงไซค จงดางทจจะไดทจรบ

ไดทราขชาวตามตายพระหคต๒๒ ๒๒ ๒๒ จาพระมเคา
พงเตยจนถงชนทกษณ เบนขอใหญททาเอาจคจว่า ไมคคจจะเบน
ถงเชนนนเคย นกจจะพงตกเพยงคจระฆง แบนดินไทจอะไรอยางหน
เอาจนราขเบนหนากถองไปหมค นกถงการปฐตงจรณชนใหม่ เกรง
จจะตองเหมอนนญเขาทองกรุงเกา เพราะเขาจใจว่าคนศรัทธามาตายชอม
นอยตง จจะไปหาเงินทไทนมาทาใหเทาเทาได

ขอพระมเหสี เคยเห็นเขาเขียนเป็นหนังสือมอญไทรปดง
 (อักษรมอญ อ่านว่า) เมาระเตาดี มเหสีเป็นคำไทยเพี้ยน ผังกทำ
 พยหนักเหมือนกัน เช่นเมืองแปร ผังเรียกจาโปรม เกตากรหม่อม
 เคยได้สวนได้ความว่า พม่าเขียน เปโรโมม อ่านว่าเปุโยม เปร
 เบนชอ โมม จาเมือง ต้องคำทกๆ ผังเอาต้นรกกนเดี่ยวเป็น โปรม

โบสถ์ทกตยานต์มา เคยเห็นรูปฉายาตกษณตอนภายในทไทน
 มาทหนังสือ เห็นเป็นตกฝรั่ง ดเป็นห้องเล็ก ๆ ไม่ทำให้เกิดเดอมได้
 ศรัทธา ทงมาซาทราบจาศดาจกรกพระไตรปิฎกกษารุดทรุดโทรมหมด
 ทำให้เกิดสังเวชต์ตคจิตมาก อังกฤษเห็นจะใฝ่ใจในทางโบราณคดี
 น้อยกว่าฝรั่งเคตมาก แมแต่พพชกณชตถถานยงเด็ก

น่าเสียดใจที่ไม่ได้ทอดพระเนตรเห็นพระชาตตะเกิง เพราะร้างร้าง
 บังเสียด แต่ในเมืองร้างกนหมพระเจดียงามอยของคหนังสือ งามกว่า
 พระชาตตะเกิง หรือจะดูตามทางฝิมอชางงามกว่าพระเจดียงทงหมด
 ทเคยเห็นในเมืองพม่ากกว่าได้ เป็นพระเจดียงไม้สูงใหญ่ทก รูปก็แปลก
 เป็นแปดเหลี่ยม อยู่ในกตางหนทางตแพรงไม้ไรวัด หอ้งว่าคงได้
 ทอดพระเนตรเห็นเป็นแน่ ในเมืองมณฑลเตไม่มพระเจดียงทงชม มี
 แต่พระพุทธรูป ทเมืองพุกามมพระเจดียงมาก ดในแม่น้ำอรอดเห็น
 ยอดออกตต่างไป แต่รูปร้างจะเป็นอย่างไรบ้างไม่ไดชนไปดู ผ่าพระ
 บาทเคตจไปคราวนคกจะไดทอดพระเนตรเห็น และทรงสังเกตมาเดา
 ประทานให้หึ่ง

ทนจะกราบทตถฉายชางในกรุงเทพ ง อันตวงเป็นชาวตตใจ
 อย่างต่าหัด เจ้านายต่นพระชนมคตกนถง ๓ พระองค

(๑) วันที่ ๒๔ มกราคม เวลา ๒๑.๒๘ น. พยานต้น
 พระชนม์ ประชวรด้วยพระอันตะพิการ (โรคชรา) สรงพระศัพจน
 ที่ ๒๕ เวลา ๑๗.๐๐ น. เชิญพระศัพออกประดิษฐานไว้ ณ หอ
 นเพชพิทยา

(๒) วันที่ ๒๖ เวลา ๑๗.๕๕ น. องค์อภินทสันพระชนม์
 ประชวรด้วยดองพระหทัยพิการ สรงพระศัพจนที่ ๒๗ เวลา ๑๗.๐๐ น.
 เชิญพระศัพไปไว้หออุเทศทักษิณา

(๓) วันที่ ๒๘ เวลา ๒๑.๐๐ น. หมั้นพงษา (จิตร) เจ้ากรม
 มาบอกว่า กรมหมั้นพงษาดันพระชนมแดงเมอกน เสด็จกระหม่อม
 ได้ไปเยี่ยมประชวรเมอดวันที่ ๒๗ ได้ความว่าทรงรณรงค์ประชนการ
 เที่ยง เสด็จหมั้นแดงเที่ยวทรงรถกวางคนตาคอากาศหนาว ทำ
 ให้ประชวรพระอุทรเสียและพระบัพผาสอกเส็บ กำหนดสรงพระศัพ
 จนวันที่ ๒๘ เวลา ๑๗.๐๐ น. ตงพระศัพทวง

“สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา

สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา”

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

พรหม

x

x

x

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๔๗๗

กราบทูล สมเด็จพระยาตากว ๑ ทราบฝ่าพระบาท

หนังสือฉบับนี้ เขียนส่งตรงหน้ามารับเสด็จกลับแต่เมืองพม่า โดยหวังให้ทรงดำริว่าพระหฤทัยที่ใดทรงรับทนต์เมื่อเสด็จกลับถึง ขอแวกขอประทานกราบทูลเรื่องคาเทากอน ตามที่ฝ่าพระบาท ทรงแต่งตั้งพระอาลัยไปถึงเกล้ากระหม่อมนั้น จิตวาถูกททเคยจแสด เพราะเกล้ากระหม่อมออกจะตกเป็นเจ้าภาพศพคาเทากว ฝ่าพระบาทคง เคยทรงได้ยินชื่อพระภาษาศ์รัตน ซึ่งเป็นข้าราชการประจำอยู่ใน กองบิน คนนั้นแหละคือตกขายคาเทากว เคยลงไปติดโทษอยู่บางขวาง ที่บ้านมแต่ถูกส่งมาอยู่ด้วยคนเคย แดกเป็นหญิงม่าย ไม่มกาดังพอ ที่จะจัดอะไรให้สำเร็จตลอดได้ เกล้ากระหม่อมมกต้องเข้าช่วย เป็น ความผิดของเกล้ากระหม่อมที่ไม่ได้กราบทูลข่าวตาย เพราะไม่ทราบ เคยว่าใต้ทรงรู้จักคุ้นเคยกับคาเทากว เวदानการศพก็ยังไม่เสร็จ จะ ต้องทำทฝังศพให้สมควรแก่ฐานะของแกค่อไป เกล้ากระหม่อมได้งาน ห่างฮัดคเอเขยคคเขาช่วยส่งขอเครื่องศาด้าหรับประดับฝังศพ จาก ห้างที่ส่งคไปรับส่งเข้ามาให้ แต่ยังไม่ไคมาถึง ถ้าหากฝ่าพระบาททรง พระกรุณาแก่คาเทากว จะทรงบาเพญพระกุศตประทาน ก็ยงเป็นโอกาส ที่จะทรงทำไค ด้วยทรงฮักศเงินประทาน เทากับราคาผ้าซงหากว่าจะ ทรงบงส่งกุดไปให้ แต่แกเป็นโรมันคาทอลิก จะบงส่งกุดให้ไม่เข้าทาง เกล้ากระหม่อมจะจ่ายเงินประทานนั้นไปในการทำทฝังศพ

คือไปนี้ต้องขอประทานทูลขอมถึงตายพระหัตถ์ซึ่งเกิดจากระหม่อม
 ได้รับแต่ยังไม่ได้ทูลตอบด้วยไม่มีโอกาส เพื่อทรงพิจารณาว่าจะครบ
 ถ้วนหรือสูญหายไปบ้าง

ก. ได้รับตายพระหัตถ์ประทานไปแค่วันที่ ๓ ฉบับ คือ

๑. ฉบับลงวันที่ ๘ มกราคม ปรทานกำหนดระยะทางเสด็จ
 ไปพม่า รุ่งงานพระศพสมเด็จพระสังฆราชและเรื่องเมืองตะกั่วป่า
 ตอนที่ ๖

๒. ฉบับลงวันที่ ๑๖ มกราคม มีเรื่องเปิดนการเก็บภาษี
 อากกร และเรื่องครัด ในตายพระหัตถ์ฉบับนี้ มีความปรากฏว่า
 ไม่ได้ทรงรับหนังสือเกิดจากระหม่อมคราวเมตวันท ๑๒ มกราคม แต่
 เกิดจากระหม่อมก็ได้เขียนส่งมาถวายตามเคย คิดว่าคงหาย คงใจว่า
 จะคิดสำเนาส่งมาถวายเมื่อเสด็จกลับมานั่งแล้ว

๓. ฉบับลงวันที่ ๑๗ มกราคม มีความปรากฏว่า หนังสือ
 ของเกิดจากระหม่อมลงวันที่ ๑๑ มกราคม ซึ่งควรจะมาถึงโดยรถเมตวันท
 ๑๒ มกราคมนั้น ได้ทรงรับแล้วเมื่อวันที่ ๑๖ มกราคม คาดเข้าไป
 ขวดเมตวันท ทำให้เกิดจากระหม่อมเบาใจ ทักคิดจะคิดสำเนาถวายก็
 ไม่ต้องคิด แต่ปรากฏในตายพระหัตถ์ฉบับนั้นว่าได้มตายพระหัตถ์ลง
 วันที่ ๒ มกราคม อันมีเรื่องส่งพระอรุณสมเด็จพระสังฆราช
 ปรทานไป แต่เกิดจากระหม่อมไม่ได้รับ หายแน่ ขอประทานสำเนา
 ใหม่เพื่อทราบความ และเก็บเรียงเข้าเรื่องไว้ให้เป็นระเบียบเรียบร้อย

ข. ได้รับตายพระหัตถ์ประทานไปแต่ร่างกึ่ง ๓ ฉบับ คือ

๑. ฉบับตงฉนท ๒๒ มกราคม เขียนด้วยดินสอ เจ้าใจจำ
ฝ่าพระบาทไม่มีสำเนาเก็บไว้ คงใจจะคัดมาถวายเพื่อเก็บเข้าระเบียบ
ตายพระหัตถ์ฉบับบนเกล้ากระหม่อมได้เขียนตอบถวายส่งมาทางกงสุล
สยาม

๒. อีกฉบับหนึ่ง เป็นเส้นดินสอเหมือนกัน ไม่ได้ตงฉน แต่
ตราไปรษณียปรากฉนตงฉนท ๗ กุมภาพันธ์ เห็นชัดเจนว่าร่างฉน
ส่งประธานไป จะได้คัดสำเนาถวายมาเก็บเข้าเรื่องไว้เหมือนกัน

๓. อีกฉบับหนึ่งเป็นเส้นหมึก ตงฉนท ๗ กุมภาพันธ์ แต่ฉน
ว่าคงไม่ได้ทรงเก็บสำเนาไว้ จะคัดสำเนาส่งมาถวายเหมือนกัน ใน
ตายพระหัตถ์ฉบับบน มคฉนปรากฉนตงฉนทสอทเกล้ากระหม่อมเขียน
มาถวายส่งทางกงสุลสยามนั้นได้ทรงรับแต่ยังไม่ส่งถวาย

ตายพระหัตถ์ทง ๖ ฉบับอนอฉนตงฉนท มขอความทจบใจอยู่
มากมายหลายขอ จะกราบทูลให้หมดในหนึ่งล้อนฉบับนี้ไม่ไหว จะต้อง
ค่อยกราบทูลย้อนหลังไปไม่โอกาสที่สมควร บัดนี้จะกราบทูลข้อจับใจ
ทงในตายพระหัตถ์ ซึ่งทรงฉนร่างประธานไปเมื่อฉนท ๗ กุมภาพันธ์
นบกอน

ขอประธานกราบทูลให้ทรงทราบเสียก่อน ว่าเดดาเมื่อเกล้า
กระหม่อมไปเมืองมณฑลเทศาภิบาล เป็นเดดาทเมืองพม่าฝ่ายเหนือเพง
จะตกเป็นของอังกฤษ อะไรทอดหรือขอมาแต่คราวบ้านเมืองด้อย่างไร
ก็ข้อยอย่างนั้น ทจคชนใหม่ยังไม่ กนบฉนทไปอย่างหนึ่งทได้เห็น
ความเป็นอย่างจริง แต่ทคคจะเสียใจทเมื่อเดดาเกล้ากระหม่อมไปนั้น
ยังไม่ม่อนททจกเกล้าพอทจะพิจารณาอะไรได้คททกกับทุกฉนท

ชอทครัดเสด็จในเมืองเบงปากนุญ เมื่อครั้งเกิดากรหม่อมไป
ในเมืองเบงโคตน เบงกอนฟู่นฝอย มกระทอมหอมหอเคระกะ ยง
ไม้เบงปาก

เสียดใจที่ปราสาทขอดพงเสียด คองทำอนใหม่อย่างเดวๆ ทง
คานักกรักษากรอเสียดมาก นานเห็นใจองกฤษ เพราะจะรักษาใจหมด
ไม่ไหวดวยเป็นไมทงนุญ ถึงเวตาทจะฝอยอยู่เดว แต่เขาได้ทำคว
อย่างเด็ก ๆ ใจให้ดโดยส่มบรณนุญดมาก

ราชยานมาศชงมทงคท ไตทอดพระเนตรเห็นมานุญจับใจมาก
เคยเห็นหนงลือทางช้างไทยเรามากตาจว่า พระมเหสีชนพระราชยาน
กับพระมหากษัตริย์ ทำให้นกหนาไม่ออกเดยว่าจะชนไปอยู่ที่ไหน
ทแทกมยานมาศสำหรับการเชนนอย โดยจำเพาะ ลือกาเป็นยอค
บชบกกแปดก พระราเชนทรยานของเรากเห็นจะมาทางลือกานนเอง
ลือเกล้านเกิดากรหม่อมไปไม่ได้เห็น เห็นจะไปชกอยู่ที่ไหน ฝรังเขา
เพงไปคจกเขามาตงใจ ใหดเมื่อเขาจคพพรภณทลสถาน

เกยตากออริเบงลือคองคองน มชาดาพนไม่เชอมนุญ เกิดากร-
หม่อมไม่ได้ลือเกิดเห็น แต่ลือนนชฐานตามทครัดเสียด เห็นวาคงจะเป็น
เชพนนมาแต่เดิม เกยตากคองหนงสำหรับบรรองพระทงเสียดจออก
ออกคองหนงสำหรับบรรองพระทงทประทบ ภายทงคร้านในการ
ชนจนดงจัน จึงทำชาดาพนไม่เชอมคคกนเสียด แต่พระทงไม่พอ
ใช้กปลุกแซมตงในระหวาะชาดาทเชอมกนนนอก

พระมหามยมน เมื่อเกิดากรหม่อมไปลเห็นพระพกคทชด
พระองคบคทอง แต่ไมนุกจาพระองคจะเป็นปุนบัน เมื่อได้พงตามท

ตรัสเต่ากึ่งตั้งใจ ตางทจะแตกหักเนื้อสัญญาหายตั้งแต่เชษฐมาจาก
อาระชนนแดง โดยที่องค์ไม่ได้มาต้มบรณ จึงบอกป็นไขเนื้อท
สัญญาหายบิตทองไว้ สอนพระพักตรนได้มาต้มบรณ จึงซัดแต่พระ
พักตร ให้เห็นเนื้อทองไว้ให้ดู

รูปศักดิ์ในจกนท ทรงจกนจดยจาเป็นผมอเขมรหมด เกต
กระหม่อมบรบรองว่าไม่ผิด รูปพระอิศวรเกตากระหม่อมกเห็น แต่ดม
กราบทูล

เพตงไทย เกตากระหม่อมเคยเต่าแ่งดวงพงมาแดง รุกจจาเป็น
เพตงไทยไม่ได้ สอนท้าวไทยนั้นไม่ได้แ่งดวงดู

เมืององวะ เมืองอมรปุระ เมอเรอชทเกตากระหม่อมไฝ่านถง
เขากชให้ดู ไม่เห็นมีอะไร แดะประหลาดใจว่าเหตุใดเมืองหดจวงจิง
คองย้าย แดะย้ายไฝ่ตั้งใหม่ก็ยังไม่เกิดกัน เขาบอกอธิบายจามัน
สักปรกหนักเขา เกิดโรคภัยชนทย้ายหนีไป แต่เลี้ยงอธิบายนเป็นเลี้ยง
ฝรั่ง จะใส่โทษเอาผิดๆก็ได้ เมืองพุกามนั้นแท้สหรือแน่ เมอเรือฝ่าน
เห็นยอดพระเจดยออกตั้งประทังไป ตั้งใจคอยฟังตรัสเต่ารายละเอียดยอยู่
ใจหงาม

มจเซียมชนตทเบนคตง ทางฝรั่งเศ้ชากทากน ทนคชมกม
ไต่อะไรมาใหม่เขากเขาเขาเคบไว้ ในคตงนท จาดงบมกรรมคารมา
ครวดจ ตั้งไว้ทคคอรอดชากเขาไปจคตงใจทมจเซียมจรงๆในเมือง
พนมเพช

มคความเตี้ยใจตามได้ทราบชางทตรัสเต่า จาผมอชางพมาเตียม
ทราบดงทุกอย่าง เมอคอรอดคูกเห็นจจาจะคองเป็นชนทนอยู่เอง เพราะ

เหตุนางพระยาจะมอดกอยทพระเจ้าแผ่นดิน พระเจ้าแผ่นดินของพระ
 ราชประสงค์ทำอะไรให้ตั้งมากเดือกหาช่างฝีมือมาเป็นช่าง ช่าง
 กหาช่างที่พอจะใช้ได้ให้มาช่วยกันหา กตกเช่นเหมือนช่างนั้น
 ครู ผู้ชำนาญพิเศษ เคยเชิญตั้งสอนให้ทำกันไป ศษยนนกรม
 ความมรดกมอดชนทุกท เมื่อไม่มพระเจ้าแผ่นดินแตกเป็นอนชาติผู้
 ติองการของดิ อนชาวนานนคองการแคระคาถูก ด้วยมเงินจะให้
 ได้น้อย ช่างดิเขาว่าทำไม่ไหว นานมาช่างดกชชาติหายไป ตั้งตกไม้
 มีใครทำได้อยู่เอง

จิตนางพระยา เห็นจะเป็นจิตเกิดจากรหม่อมเคยไต้ยนเรียก
 ว่าจิต Incomparable อันเป็นจิตงามที่สุดในเมืองมณฑล

เมืองสารเขตร เกิดจากรหม่อมไม้เคยทราบเคย ยังเกากว่า
 เมืองพุกามชนไปอีกหรือ กระจายที่จะพังครัดเจ้าโดยพิสดาร

พระชาติสันตอกที่เมืองแปร เกิดจากรหม่อมชอบเหมือนกัน ไม่
 ใหญ่โตจริงจัง แต่การก่อสร้างวางท่าทางตหนัก พระชาของคน
 เกิดจากรหม่อมเคยไต้ยนเรียก "ซิงตอ" ก็มี พระประติษรู (ตาด)
 เรียก "พระชาติสังกต" เห็นจะมีความตั้งใจให้ชอมาอย่างนจริง
 แต่พมาหรือฝรั่งมาเรียกเดือนไปนไปเดี่ยว

เรื่องพมากนกับชาวเหมือนไทยนั้น เป็นความรึกเพงจะได้ทราบ
 ใหม่ เคยไต้ยนแต่ส้มเตจกรมพระยาเทอดวงศ์ศรีรัตนงา พมามัน
 กกนกะบีเหมือนไทยเราเหมือนกัน เรียกว่า "งาย" ทานจะได้ทรง
 หนงสออะไรที่โหนมาไม่ทราบ การทไมกนของหวานนั้นเห็นจะเป็น

ถ้าหญิงงามว่างเมื่อใดขอได้โปรดตั้งให้เชอติดพิมพ์เป็นตำแหน่งมาให้
 หม่อมฉนดอย เพราะมหาดขอที่จะใช้แต่งรายงานโดยพิสดารอยู่ในนั้น
 เรื่องต่าง ๆ ที่หม่อมฉนดอยไปในจดหมาย ๒ ฉบับนั้น มาได้
 ความพิสดารหรือตลกคองถองแท้เมื่อส่งไปแล้ว มบ้างเรื่องจะหลุด
 ในจดหมายฉบับนั้นเบื่อนัดนชิตอมา

๑. เรื่องรูปสมฤทธิ ของโบราณ ซึ่งอยู่ที่วัดพระมหาหมื่น
 ได้เรื่องราวแต่ระศึกกราชเป็นนัยคมนกคงคองน กอ

สมเด็จพระบรมราชาธิราช (เจ้าพระยา) เามาจากนครธม
 เมื่อ พ.ศ. ๑๕๖๐ อยู่ในกรุงศรีอยุธยา ๑๕๖ ปี

พระเจ้าหงส์เจ้ากรุงหงษาวง เามาไปเมืองหงส์เจ้าดี เมื่อ พ.ศ.
 ๒๓๑๒ ๑๖ ๓๒ รูปตอกกัน อยู่ในเมืองหงส์เจ้าดี ๓๐ ปี

เมื่อพระเจ้าหงส์เจ้ากรุงหงษาวง หนีสมเด็จพระนเรศวรมหาราช
 ไปอาศัยอยู่ในเมืองคองอู เมืองหงส์เจ้าดีรวง เมื่อกองทัพสมเด็จพระ
 นเรศวร ๑ กัดขบแล้ว พอกยะไซพาเอารูปเหล่านี้ไปเมืองยะไซ เมื่อ
 พ.ศ. ๒๓๔๒ เามาไปถวายไว้ที่วัดพระมหาหมื่น รูปเหล่านี้อยู่ที่
 เมืองยะไซ ๓๘๐ ปี

ถึง พ.ศ. ๒๓๒๗ พระเจ้าองวะประคองดีได้เมืองยะไซ เชิญพระ
 มหาหมื่นมาไว้เมืองอมรประ ขนเอารูปเหล่านี้มาด้วย จึงยังอยู่
 ทนจนมาจนบัดนี้ แต่อย่างไรจึงหายไปเสียหมด ยังเหลืออยู่แต่ ๖ รูป
 รูปสังกษาราดหัว ขอนัดบไม่ได้ความ

๒. เรื่องไฟไหม้ฉนทปเครื่องประดับพระเกศชาคนั้น ได้ความ
 ว่าไหม้หมดแต่ทางด้านตะวันออก ด้านเหนือไหม้แต่บางห้อง เมื่อหม่อมฉน

กลับมาจากข้างเหนือไต่ของขึ้นไปคอกครึ่งหนึ่ง กยงคงเห็นความฉิบ
 ๕๑
 ๕๒
 ๕๓
 ๕๔
 ๕๕
 ๕๖
 ๕๗
 ๕๘
 ๕๙
 ๖๐
 ๖๑
 ๖๒
 ๖๓
 ๖๔
 ๖๕
 ๖๖
 ๖๗
 ๖๘
 ๖๙
 ๗๐
 ๗๑
 ๗๒
 ๗๓
 ๗๔
 ๗๕
 ๗๖
 ๗๗
 ๗๘
 ๗๙
 ๘๐
 ๘๑
 ๘๒
 ๘๓
 ๘๔
 ๘๕
 ๘๖
 ๘๗
 ๘๘
 ๘๙
 ๙๐
 ๙๑
 ๙๒
 ๙๓
 ๙๔
 ๙๕
 ๙๖
 ๙๗
 ๙๘
 ๙๙
 ๑๐๐
 ๑๐๑
 ๑๐๒
 ๑๐๓
 ๑๐๔
 ๑๐๕
 ๑๐๖
 ๑๐๗
 ๑๐๘
 ๑๐๙
 ๑๑๐
 ๑๑๑
 ๑๑๒
 ๑๑๓
 ๑๑๔
 ๑๑๕
 ๑๑๖
 ๑๑๗
 ๑๑๘
 ๑๑๙
 ๑๒๐
 ๑๒๑
 ๑๒๒
 ๑๒๓
 ๑๒๔
 ๑๒๕
 ๑๒๖
 ๑๒๗
 ๑๒๘
 ๑๒๙
 ๑๓๐
 ๑๓๑
 ๑๓๒
 ๑๓๓
 ๑๓๔
 ๑๓๕
 ๑๓๖
 ๑๓๗
 ๑๓๘
 ๑๓๙
 ๑๔๐
 ๑๔๑
 ๑๔๒
 ๑๔๓
 ๑๔๔
 ๑๔๕
 ๑๔๖
 ๑๔๗
 ๑๔๘
 ๑๔๙
 ๑๕๐
 ๑๕๑
 ๑๕๒
 ๑๕๓
 ๑๕๔
 ๑๕๕
 ๑๕๖
 ๑๕๗
 ๑๕๘
 ๑๕๙
 ๑๖๐
 ๑๖๑
 ๑๖๒
 ๑๖๓
 ๑๖๔
 ๑๖๕
 ๑๖๖
 ๑๖๗
 ๑๖๘
 ๑๖๙
 ๑๗๐
 ๑๗๑
 ๑๗๒
 ๑๗๓
 ๑๗๔
 ๑๗๕
 ๑๗๖
 ๑๗๗
 ๑๗๘
 ๑๗๙
 ๑๘๐
 ๑๘๑
 ๑๘๒
 ๑๘๓
 ๑๘๔
 ๑๘๕
 ๑๘๖
 ๑๘๗
 ๑๘๘
 ๑๘๙
 ๑๙๐
 ๑๙๑
 ๑๙๒
 ๑๙๓
 ๑๙๔
 ๑๙๕
 ๑๙๖
 ๑๙๗
 ๑๙๘
 ๑๙๙
 ๒๐๐

๓. หม่อมฉันไปเมืองพม่าครั้งนั้น ในของที่ตั้งใจไปคุมอยู่ ๒
 อย่างที่ไม่ได้คิดและได้ดู โดยยากแต่ถ้าเร่งตั้งปรารภนา ดังจะถวายราย
 งานต่อไปน คือ

ก. อยากดูเครื่องราชกกุธภัณฑ์ของพม่า นักเจ้าอังกฤษได้
 เมืองเขาคงเก็บของพวกนั้นไว้ ครั้นไปสืบถามได้ความแตกต่างกัน
 ทาง ข้างฝรั่งเจ้าเมืองกองทัพอังกฤษจับพระเจ้าลัทธิไปจากพระนคร
 ในคำวนั้นเองพวกข้าราชการพม่า เขา แขง ของ ที่ คตง ในพระราชวัง
 แถวแหวนเงินทองของพระเจ้าลัทธิสูญไปหมด คอมาลัทธิไม่ได้ความ
 ๑๖๖
 ๑๖๗
 ๑๖๘
 ๑๖๙
 ๑๗๐
 ๑๗๑
 ๑๗๒
 ๑๗๓
 ๑๗๔
 ๑๗๕
 ๑๗๖
 ๑๗๗
 ๑๗๘
 ๑๗๙
 ๑๘๐
 ๑๘๑
 ๑๘๒
 ๑๘๓
 ๑๘๔
 ๑๘๕
 ๑๘๖
 ๑๘๗
 ๑๘๘
 ๑๘๙
 ๑๙๐
 ๑๙๑
 ๑๙๒
 ๑๙๓
 ๑๙๔
 ๑๙๕
 ๑๙๖
 ๑๙๗
 ๑๙๘
 ๑๙๙
 ๒๐๐

เอาแค่นี้พอเถอะเพชรรพตอยจาหนายชายกระจัดกระจายไปหมด เมื่อ
 หม่อมฉันไปพบเจ้านายพม่าที่เมืองมณฑลเด่ ดองถามถึงเรื่องเครื่อง
 ราชูปโภคของพระเจ้าด๋บ้อ ชอบบอกจาเมื่อเสด็จพระนครนั้น พระเจ้า
 ด๋บ้อได้ฝากถึงของเครื่องมหรรมณาทองปดุงแก่นายพันเอก สะเดเตน
 ซึ่งเคยเป็นทูตองกฤษอยู่ที่เมืองมณฑลเด่เมื่อครั้งพระเจ้ามินดง ได้
 ชอบพอกับพวกราชวงศ์พม่ามาก นายพันเอกสะเดเตนเอาราชทรัพย์
 เหล่านั้นไปทำสัญญาซื้อขายอย่างใดอย่างหนึ่ง พระเจ้าด๋บ้อได้เรียก
 คอรัฐบาลอินเดีย ๆ ได้ตั้งหาทองให้ได้อัน ในเวลาที่กำลังได้สน
 นนเมื่อมีนายพันเอกสะเดเตนตายลง เรื่องกตเคยระงับมา ราชทรัพย์
 ทองปดุงจึงสูญไป ได้ความแตกต่างกันอย่างนี้ เมื่อหม่อมฉันกลับ
 ดงมาถึงเมืองราชกรุงได้พบเดชานุกการของรัฐบาล (เทียบอย่างเสนา
 บดจากรต่างประเทศ) ซึ่งเป็นผู้จัดการรับรองหม่อมฉัน จึงคุ้นเคย
 กนมาแต่แรก หม่อมฉันดองถามถึงเรื่องราชสมบัติของพระเจ้าด๋บ้อ
 แกกบอกตามตรงจาใจชกนเบนต้องเสด็จอย่างหม่อมฉันโดยน แต่กาด
 มินดงเคยมาถึง ๕๐ ปี คดแกมารบราชการอยู่เมืองพม่าได้เพียง
 ๓๐ ปี ครงหนึ่งชนไปเมืองมณฑลเด่ได้ดองถามพวกผู้ตกเบนชาวเมือง
 คนหนึ่ง ซึ่งอยู่ในเมืองมณฑลเด่ในเวลาเมอองกฤษจับพระเจ้าด๋บ้อ
 ไปนั้น คนนั้นบอกแกจาใจคนนั้น พวกผู้มบรรดาศักดิ์พม่าพากน
 เจาทางหลังวงแยงเก็บสิ่งของในวังไม่ค้ออะไรค้ออะไร แม้จนพรม
 เจยมกเตกเขาไป เก็บกนใหญ่คดคดคน แต่ตามความคิดของคด
 เดชานุกการของรัฐบาลเองเห็นจว เมื่อพระเจ้าด๋บ้อกับพระมเหสีถูกจับ
 ไปนคดงเอาเครื่องเพชรพดอยของคมราคาไปด้วยมมากกนอย ดวย

มเกาเงอ นอยเมอพระเจ้าล้บอดงไปถิงเมืองร่างกุ้ง ได้ปรทานแหวง
 ทบทมวง ๑ เป็นบาเหนจแก่นายเรือทพาไป และของมทรรฆภณฑ
 ทยงคกคางอชุกคองมมาก พระเจ้าล้บจะได้นากนายพันเอกสะเตเตน
 หรือพอกพมาจะปลดนเอาไปรู้ไม่ได้แน่ เพราะพระเจ้าล้บอองเดียนาน
 แดวจงโครของชนเมอโตสงนยากเสยแแดง ถาเรยกรอองแตแรกคอง
 จรุงคางมจรงวากระจคกรจายหายไปตวยเหตุโต

๑. หม่อมฉนได้ทุดไปในจดหมายฉบับก่อนตง เรืองทเทยอ สับ
 หาคะตุพอนราชบรองอย่างไทย หรือทพมาเรยกวา "โยเคย" ซึ่ง
 พมาได้แบบไปจากกรุงศรีอยุธยาเมอ ๑๖๑๑ ปีมาแแดง แต่ได้ไปเห็นคอง
 มองโฮลันคองเจ้ากรบพมาราทเมืองปองเต ครนกลตบมาถึงร่างกุ้ง
 หม่อมฉนมาได้โอกาสพบกับพวกชนนางพมาหลายคน มคนหนงรบ
 อาสาว่าจะหากนราตีในกระบวนอย่างโยเคยมาราให้ดู เซานัดให้ไป
 ทบานเซาคน ๑ แแดงหาผู้หญิงนกราทผมอดมวราให้ดู ๓ คน ตองคน
 เบนแต่ราอย่างพมา อกคนหนงชื่อแมเยอน Ma Yuen อายวาด ๕๐ ปี
 ฉาเตกหากนในการพอนราแแดงเป็นครรบหัดคนอน แแดงบอกฉาควได้
 เป็นคัชยนางตะคร ในคนหนงของพระเจ้ามนตง ราอย่างโยเคยให้
 ทาทางยงมหตลกระบวนราของไทยมาก ตงคนราเพดงชาเรยกวา
 Paringya แดงวราเพดงเรยเรยกวา Paringyin คอ อชางนาตมาก
 ตงจะเพยนกรู้ได้จาราอย่างไทย ซึ่งตคกับกระบวนราของพมาก
 เพดงคนครโยเคยกมหลายเพดง หญิงเหลอเป็นผุฟงตอบวามเคาเกิด
 อยู่แต่เพดงเชกมอญ เธอได้ขอจคขอเพดงตามทพมาเรยกมตงน

Ngungit	อานวา	งงด	ยงหงด
Mahothi	,,	มโหธิ	มโหริ
Htanauk	,,	ชะเนา	คะนาอ
Farantin	,,	พระนัตน	ฝรั่งเคิน
Khetmun	,,	เคตหม่น	แอกมอญ

นอกจากได้ดูว่าตะพ้งร้อง ได้เห็นของประหลาดอีกอย่างหนึ่ง คือ
 พณ ๓๓ ล่ายอย่างโบราณ รูปเหมือนกบที่จําหตกใจทนครวัด
 จนล่ายไม่มีลูกบิดใช้เชือกผูก คัดพ้งเลี้ยงเพราะ หม่อมฉันขอถ่าย
 รูปมา ได้ส่งมาถวายทอดพระเนตรกับจุดหมายฉบับนี้ด้วย

หม่อมฉันหวังใจว่าพระองค์ท่าน กษัตริย์ สยามชก ตาหนักเชิงเนิน
 จะเป็นลู่ลู่บายค้อยู่ และจะได้รับตายพระหัตถ์ตามเคยต่อไป

คงจะมีควรแต่จะโปรด

ทูล สมเด็จพระนางเจ้า

X X X

บ้านชินนามอน ช้าง

วันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๔๗๘

ทูล ส้มเต๋จกรมพระนริศร ฯ

หญิงเพียนน้องหญิงมารยาตรออกมาเยี่ยมหม่อมฉัน จรดกับ
 อนุศักรท ๒๓ น เป็นโอกาสที่หม่อมฉันให้เชอพาของฝากเข้ามาถวาย

ได้ เห็นแต่รูปฉายาลักษณะที่ตายมายังกำลังดำรงอยู่ เมื่อพิมพ์แดง
หม่อมฉันจะเลือกรูปที่หน้าทอศพระเนตรบิดมุดตั้งมากฉายต่อภายหลัง
ของทโคเลือกหาตั้งมาฉายคราวหม่อมฉันบายควรจะพูดให้ทรงทราบคือ

๑. คตบรรพหิวใจตงรักเขียนทอง เป็นของทาทเมืองพุกาม
ทนนเป็นแหตงทาเครื่องรักตั้งไปขาย ณ ที่ต่าง ๆ มาแต่โบราณ แต่
เครื่องรักของพมาเดิมทาแต่ตงรักนาเกิดยงตั้งต่าง ๆ urchเอาเหล็กจาร
เป็นตงตตายต่าง ๆ (อย่างแอบหมากที่หม่อมฉันฝากมาให้คุณโค)
นน เขาบอกจาเขาเอาอย่างไปจากเมืองเซียงใหม่ ถึงชนตงน
รัฐบาดอังกฤษคิดจะบำรุงการทาเครื่องรัก จึงให้ตงโรงเรียนเพาะ
ช่างรักชนตเมืองพุกาม หัดเด็กให้ทาตงตงรักนาเกิดยง ตงรัก
แกะตาย แดะตงรักกามะตอ ทาทงของทชอบ ไชกนโพพนเมือง
แดะทาเตียนของฝรั่งเซนต์บรรพหิวใจที่หม่อมฉันตาย แดะทาโอ
เขนชามตางมอแดะตงตบถคอกไม่เป็นคน เขาเชิญให้หม่อมฉันไป
ดูโรงเรียน แดะให้เอาของททาด้วยฝีมือ ทงทในโรงเรียนแดะททา
คามบ้านพวกช่างรัก มาจตตงเรียงรายได้ให้หม่อมฉันดู ชายกม
ไม่ขายเพราะเป็นของตั้งให้ทากม พอหม่อมฉันแดเห็นคตบรรพหิวใจ
กออกอกทานแกหญิงเหล็กอจา “นอย่างไร พวกนจรงูจาทอหาของ
ถฉายแดะจอจาว” แดะขอในทันท แอบหมากของฝากคุณโคนน
หม่อมฉันเลือกคตด้วยเป็นของจาดายกมรักที่เอาอย่างไปจากเซียงใหม่
ตงนของฝากหญิงอหญิงอามนนเจ้าหญิงบอกจาจะหาตั้งไป หม่อม
ฉันไม่รู้จกของผู้หญิง จึงให้เธอหาตั้งไปพร้อมกบของฝากตูกหญิง
ของหม่อมฉัน

๒. พระพิมพ์นั้น หม่อมฉันทได้ ณ เมืองสาครเขตร เป็นแบบ
 พระพิมพ์พดกัมัยพระปฐมเจดีย์ ราว พ.ศ. ๘๐๐ หรือ ๓๐๐๐ ปีมาแต่
 พระพิมพ์สมัยเดียวกันที่เรพบในเมืองไทย ตั้งแต่เมืองพุกามแต่เมือง
 สาครเขตรไม่ได้ ด้วยแบบอย่างโรตเรียมเขามเหมือนกัน แต่เขาม
 เราไม่ม มีหลายอย่าง บางทีท่านจะทรงพิศวงว่าเหตุใดหม่อมฉน
 จึงไปพบกรพระพิมพ์ เหตุนี้เกิดแต่ไปพบมอင့်ดีเออ ดอ รอยเซต
 นักปราชญ์ฝรั่งเคต ชนิดเดียวกันกับศาสตราจารย์เซเคต ซึ่งได้เป็น
 ตำแหน่งเจ้ากรมโบราณคดี ในเมืองพม่าแต่ก่อน แต่เคยจนแก่
 ชราตาออกจากราชการแล้ว (ท่านของกรมเมียมพม่า) เคยตั้งภูมิดำเนา
 อยู่ที่เมืองเมณโยฮางเหนือเมืองมณฑลเด แกเบินส์มาซกด์ยาม
 สี่มาคมเคยได้ยินชื่อหม่อมฉนมาแต่ก่อน จึงมาหาหม่อมฉนที่เมือง
 มณฑลเด หม่อมฉนชวนกันนั่งถางวันพดกันในเรื่องโบราณคดี
 เมืองพม่า หม่อมฉนบอกแก่ว่าได้เคยเห็นพระพิมพ์ของโบราณที่พบ
 ณ เมืองพุกาม เป็นแบบเดียวกันกับที่พบ ณ พระปฐมเจดีย์
 ในประเทศสยาม เชื่อได้จาเป็นบ้านเมืองสมัยเดียวกัน คือรุ่งเรือง
 อยู่เมื่อราว พ.ศ. ๑๖๐๐ หม่อมฉนลงไปเมืองพุกามอยากจะได้ดู
 พระพิมพ์แบบต่าง ๆ ที่เมืองพุกามต่อไปอีก แต่อยากจะทำเขาไป
 เป็น तरहบางจะได้หรือไม่ แกตอบว่าไม่ยากอันใด เพราะพระพิมพ์
 แบบต่าง ๆ ที่หาได้มอยู่ในคลังพิพิธภัณฑ์เมืองพุกาม อาจจะได้ดู
 ได้ทุกอย่าง ที่หม่อมฉนอยากจะได้ไปเป็น तरहนั้นกพอจะหาได้
 ด้วยเมื่อแกเป็นเจ้ากรมโบราณคดีได้พระพิมพ์แบบต่าง ๆ ในพระเจดีย์
 โบราณที่หักพังมากกกว่ามาก เห็นจากาเขาจะมาเก็บกองไว้ในคลัง

พิพธิณท์ ไกรมีใครก็จักพาหน้ฉวยเอาไปสูญเสียเปล่า แกจึงให้
 ผิงชอนไวท ในบริเวณคตงพพชณทเมืองล้ารเขตรแห่งหนิง มีแต่
 พมาสุรภษาพพชณทหนรุแห่งกรทแกผิงพระพมพ แกจะมีจดหมาย
 ไปให้พาหมอมฉนไปชดเตอกเอาพระพมพ ใจเป็น ทระตถ ตามชอบใจ
 จึงได้ชดเตอได้พระพมพ ๓ อย่างทหมอมฉนส่งมาถฉายอย่างตระองค
 แตมกค้กหรือ เหนจะเป็นเพราะเคยถกตกแตกกร้าฝนอย่านาน

คราฉเมตกรงเทพ ๑ ฉนอาทิตย์ท ๑๖ น หมอมฉนได้รบตายพระ
 หตถฉนบับตงฉนท ๑๕ ตามคาคเตะหวังใจอยู่แต่ฉ ทำให้เกิดความ
 ยนตรัดถฉาเหมอนกบกกตบมาถงชาน จดหมายของหมอมฉนหมฉฉาย
 ทไม่ได้ทรงรบฉนบับทหนิงหน หมอมฉนให้คค้ล้าเนาตั้งมาถฉายพร้อม
 ไปกับจดหมายฉนบับนแตฉ ททรงพระค้ารจะให้คค้พมพล้าเนาจดหมาย
 ทหมอมฉนเขียนถฉายไปจากเมืองพมาประถานมานน ถตรงกบประ
 สังกฉนของหมอมฉนค้กทไป ในจดหมายฉนบับตงฉนท ๑๖ กุมภาพนัรชง
 สฉนกับตายพระหตถฉนบับน

หมอมฉนเคมใจทจะเชาฉฉนท้าบุญอุทค้ให้ตาเทาดฉย ได้ส่ง
 หญิงมารยาคกรไปแต่ฉ

จะทุดฉนบายเรองเมืองพมาบางฉอ สฉนองพระปรารภทค้รดีมา
 ในตายพระหตถฉนบับทตง คค้ เรองพระพทชรบมทามยมน หมอมฉน
 ครวฉพบในหนิงสอพงค้าคค้ดารพมา ฉาเมอยงอยเมืองยะไรเคยถกคค้
 ทพระองคค้กรงหนิง ถกคค้ค้พระเพตาคค้กรงหนิง คฉยประสังค้จะย้ายเอา
 ไปไว้ทฉน แต่ไม่ส้าสามารถจะย้ายเอาไปได้จึงเตยค้กค้ค้ททใหญ่หตฉง
 ฉน เป็นเหตุฉนหนิงชงท้า ให้พระเจาประคุ้ง พยายามย้าย เอามาเมือง

อมรปุระจนได้ คงจะรำคาญมาแต่ชนนแดงมมากน้อย ข้อไฟไหม้
 วัดพระมหาหมื่นนทเมืองอมรปุระ หม่อมฉันได้พยายามสืบถามว่าไหม้
 แต่เมื่อใด ในพดกฝรั่งไม่มีใครรู้ ในพดกพม่าบางคนบอกว่าเป็นไหม้ในรัช
 กาดพระเจ้าด้บอ เมื่อก่อนจะเสียบ้านเมืองแกองกฤษไม่ชำนาญ ถึงเข้า
 ใจกันว่าเหตุไฟไหม้นั้นเป็นดัง แต่พม่าบางคนบอกว่าเป็นไฟไหม้วัด
 พระมหาหมื่นนทเมืองแกองกฤษโตเมืองแดงไม่ชำนาญ หม่อมฉัน
 กตบมาตงเมืองบง มาคนหนึ่งชื่อคมนตรีใหญ่ในเรองเมืองพม่า
 เรียกว่า Upper Burma Gazetteer ทรูฐบาลองกฤษให้รวมรวมพิมพ์
 ไว้จึงได้ความเป็นแน่ ว่าไฟไหม้วัดมหาหมื่นนทเมืองพระเจ้า
 ด้บอ เมื่อ ค.ศ. ๑๘๘๓ (พ.ศ. ๒๔๒๖) กอนเสียบเมืองพม่า ๒ ปี
 แดะพระเจ้าด้บอให้สร้างวัดให้คนค คงเป็นเชนทหม่อมฉันพรรณา
 ทุดมาแต่ครั้งน

เรองทหม่อมฉันเคยทุดไป จำมือข้างพม่าแดงตง กว่า แต่ กอน
 หมดทกลอยนพ ละตองทุดขอแกล่อยค้ำให้ตรงการทเป็นจริง เพราะ
 เมื่อก่อนคิดจะไปเมืองเมาระตาแดงแดง หม่อมฉันมแดงาเที่ยว
 เตรีในเมืองรางคิงเพมชน ได้ไปเห็นบ้านข้างตักแตะบ้านข้างเกาะ ได้
 ความรูเป็นเกาเงอนจว่า พดกข้างหัตถกรรมอย่รวมกันเป็นคาบดเหมอน
 อย่างพดกข้างถม ข้างคทอง แดะข้างหัตถของเรากในกรงเทพ ง
 นนเอง เป็นเชนเคยดกนทงท ในเมืองรางคิงแตะท ในเมืองมณฑล
 แต่โบราณคงจะปลุกเรือน้อยๆ ใกล้เคียงกันตามพดกข้างเดียวกัน แต่เมื่อ
 ทาแผนผังบ้านเมืองมณฑลนเป็นอย่างฝรั่ง พดกข้างจึงเปิดย่นเป็นอย
 ไรงแถวหรือเช่าห้องแถวทำการแะขายของคอตตกันไปเป็นเทอถตาม

ประเภทช่าง สังเกตดูของทททำ ถ้าฉาดฉนฝีมือ เช่น การจำหัดกเงิน
 และกระงา ยังทำไต่งามมาก ถึงช่างทำพระพุทธรูปฝีมือหากเกิดยง
 เกดดา บกพร่องแต่ทางความคิดและความวิตฤษณะดงาม เคยทำอย่าง
 ไรก็ทำไปอย่างนั้น ว่าโดยยอกกอย่างเดียวกันกับพวกช่างหัดของ
 เรานั่นเอง กล่าวได้คตอดเตยไปถึงคนชอด้วยไม่วเลอกชอแต่ของดงาม
 พวกช่างกเตยไม่วระตออรอนเหมือนอย่างเมอຍงมเจา นายทฎจกคเต
 ชม และมีอำนาจให้บาเห็นจหรือดงโทษเหมือนแต่โบราณ

วัดนางพระยาทเมืองมณฑลเทศาภิบาล ฝรั่งเรียกว่า Queen's Monastery

เป็นของนางพระยาต้ปยาตคส์ร้าง อยู่ด้านตะวันตกเฉียงใต้ริมถนนที่
 จะไปตงเรือ วัด Incomparable พระเจา मनดงส์ร้าง อยู่ใกล้เชิงเขา
 มณฑลเทศาภิบาลเห็นอ แต่ไฟไหมเสียแต่ดวย ยังเหลือแต่ซาก หม่อมฉันจึง
 ไม่ได้ไปดู

เรื่องพระศัพทมเด็จพระนอยนหน เต็มหม่อมฉันคาดจากฝั่ง
 ใต้ทบนดง คอกกตบมาถึงบพงจทรบาว่าได้ฝั่งแต่ด แต่จะชตชน
 ตั้งพระศัพไปกรงเทพ ฯ ตามประสงค์ของเจาภาพ คอ พระองค์เจา
 ภาณพนชยคตเป็นอาทิ และว่าทุกกระหม่อมชายจะเด็จจมาตั้งพระศัพ
 และตั้งพระองค์หญิงเหมถึงเมืองสังคไปร์ จากนั้นพระศัพจะไปเรือ
 มาตนิ ล้วนพระองค์หญิงเหม กรมพระกำแพง ฯ จะพาชนเควองบน
 ไปตั้งถึงกรงเทพ ฯ หม่อมฉันคิดอยากจะไปตั้งพระศัพทมเด็จพระนอย
 นอยทเมืองสังคไปร์ แต่จะได้ไปพบทุกกระหม่อมชายอีกด้วย แต่
 เมื่อนาควิตรองดู มีความชตของดวยเรื่องความส้นเป็ดอง เพราะไป
 พม่ามาใหม่ ๆ อย่างว่า “ยังบวมอยู่” และก็ไม่เป็นประโยชน์โทษ

ผดอันใดแก้มแดงหญิงน้อย ส่วนทูตกระหม่อมชายก็ได้เข้ามาตั้ง
เมื่อปีก่อน แลระยงมเหศอกอย่างหนึ่งซึ่งควรจะได้ถวายให้พลัดดาร
สักหน่อย

เมื่อหม่อมฉันจะไปเที่ยวเมืองพม่า ได้คิดกะโปรแกรมนั้น
จนตั้งแต่ก่อนไปสักเดือนหนึ่ง ตั้งหม่อมฉันได้ส่งดำเนินไปถวายเมื่อ
ก่อนหม่อมฉันไปเมืองพม่า ส่วนเรือที่โดยสารก็ให้ขอจากราชบริวาร
เคยดทรงชาไปแฉะชากระบี่ เพราะเขาตเงินให้ เมื่อไปก็เดินทาง
อย่างในโปรแกรมนั้น ครั้นถึงวันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ อันเป็นวันกำหนด
เรือออกเจดabay ๑๕ นาฬิกา ตอนเช้าฉันหม่อมฉันจึงทราบ
ในเรือการาปาราทจะมานั้น มีทหารแขกอันเคยมามาก ด้วยรูปร่าง
เขาจะส่งทหารพวกนั้นมาเปลี่ยนทหารกาจัน (Kachin) ที่ตั้งอยู่ ณ
เมืองไตเงงในเขตแประ หม่อมฉันได้ออกปากพูดเด่นกับลูกในเจด
นั้น ว่าเรากระบี่พร้อมกบทหารอังกฤษอย่างนี้ อาจจะถูกรายงานว่า
ไปขอทหารอังกฤษมาตีเมืองไทย แต่ถกหัวเราะกันเดินไม่ได้หน้าพา
ต่อมา ครั้นกลับมาถึงบ้านก็มาโดยความหนึ่งต่อพมพทกรุงเทพฯ ๓๓
ข่าวว่าหม่อมฉันจะไปพาพวกกระเหรียงมาตีเมืองไทยทางด้านพระเจดีย์
สามองค์ ถึงโจษกันเอะอะ ก็เกิดระแวงใจว่าที่หม่อมฉันกลับพร้อมกบ
ทหารอังกฤษ อาจจะมึหนึ่งต่อพมพตอกจากหม่อมฉันไปพาทหาร
อังกฤษมาเตรียมตีเมืองไทยได้ ถ้าหม่อมฉันไปพบทูตกระหม่อมชาย
กับกรมพระกำแพงเพชรที่เมืองสิงคโปร์ ก็อาจจะกลายเป็นไปประชุม

ปรีกษาการทพิศก มนเบนเวตาทักตงกตวผยากทจะบองกัน แดก
ไม่ยากจะให้ชนชอรากาญใจ จึงนกว่าไม่ไปเด็ดกกว่า

คจรมคจรวแต้วแต่จะไปรด

คจรมคจรวแต้วแต่จะไปรด

ป.ด. หม่อมฉนพงคนพบฉายาตกษณ รูปส่มฤทธทอยู่จตพระมหามัย
มุนี กบรูปพระนอหนคีตาอ้อน ณ จตพระเกศชาตุ ซึ่งคจรวจะ
ถวายเป็นกยจตหมายฉบบกอน จึงส่งมากบจตหมายฉบบน

คำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ ๒๔๗๗

กราบทูล สมเด็จพระยาดำรงฯ ทราบฝ่าพระบาท

เกล้ากระหม่อมได้เขียนหนังสือถึงวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ ส่งมาตัก
 ถวายด้วยรถเมดซึ่งออกจากกรุงเทพฯ ๑ วันนั้น หวังว่าจะได้ทรงรับไม่
 หาย คราวรถเมดซึ่งเข้าไปถึงกรุงเทพฯ เมื่อวันอังคาร ได้รับลายพระ-
 หัตถ์ถึงวันที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ แปลว่าประทานไปวันที่เสด็จกลับถึงบึง
 ท้าย ดิใจเป็นต้นเกล้าฯ จะได้จับบทหนังสือส่งไปมาต่อไป ซึ่ง
 รู้สึกว่าเป็นการเพ็ดทูลบ่อยมาก มีขอความที่เขียนประทานไปใน
 ลายพระหัตถ์ฉบับก่อน ๆ อันมีความเห็นจะทูลตอบอยู่หลายข้อ แต่ไม่
 มีโอกาสจะทูล ค้างอยู่ แต่ไม่เป็นไร ไม่ใช่การเร่งร้อน จะ
 ค่อยทูลถวายย้อนหลังไปใหม่เมื่อมีโอกาสที่จะทูลได้

ประการแห่งรูปเสด็จทอดพระมหาหมยมุนซึ่งครัดขแข็งเข้าไป
 นั้นแน่ใจว่าถูกต้องสิ้น ในการทพระเจ้ายางของเอารูปเสด็จไป ๓๒ รูป
 นั้นคิดด้วยเกล้าฯ จากงเอาแยกจำหน่ายไปบูชาไว้ในที่ศักดิ์สิทธิ์หลาย
 สถานที่ ทเวาพบนแบบแต่ทพระมหาหมยมุนแห่งเดียว ซึ่งชาวอารชนิยม
 เอาไปจากพระมูเคาในหงสาวดี ในการทชำระทุกข์หายนั้นก็ไม่ประ-
 หาด เพราะชนไปชนมาหลายทอดหลายถายกตองเป็นอนครายบ้าง
 อยู่เอง การชนกันเห็นจะไม่ได้ระดวงๆ เบนการทพวกไพร่ทำตามคำสั่ง
 นายพอแต่ให้ไปถึงได้ตามคำสั่งเท่านั้น จะฉิบหายวายวอดก็ไม่เออ

เสียใจเป็นอันมากที่ใครทราบข่าวว่าพระนอนคีตาชาวองค่างามนั้น
 เสียเสียแล้ว นกตกความเห็นกไม่คองกัน เกตากรระหม่อมไม่เห็นควร
 เดยที่จะตกแต่งให้เห็นเป็นของคดด้วยจธทาเดจๆ เสียหายไปเพียงไรเอา
 ใจอย่างหนักแต่จกนี้ เพราะอนครายซึ่งเกิดขึ้นแล้วเป็นการแก้ไม่ได้

เรื่องเครื่องราชูปโภคก็คงกระจายไปในสามทางอย่าง ทศวรรตเตา
 นนเป็นแน่นอน ทางพระเจ้าด้อยอนนคองจะเอาไปด้วยได้แต่ของเด็กๆ
 ทางนายพันตรีสะเดเดนกคองได้ไปแต่เดกนอยเทาทหยับทน ส่วนใหญ่คอง
 เป็นอนครธานไปในทางปลัดน การปลัดนเช่นนได้ปรากฏแดงทวงบาง
 ขุนพรหมเมื่อเรจๆน ทนนมมูรภษาอัยคด้วยซ้ำไป แมกระนนพอเส็ดจ
 ออกจากจกมคนเขาแยงยอกระทงฟูกทบรรมกทหาย

การพอนรำนน ทาทางของพมากไม่สู้ผิดกนกับไทยมากนค จะ
 แยกออกจาทาไรเป็นของพมา ทาไรเป็นของไทย เห็นจะแยกออกได้
 โดยยาก ส่วนเพดงบีพาทยคนครนนคเป็นของทกตตายไปได้ ดังจะเดา
 ควอย่างถวาย นานแดงแต่ครงกรมหมนปราชยงอัย เกตากรระหม่อม
 เดนผานหน้าจงไปได้ยนพอกททารชาวปากตคซึ่งมาเผาจงเดนเครื่อง
 ส่ายกนอัยทประคอง พงเพราะคกเดยหยคยพงอัยกตางถนน เป็นนาน
 จงพงออกจาเป็นเพดงทะแยหาทอน ซึ่งควเองก็ไตระนาคด้วยเพดงนน
 อัยเส่มอ แต่คจหรือพงไม่ออกได้ เพราะเขาเดนคตามทางมอญของเขา
 ไซ้ถูกมอญ เรากายมาเดนบ้าง เราเป็นไทยก็เขาตกไทยเข้าไซ้แทน
 เดยกตายเป็นเพดงไทยจนพงไม่ออก แต่ทเทเนอเพดงกไม่ได้ผิดกน
 ไปเดย เพดงไทยทพมาจ่าไปทากยอมจะพงเปดยนเป็นเพดงพมาไป
 ได้เช่นเดยจกนี้ คามทศวรรตเตาจาไปหาชอแผ่นเสียงเพดงพมาอย่างเกา

ไม่ได้มัน หึงอามให้กราบทูลว่า เมืองเราคือไปก็หาซื้อไม่ได้
 เหมือนกัน ดอยเวदानเขาตากตงคนเล่นเพลง “สากด” กนอยู่ อัน
 เพลงพมานน เกตากรหม่อมพงดังเกิดเห็นจ่า โดยทงไปเบียดำเนียง
 เพลงจันกับตาด (คือไทยเหนือ) หรือจะพดอกลอย่างหนังกคอรองงอ
 กับแอดตาดปนกัน ครัดถามหึงเหตอดเกิดจะเห็นเช่นนหรือไม ขอ
 เพลงทจตประทานไป มททรงเตาไม่ออกออยเพลงหนง เกตากรหม่อม
 กชวยนุกเตาเหมือนกัน แตกนไม่ออกเหมือนกัน คางจา Faran กอว
 จะเบ็นฝรั่ง แต่เพลงฝรั่งคนของเราไม่ม มแต่ฝรั่งราเท

ขอขพระเดชพระคุณเป็นอย่างยง ททรงพระเมตตาประทานรูป
 พนของพม่าไป เกตากรหม่อมเคยเห็นแต่เคยพงเขาติดแต่ เขา
 เรียกว่า “เซา” แดอนทเห็นนเบ็นของปรกตเกิดยงๆ ไม่มีดาวยจจตร
 พัสตารแต่คกแต่อย่างรปฉายาถกษณชงประทานไปน อันทประทาน
 รูปไป เห็นจะคกแต่เงโงดงามสมกับหึงรูปงามชงเบ็นผดตบ่าเรือ
 หึงงามในเมองพม่าเห็นจะมมาก ดังเกิดในรปฉายาถกษณ เสือท
 ได้คเบ็นเคินมาหาตมยทกฉน ซึ่งผดคจ่าเสื่อหึงพม่าแต่ก่อนไปมาก
 อนพนชงพม่าเรียกวว่า “เซา” นน ทพระมานครศัรชรรมราชกม
 เทวดาคือหน้าพระดีทธารกไป พอเห็นเขาเกตากรหม่อมก็คกใจ
 ดังตยวารูปพระมานนจะเบ็นพม่าทาเสียดอกกกรรมง แต่เมอพจาวณา
 ไป รูปรางกต เครื่องแต่งคกคต จะโตมทเฉยดไปทางพม่ากห้ามได้
 เดย เบ็นไทยโบราณแท้ ทำให้เข้าใจได้จ่าเขมร ไทย แต่พม่า แต่ก่อน
 มามพน “เซา” เล่นคชกนทงน แต่ทำไมเขมรกับไทยจงดะทง
 เขาจนตยุหายไป พม่ายังคงมเงินอยู่ได้ เก่งหนักหนาอยู่

เรื่องประโคมยามที่เมืองพาราณสี ฝ่าพระบาทได้เคยตรัสเล่า
ให้ทราบเกล้าฯแล้ว และยังได้ฟังพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าทรง
ตรัสเล่าด้วย ว่าท่อนเคยเขาประโคมกลอง "โนรบัด" กันบนหอรบ
ประตูเมืองทุกยาม เพื่อทหารเปลี่ยนยาม

ให้หญิงสามคนถวายพระหัตถ์ซึ่งโปรดประทานไปแต่เมืองพม่าได้
สองฉบับ ได้ส่งถวายมาด้วยในคราวนี้แล้ว ยังมีอีกฉบับหนึ่งจะคิด
ส่งมาถวายในคราวหน้า

องค์ชายภาณุกราบถวายบังคมดาไปตั้งคโปร เมืองจันท ๑๕ เพื่อ
รับพระศพ พระศพสมเด็จพระน้อยคงได้ส่งมาแล้ว คงจะถึงกรุงเทพฯ
ในปลายเดือนนี้ ทชว่าเจ้าเขาไม่ยอมให้เผาศพ ว่าทูลกระหม่อมชาย
เคยทรงรับจะสร้างเตาไฟฟ้าให้สำหรับเมืองเขาก็ไม่เอา เจ้าเขาไม่มี
ใครต้องการเผา

กรมมิกควรแต่จะโปรด

พรหม

X X X

(สำเนาถวายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานุภาพ รัช ๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๔๗๗)

เมืองร่างกุ้ง

วันที่ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๗

ทูล สมเด็จพระนริศร์ฯ

จดหมายฉบับหนึ่ง ม่อมฉนเรมเขนเมืองจันท ๓ กุมภาพันธ์ เจดามาใน
เรือบรมลฐ์ ลำชื่อ Ceylon ของบริษัทเฮราวดี ก่อนจะถึงเมืองแปร
Prome ด้วยหวังว่าจะทงไปรษณียทางอากาศ ณ วันศุกร์ที่ ๗ ส่งไป

ถวายในวันหม่อมฉันกลับไปถึงเมืองร่างกุ้ง ทอดเรื่องข้อคดีหมายที่
หม่อมฉันถวายไปเมื่อก่อนจะออกจากเมืองร่างกุ้งไปเมืองมณฑล

การเดินทางในเมืองพม่าถ้าไม่ได้อาศัยรัฐบาลลำบากมาก (ถ้า
จะจากเหมือนนักในเมืองเราตนเอง บางอย่างยังร้ายกว่าในเมืองเรา)
เป็นต้นจากรถไฟไม่มรดล่ขยับยั้ง ต้องตั้งชอกกันตามสถานี รถนอนก็ไม่ม
ผูกเบาะเบาะหมอนต้องหาไปเอง นอกจากที่เมืองร่างกุ้งไฮ่เตดก็ไม่มที่
ไหน หม่อมฉันกระทรวงความลำบากอยู่จึงให้บอกรัฐบาลอังกฤษเมื่อ
ก่อนจะมา คือใครบตอบว่าเขายินดีที่จะให้อุปการะทุกอย่างจึงได้มา
แต่มาได้ห่างฮัดตเอเซียติกเขารับเป็นอุปฐากอีกทาง ๑ การเดินทาง
จึงสะดวกด้วยประการทงปอง คือจ้างชาวอินเดียเป็นบอยคน ๑ เป็น
ผู้คน ๑ เข้าบริหารเครื่องนอนจากห้าง Thomas Cook เหมือนอย่างที่
ฝรั่งเขาทำกัน และจำเหมารถฮัดตเอเซียติก (ถูกกว่าฮัดตเอเซียติก) มี
ครัวไฟอยู่ในรถนอนเสร็จ ออกจากเมืองร่างกุ้งเวลา ๕๐.๐๐ น. นอนค้าง
คืนไปในรถ รถไฟเมืองพม่าเขายากจากรถไฟไทยมาก ถึงเจ้าหญิงรอง
ทุกขว่าเหลือทน แต่หม่อมฉันนอนหลับไม่เค็ดร่อนนัก รุ่งเช้าเวลา
๑๑.๐๐ น. ถึงเมืองมณฑลเทศาภิบาล และเจ้าเมืองคอยรับพาไปให้พัก
ที่เรือนรับแขกของรัฐบาล (เราหากินเอง) และให้พนักงานในกรมไบ-
รานคนคน ๑ กับหม่อมเจ้าพม่าซึ่งเคยรับราชการอยู่กับอังกฤษ เป็นผู้
รับบธรรมเนียมไบรานอีกคน ๑ มาอยู่ด้วยแต่ด้าหรับพาไปเที่ยว
ได้เที่ยวดูสถานที่ต่าง ๆ ทั่วทุกแห่ง นอกจากนั้นเจ้าเมือง Pyu
ที่รัฐบาลเขาให้มาอยู่ด้วยไปพาพระองค์เจ้าตอกเชอ ของ พระเจ้ามณฑล
ชายองค์ ๑ หญิงองค์ ๑ กับหม่อมเจ้าชนหนุมมาหาออกหาของค เป็น
อันได้พบแต่ได้คุ้นกับพวกราชวงศ์พม่าด้วย เดี่ยแถมเหตุเมอญเป็น

ด้วยพระองค์บน Pyia เจ้าเมือง และควมหม่อมฉน หุหนักทั้ง ๓ คน คือ
 ตะโกนพูดกัน แม่พูดกันได้ ในภาษาอังกฤษไม่คงมตาม กชักไซกัน
 ไม่ได้มากมายนัก พระองค์หญิงคาด Tait นน บอกจาจอมมารดาของ
 เชอเทอกแดงเป็นไทยที่ไปจากกรุงศรีอยุธยา จาเป็นเชอเจาดวย พระ
 องค์บนบอกจาตลกเชอของพระเจ้ามนตงเหตอแต่เชอองค์เดียว อายุได้
 ๖๔ ปี เมื่อพระบิดาสิ้นพระชนม์อายุเชอได้ ๘ ขวบ องค์หญิงยังเหตอ
 อยู่ ๓ องค์ ตลกเชอของพระเจ้าบอยยังเหตอของคหญิง ๔ องค์ เรอองท
 ด้นทหนักนจะเอาไว้ทุกในรายงานพิศดาร

เมืองมณฑลเทศาภิบาลเคยเสด็จไป แม่นานแฉดทเป็นตั้งดำคญคองยัง
 จะทรงจำได้ หม่อมฉนจะทศความเปลี่ยนแปลงทเป็นไปในระหวาง
 เวดาทานทอศพระเนตรกบเวดทาน ซึ่งชยชางนาเดยใจมหลายอย่าง

๑. คือเมืองมณฑลเทศาภิบาลคเมืองแฉดบ้อมปรการยังเป็นสง่าอย้อย่าง
 เดิม ไม่แก้ไขเปลี่ยนแปลงอะไร ทางเข้าประตูเมืองกตของเดยจทตค
 ด้บแฉดเขาของประตูอย่างโบราณ ในเมืองทาเป็นปาก รักษา

๒. ทวงรอรระเนยคแฉดกาแพงหมต เหตอระเนยคไว้ให้ดูหน้อย
 หนึ่ง เขาทแฉดกาแพงจงทำอนนขบรลได้รอบ ปราร้างทททานทอศพระ
 เนตรนนทงคากกพายพงเสยแฉด ทมอยเดยอนทาใหม่ตามทรงเดิม
 ทาคินแฉดแทนบิตทอง ประตูบกระฉกคยอศ ทอองพระโรงทชนนาง
 เฉาหงงเหนออกทรตคดอยเสาชาด กางงชอมแซม ตาหนักรักษารอ
 หมต คองชยแฉดพระทงทงของเดิมแฉดทพระเจ้าบอด้วางเป็นคกชน
 หตายหงง กบตาหนักพระมเหสี ๓ หมู ทอยหงงพระทง แต่การรักษา
 คองชมวารักษา แต่จะไม่คกแฉด เป็นคยของกนหมให้เสยหนักไป

ถึงตกใจ ด้วยยังเห็นเป็นทองสัมฤทธิ์แต่ตรงดวงพระพักตร์ชัดใจเป็นเงา
นอกจากนั้นเป็นรูปนบผดเหมือนหงส์ไทยน แต่ขบคของคาเปิดจดทง
องค์ แสดงตามกฏของพระเศียรกับคาบที่ทรงพระองคด้วย ยงนง
พิจารณาถึงเห็นแปลก ด้วยพระองค์พระมหามุขมุนตอหนักเหมือน
บนหนักไม่เบารูปโถมงามด้ายเดย เป็นคพว่าพระค้อโคเกอบเทาพระ
พักตร์ พระหัตถ์ ขวาทพาดพระเพตาทหงกุดเหมือนกับหงายพระหัตถ์
ด้วย แหงอนทเห็นวปรตยงมอกหลายแห่ง จนพากันงงไม่รู้ว่าจะออก
ปากอย่างไร เมื่อออกมาจากวิหารแต่ดูทพาไปเขาพคจนว่า "วัดน
เคยถไฟไหม้หมดทงวัดครึ่งหนึ่ง" จึงนึกเห็นเหตุว่า เมื่อไฟไหม้นน
นาทพระมหามุขมุนองคเดิมจะถไฟเผาตาย เหลอกรรูปเดิมแต่พระ
พักตร์ นอกนนเอาของเดิมคคตอแดงเอาปูนพอกให้กดับเป็นองค์พระ
จึงอปรตปานนั้น แต่พม่าคงปกบิตความจริงให้คนเข้าใจว่าองค์เดิม
รูปสัตว์ทองสัมฤทธิ์อยู่ ในบริเวณพระ มหามุขมุนน หม่อมฉนได้
พิจารณาโดยถวหนักเห็นว่าเป็นของเขมรสร้างแน่ มรูปคนคอรูปพระ
ค้อระ (มี ๓ ตา) ๒ รูป รูปข้างเอวจริงได้หมวกกอย่างจาหลกทนครกค
รูป ๓ รูปตั้งทเบอน ๓ คค แต่หัวหายหมด หลอหัวตั้งทแบบพม่าคค
แทน เขากันไม่ได้

๕. เมื่ออยู่เมืองว่างกั้งไปเที่ยวตลาด มีพดกพม่าทชายของถาม
ว่าเป็น "โยเดย" หรือ กเข้าใจว่าเขาหมายความว่า "ชาวชโยรยา"
หรือ เป็นแต่ตำเห็นยกไว้ ครนไปถึงเมืองมณฑลเต เราไปบอกว่าเป็น
Siamese คพม่าไม่เข้าใจทเดียว ต้องบอกว่าเป็น "โยเดย" ก็พากัน
"อ้อ" และเดยเกิดไม่ตรจค พระองค์ปนบอกหม่อมฉนว่ามีอะไร ๆ

ต่าง ๆ ที่พม่าเอาอย่างไทยมาใช้มาก เป็นคนฉลาดดุดายจำกัดกตเรียก
ว่าตายโยเดยมั้หลายอย่าง เครื่องดนตรีและกระบวนพอร่าและขบร้อง
กยงนบถอแบบ โยเดยอยู่จนทุกจนน แต่กตาย เป็นขอท เล้ยใจดวย
(เฉพาะหญิงเหตอ) ตั้งใจหมายจะดพม่าร้องรำอย่างไทยที่ได้แบบแผน
มาแต่กรุงศรีอยุธยา ที่ใดคนเคยกับเจาพม่ามากเป็น โอกาสที่จะ
ฉานให้หาพวกครูบาอาจารย์มาร้องรำให้ดู แต่เมื่อญประจวบเวลาเขา
ไวทกขถฉายพระเจ้ายอช งตเด่นมหวรสพ เดยไม่ได้ดู เล้ยตายยงนบ
ตองไปหาซื้อแผ่นคราไมโฟนเพลงพม่าหลายแห่ง กมแต่ร้องอย่างดมัย
ใหม่เขากับเบ็ยโนและไวโอลิน บอกจาแผ่นเล้ยงร้องเพลงเขาเครื่อง
ดนตรีอย่างโบราณเด็กไม่ตำมาเล้ยนานแล้ว "พันทกช ด้าเวจทกช"

หม่อมฉันได้ไปถึงราชธานีทง & เมือง กาเทยบกกับเมืองเรา
เมืองชัยบระ (สะแกง) อยู่อย่างเมืองชนบรี เมืองรัตนบระ (อังคะ)
อยู่อย่างพระนคร เมืองอมรบระ อยู่อย่างทงตเซมา เมืองรัตนบระ
(คือมณฑลเด) อยู่อย่างทเมืองนนท เมอดงเรอตองมาถึงสระพานเหตก
ชามแม่มาเอราวดคทาใหม่ แต่เห็นราชธานีได้พร้อมกันทง & เมือง

ถึงเมือง พุกามหญิงดวยแปลก กกว่าทไหน ๆ ที่ได้เคยเห็นมาแต่
ก่อนหมดทุกแห่ง ทงจางจนแต่รูปสถันฐานเจตยวตฤทม ถ้าจะอุปมา
อย่างหยาบ ๆ ต้องเปรียบว่า ไปย้ายพระมหาธาคุบรตามในพระนคร
ศรีอยุธยาและเมืองพิษณโลก สวรรคโลก สุโขทัย มารวมกันไว้ใน
กรุงเทพฯ ทงหมด นนแหละจะโกตกับจางจนแต่ขนาดเจตยสถานท
มีในเมืองพุกาม บัจจยททาให้ผิดกับแห่งอื่นเป็นขอด้าคณุนน เพราะ
เมืองพุกามอยู่ในภูมิฉานอากาศแห่ง Dry Zone ฝนน้อย ต้นไม้

ใหญ่เช่นคันไพลไม้ชน แม่เมืองร้างมากกว่า ๑๐๐ ปี (ก่อนตั้งราชวงศ์
 พระร่วง) เจดีย์สถานยังอยู่ได้ไม่พังทลาย แม้นเฟรดโคเขียนข้างใน
 ก็ยังอยู่หลายแห่ง เขียนงาม ๆ มาก ดวดลายไม่แพ้เขมรเลย แต่เจดีย์
 สถานก่อด้วยอิฐทงนูน ศีลาทรายกมมาก แต่ไม่ใช้ก่อสร้างอย่างเขมร
 เช่นแต่ ไซปูน หอมมณฑลเทศาภิบาลเขาตระเยน ๓ วันยังดูไม่ท้อ แต่
 ถ้าคนได้ดูหมดทุกแห่ง จะทูลบรรยายในรายงานพิสดาร

ที่เมืองพุกามก็ดูพักอยู่เรือนรับแขกของรัฐบาล ในฉันทถนมนได้
 รับโทรเลขของทูลกระหม่อมชายชอกชาวจาตัมเตจหญิงน้อยสนพระ-
 ชนม์ ทาเอาตะเหยไปตามกัน หอมมณฑลนักคาดว่าท่านคงสั่งให้ฝั่งพระ
 ศัพโวกที่เมืองบ้นดง เห็นจะไม่ต้องเอะอะอย่างเมื่อพระศัพตัมเตจกรม
 พระสวดดี ๆ

หอมมณฑลได้ทูลไปในจดหมายฉบับก่อน ว่ามีความตั้งใจที่ไม่
 มีวเขียนในเมืองร้างกึ่งตงคาดใจ เรื่องมาได้ความภายหลังว่า ท
 จรงนนเดิมมีมอเขียนใหญ่ซ่งเซอร์ อาเชอ แพร่ สร้างใจเมื่อเป็นเจ้า
 เมือง จึงเรียกว่า "แฟรมอเขียน" ครนถึง ค.ศ. ๑๙๑๑ รัฐบาลจะตง
 โรงพยาบาลใหม่ หาก่อนเห็นไม่เหมาะกว่าตงทเซอร์ อาเชอ แพร่
 ได้สร้างมอเขียน จงเตกมอเขียนเสยชวคราว เอาทนนเป็นโรงพยาบาล
 ของใหม่อเขียนเอาแยกย้ายไปฝากใจใหม่หาวิทยาลัยบ้าง เอาได้หีบ
 เก็บไว้ในคตงบ้าง ยังไม่ได้สร้างมอเขียนใหม่จนบัดนี้ ของทชดคนได้
 ใหม่ พบที่เขวงโหน ก็ปลดโรงเรียกว่า "มอเขียน" เก็บรักษาไว้ที่
 นน ที่เมืองพุกามกมแห่งหนง หอมมณฑลได้ไปดู เป็นคตงเทานนเอง
 แต่ของทไปเห็นเช่นพระพมพเบนคณ เบนรูนเคยวคณกับพระปฐมเจดีย์

เป็นแน่ แต่เมืองนครปฐมร้างก่อนเมืองพุกาม พนักงานโบราณคดีใน
 เมืองพม่าเจตนาตรวจหาทองคำ U Ngwe Zin ที่เขาให้มากับหม่อม
 ฉนเป็นแต่ผู้รัง เป็นคนชนหตวงบริวารของเรา แต่เป็นคนเรขบริวาร
 ในเรื่องโบราณคดีไม่มีคนเอาใจได้มากนัก ก็เห็นจะอย่างเดียวกับ
 เมืองเรานั่นเอง

มีเรื่องเสียใจที่หม่อมฉน ควรจะทอดแต่ ในจดหมายฉบับก่อนออก
 เรืองหนังสือ แต่พวงมาตราหน้าเมื่อส่งจดหมายไปแล้ว จึงจะทอดในจด
 หมายฉบับนี้ คือเมื่อหม่อมฉน ขนไปบูชา พระเกศธาตุ เมืองวางกง
 เห็นมณฑปที่ท่า & ที่พระธาตุ และหตงอนที่จากหตงด้วยไม้ สูงสามไม้
 ศนตาเหมือนเมอมาเห็นคราวก่อน ข้าเห็นมณฑป "อย่างเทศ" ทำ
 ขนใหม่หลายหลัง ออกฉนเองตั้งหญิงพลญ ให้ถ้ายรูปตั้งไปทอดพ้อง
 เล็ดจอาจ คือหลายวันมาจนนักไดจา เมื่อสัก ๕-๖ ปีมานไฟไหม้หมด
 ทงบริเวณมณฑป และเครื่องไม้จากหตงที่ทานแต่หม่อมฉนเคยชอบ
 แด่ก่อนนั้น ไฟไหม้เสียหมดแล้ว ทมอยบดินเป็นของสร้างใหม่ทงหน
 ฝีมือเรขเดวดงกว่าแต่ก่อนมาก หม่อมฉนได้ไปปรารภกับฝรั่ง เขา
 บอกว่าฝีมือช่างพม่าทงถนน ทงช่างจากหตงไม้ ช่างจากหตงเงิน และ
 ช่างพระพุทธรูป เดวดงหมดทุกอย่าง ของจากหตงไม้ทงฝีมือดียงมอด
 ใต้ตนกบวดนางพระยา Queen's Temple อยู่ที่เมืองมณฑลเทศ แต่ก
 ชวนเขจจนจะพังอยู่แล้ว เพราะไม่มีใครซ่อม ของสร้างใหม่เป็น
 หนึ่งจะหาฝีมือไม่ได้เลย

หม่อมฉนตั้งเรอดองจากเมืองพุกาม จอดนอนกต่างทาง ๒ คน
 ผ่านยานบอนามันดินแต่ไม่ได้ขนดู เห็นแต่ตงวางร้านสำหรับตั้งบอนามัน

ดัดออกไปราวกับป่าต้นไม้มากิ่ง ๓ ตำบล มาถึงเมืองแปรเมืองจันทองการ
 ท & กุมภภาพนธิ รัฐบาตบรองแตะให้ยู่ทเรอนรบแขกเหมอนแห่งอน
 ทยานมาแดง เมืองแปรนนเบน ๒ เมือง เมืองโบราณนนช่อด้ารเขตร
 (เรียกกันจาดามตมอซา) ชยเห็นอนา เมืองแปรเบนเมืองคองกายหง
 แดะยงเบนคองเมืองเคยอน ชยไค่นาดงมา หม่อมอนไปคเมืองด้ารเขตร
 กอน พอเห็นกหียงอก เบนเมืองเกากอนเมืองพุกามขนไป พระเจดีย์
 แดะรูปจาทตกเบนอยางเกามาก คองเอาไวทตไนรายงานพัสดาร์ ไปท
 นมด้นุกอยางหนง ควยเขายอมให้ชุดหาพระพมพ ชงมองดีเออรคอ
 รอยเซตเจากรมโบราณคคเมืองพมาแต่ปตคจากราชการแตง กระชบ
 บอกหม่อมอนให้ทราบมาคคเมืองมณฑลเต ได้พระพมพชนเกาหงาย
 อกค เทรยมจะตั้งไปคฉายเมือกตบหนง เวดาบ้ายไคขนไปบูชาพระมหา
 ชาคต้นคอ Shwe Sandaw รูปตั้งฐานก้อยางพระเจดีย์ มอญบคคอง
 ทงองค ไม้ดูใหญ่ ไคหนักค่นาค ควยเครื่องไม้จาทตคตางๆเช่นมณฑล
 เบนคนของเกายงอยุด ไม้ถกไฟไหมเหมอนทพระเกศชาคเมืองวางกุง
 แดะไม้ถกแผ่นคนไหคเหมอนทพระมเตาเมืองหงด้าจต กบอิกอยาง
 หนงอศจรรยทมพระพทชรปทงหลอทงจาทตคคด้าแดะบหนงาม ๓ มาก
 กจาทไทหน ๓ ทไคเคยเห็นมาไนเมืองพมา เห็นจะเป็นเพราะไม้มเหตุ
 อนครายกไม้ถกคนชนหงตงปฐิงขรณเหมอนทอน เวดาคากรมการ
 ผู้ใหญ่ทเบนพมาเขาเซญไปเลยงอยางพมา ประหลาดใจอกคอาหาว
 พมาเหมอนกบไทยทกรงเทพาผลคกับอาหารไนมณฑลพายัพ กนอรอย
 ทเคยอ คคพมาไม้กนของทงานเช่นเคยอกนกับชาวมณฑลพายัพ เมอ
 ไปกนเลยงนนพุดกนขรณหงเรองหม่อมอนอยากคุดะครพมาร้า แดะร้อง

เพลงอย่าง "โยเดีย" แต่เมื่อญัตยเวลาได้ทักขัตถวายพระเจ้ายอชไม่
 ได้ดู แยกคนหนึ่งเป็นผู้พพากษาบอกว่า เคยจนตจนายโรงทเป็นเอก
 ในเมืองพม่าชอมองไปต้นเขาเด่นตะครให้คนค้อยท์เมืองจองเค ระยะเวลา
 ทางห่างเมืองแปรรถยนต์เด่นตักชวโมงครึ่ง ทางรถไฟก็ผ่านไปทางนั้น
 เขาแนะให้ไปรถยนต์แต่เวลา ๑๘.๐๐ น. จะมีเวลาตตะครตักชวโมงเศษ
 แดจจจนรถไฟทสถานีเมืองนนกตบเมืองวางกุง กเป็นอนคกตง พจก
 กรรมการเมืองแปรแตระเมืองจองเคบริบรอง เป็นอนโคตคจ "เจ้ากรบ"
 ราวอย่างโยเดีย และพจกตะคร (มีคจยายครุออกมากากบ) ร้อง
 เพลงโยเดียให้ฟังคจย ขงมเคาไทยอยุทง ๒ อย่าง ตูแดจจนรถไฟกตบ
 มาถึงเมืองวางกุงจนท ๒ กุมภาพันธ์ เวลา ๕.๓๐ น.

กรรมกิจแล้วแต่จะโปรด

(ตงพระนาม) ดำรงราชานุภาพ

x

x

x

เมืองวางกุง

จนท ๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๘

ทุด ตมเคจกรรมพระนริศร ฯ

หม่อมฉนคตบมาถงเมืองวางกุงเขาจนน พอเขาฉนคจคหมาย
 หม่อมฉนคจยทางไปรษณียอากาศแตจ กงตตตยามจิงให้เชญดาช
 พระคคตทปรทานมาทางไปรษณียอากาศมาถง รุ้ตคตคตตรดโคก
 อยางยงทเจานายฉนพระฉนมคคคอกกนไก้ด ๆ เป็นตาคบไปถง ๕ พระ

องค์ สะกดใจได้แต่ด้วย นกอย่างทรงเขี้ยว มาในท้ายดาบพระหัตถ์ว่า
สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา เท่านั้น

การที่หม่อมฉันจะไปเมืองเมาะตะมะและเมืองเมาะตาเตง
นั้นเป็นอันงด เพราะได้ความว่าถ้าจะดูของดีต้องเข้าไปดึก ใช้เวลา
หลายวัน ๆ มิใช่พอ ออกประการหนึ่ง เจ้าหญิงรองทุกชั้นนอน ๆ ใน
รถไฟคิด ๆ กันไม่ไหว เพราะนอนไม่หลับ จึงเป็นอันรอกำหนดวัน
เรือไปบึงเท่านั้น แต่จะกดยไปถึงวันที่ ๓๖ ตามกำหนดเดิม

กรรมควรแต่จะไปรด
(ลงพระนาม) ดำรงราชานุภาพ

คัดลอกตั้งตามต้นฉบับ
ดวงจักร

X X X

บ้านชนนามอน บึง

วันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๔๗๗

ทูล ถ่มเตจกรมพระนริศฯ

หม่อมฉันได้รบดาบพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์กับคำแนะนำ
จดหมายที่ไปรดให้คัดปรทานมาฉบับนั้นแล้ว มเืองเมืองพม่าทมิวด
เบ็ดเตล็ดที่หม่อมฉันได้บอกบางเรื่องจะทูลในจดหมายในฉบับนี้ คือ
๑. เรื่องฉปดงศ์พของพม่า ซึ่งเราได้เคยตั้งตักกันว่าเหตุ
ใดจึงเผาบางฝั่งบ้าง เขาอะไรเป็นเกณทนน เมื่อหม่อมฉันพักอยู่
เมืองวางกง เจ้าชายเมืองกับเจ้าชนคักถูกเจ้าฟ้าเซียงตง เขาเห็น
หม่อมฉันชอบคนเรื่องโบราณคดี เขาไปพาอาจารย์พม่าคนหนึ่ง
ชื่อไปกยา U Po Kaya ซึ่งบอกทักว่าเป็นผู้มีความรู้มาให้หม่อม

ฉนชกไซไคถามทดาขครง คุแกมคความรุชพบชรรมนิยมพมามากอยู่
 เรองจชปตงศัพ แกบอชชบายวากการปตงศัพพมานนยอมนงเบม
 ประเพณในบुकคตตามญ เดนแคศัพพระกบเจ้า ศัพพระยงเผากนอยู่
 ทกจนน ถงนศัพเจ้า คอพระศัพพระเจ้าแผนคินเป็นอาทแต่โบราณ
 ทเคยจถวายเพตงแต่จถอยพระชาตงนาหมด แดวกอพระเจดยเป็น
 อนุสรณได้ครงทถวายเพตงพระศัพ คอมาแกประเพณเดิมเป็นเอา
 พระชาตบรรจใจ ในพระเจดยทสร้าง พระเจามนตงตรัสสั่งดำหรับ
 พระศัพพระองค์เองจ ให้เอาพระศัพบรรจใจ ในพระเจดยทเคยจไม่
 คองถวายเพตงกอน เป็นทานองจรมให้คองถบายกแต่ระดับเปตอง
 เหมือนพระบรมศัพแคหนหลัง ถอจการบรรจุนนม ไซยงไม่เดย
 ชรรมนิยมเดิม เขาบอชชบายตงน

๒. ครงหม่อมฉนแตงทงตั้งอพงคำวตารเรองไทยรบพม่า เคย
 ทราบจาเมอัสมเตจพระนเรศจรมหาราชเสด็จไปตอมเมืองคองอ เมอ
 พ.ศ. ๒๑๕๒ ได้ให้ชคคตองไชนาในคเมืองคองอให้โหดตงแม่น้ำสะโตง
 เพอจะให้ชาตนาท ในเมือง แตะคตองนนยงปรากฎอยู่พมาเรียกจ
 “คตองอโยชยา” เมอก่อนหม่อมฉนจะไปเมืองพมาควาจน ทราบ
 จาพระไพรสณทสาदारกษ (อองเทียน) กรมบ่าไม้ชงออกจากราช
 การนานแตงไปอยู่เมืองคองอ จมจคคหมายไปถามจ คตองอโยชยา
 นนยงอยู่หรือชยงไร พระไพรสณท กอบมาจาคตองอโยชยานน
 แต่เดิมมจรง ยงมคชนชนอายุ ๗๐ ปีไตเคยเห็นเมอเป็นรอรอยอยู่
 แต่เคยจนคณพนคณเดิมตั้งญไปเสียแตง เมอหม่อมฉนได้ทราบชชน
 นนกรรงคความคคทจะไปเมืองคองอ ครนเมอไปตงเมืองรางกุง

จึงไปได้ความว่า มพระเจดีย์พม่าเรียกว่า “พระเจดีย์อโยธยา”
 อยู่ทางทิศเมืองหงสาวดีและทิศเมืองคองอ แต่ทิศเมืองหงสาวดีสืบไม่ได้
 ความว่าอยู่ตรงไหน ได้ทราบอธิบายจากอาจารย์คนหนึ่งที่มาแต่เรื่อง
 พระเจดีย์ทิศเมืองคองอความอยู่ ๒ องค์ ชาวเมืองเรียกกันในภาษาพม่า
 ว่า Myat (มัย) Saw (เจ้า) Nyin (น้อง) Aung (พี่) คู่ตรงกับ
 ว่า “พระเจดีย์เจ้าพี่น้อง” แต่เคยเล่าเรื่องตำนานไกลไปว่าสร้างมา
 ได้สัก ๓๐๐๐ ปีแล้ว หม่อมมณีนอกจะเชื่อว่าเป็นพระเจดีย์ของสมเด็จพระ
 พระนเรศวร ฯ เพราะหม่อมมณีนเคยเห็นพระเจดีย์พี่น้องเช่นว่า คือ
 พระสถูป ๒ องค์อยู่บนฐานชุกชีเดียวกัน มอียุทธเขาแถวบ้านระแหง
 แขวงเมืองตาก ทนนมพระเจดีย์และวัดที่พระเจ้าแผ่นดินแต่โบราณ
 สร้างไว้เป็นอนุสรณ์สงครามหลายองค์ สมเด็จพระนเรศวร ฯ คง
 สร้างตามเขียงอย่างพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนอง ทมสร้างพระเจดีย์
 ภูเขาทองไว้ ณ ที่พระนครศรีอยุธยา ได้สั่งเขาไว้ให้ถ้ายรูปฉายา
 ตกษณมาให้ แต่จะได้หรือมิได้ไม่แน่ใจ

๓. เรื่องพระมูเตาทเมืองหงสาวดีพงพน เมื่อหม่อมมณีนกลับ
 จากเมืองหงสาวดีแล้ว ณ รุ่งชนอาจารย์ใหญ่ของมหาวิทยาลัยเขา
 เขียวไปเยี่ยมราชา และเชิญพวกรูบาอาจารย์กับพวกเจ้าไทยใหญ่
 ที่เป็นนักเรียนให้มาพบกับหม่อมมณีนหลายคน เวदानงกนนาชา
 เขากถามถึงเรื่องหม่อมมณีนหลายคน เวदानงกนนาชา เขากถามถึงเรื่อง
 หม่อมมณีนไปเที่ยวเมืองหงสาวดี เคยพูดกันคือไปถึงเรื่องพระมูเตาพัง
 เขากบอกว่าพวกสัปบุรุษกำลังคิดจะสร้างพระมูเตาขึ้นใหม่ หม่อมมณีน

ปรารถนาว่าการที่จะสร้างหนวดดาบาคอย เพราะถ้าสร้างเสร็จของเดิม
 ทพงชนไปก็มาจะไม่ยอได้ ถ้าจะรอของเดิมที่ยังเหลืออยู่เสียก่อน
 แดงจึงสร้างขลุ่ยใหม่ กษัตริย์พวกรวมมาอนุญาตจะไม่กล้าทำด้วยกลัวบาป
 คร ในมหากษัตริย์คนหนึ่ง จึงบอกแก่หม่อมฉันว่าเขาคิดแบบที่จะสร้าง
 เสร็จแล้ว พรหมน้องชาย Brother ของตัวเขาเป็นผู้คิดแบบ ว่าจะไม่
 รอหรือรอของเดิมของเดิมทั้ง ๒ สถานที่ จะปักเขื่อนแล้วเหตก็เป็นวาทะรอบ
 ฐานพระเจดีย์เดิม แล้วก่อพระเจดีย์องค์ใหม่ด้วยคอนกรีตครอบของ
 เดิม (เหมือนอย่างฝาย) ไม่ให้น้ำหนักลงที่รากเดิม แต่จะเป็นเงิน
 หลายแล้ว พวกรวมมาอนุญาตจึงตกลงเรียกน้อย

๕. พระเจดีย์ตั้งกลางเมืองราชวงศ์ททานไปรัตน หม่อมฉัน
 มีความเสียใจที่ตบของตบว่า เดียวกันไม่เป็นดังที่เหมือนอย่างแต่ก่อนเสีย
 แล้ว เพราะปลุกกฐินหารบชน ทักษณบงเสียเกือบรอบๆ ฐานทักษณ
 ทรหมคนนักปลุกบ้าน ให้คนเข้าชายของ (ทำนองเดียวกับบ้านวัดดีตาม
 ปดม) แต่ที่เมืองพม่าเคยจนมแปลกอย่างหนึ่งทพอกพมาชอบเอาไฟ
 ฟาประดับพระเจดีย์ตั้งแต่ยอดตบมาจนถึงฐาน กตางคนจัดไฟเหมือน
 กับแต่งเจดีย์พระชนษาเล่มมอทุกคน การแต่งไฟฟาประดับพระเจดีย์
 ตพมาชอบทำกันทุกหนทุกแห่ง ไม่ทำแต่ในเมืองใหญ่เท่านั้น ที่ไหน ๆ
 ถ้าพอจะทำได้ก็เป็นแต่งไฟฟาทางนหม่อมฉันไปพักอยู่เมืองพกาม
 ที่เรือนรับแขกของรัฐบาลไม่มีไฟฟา เขาจ่ายโคมเจ้าพายมาให้ฉันคิดว่า
 เป็นเมืองบ้านนอก ยังไม่มีไฟฟา ครนค่างเห็นพระเจดีย์มีไฟฟาแต่ง
 อรามคตอดยอดตบ ๒ องค์ก็ประหลาดใจ ภายหลังจึงทราบวาจุดตบ ๒
 แห่งนั้นมเครื่องไฟฟาเล็ก ๆ ที่ในวัดสำหรับแต่งองค์พระเจดีย์ ไม่ได้ใช้
 คอไปตั้งบ้านราษฎร เมื่อกตบมาถงเมืองราชวงศ์ วนหนงหม่อมฉัน

ผ่านพระเจดีย์สู่เตไปเจดาศพดบคำ เห็นโอเดี้ยเครื่องยนต์ชนปตองอยู่
บนฐานทักษณ เจดกราบจ้ามเครื่องไฟฟ้าของพระเจดีย์เหมอนกน
เป็นการศรัทธาอย่างแปลกประหลาดดงน

๕. เมื่อหม่อมฉนมาพักอยู่เมืองราชกิง ได้ทราบจากพวกรัฐ-
บาดจากราชทูตอังกฤษในกรุงเทพฯ บอกไปว่า จะมีพระเถระที่ศักดิ์สูง
ไปเที่ยวเมืองพม่าองค ๑ หม่อมฉนให้เขาจดชื่อมาให้จึงได้ทราบวา
สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ หม่อมฉนยกย่นตักวาถ้าไปถึงทันพบกัฟ
หม่อมฉนจะยให้ไปถึงอินเดีย เพราะไปตเพียงเมืองพม่าแต่เมือง
ดังกล่าวจะไม่เป็นประโยชน์เท่าใดนัก แต่หม่อมฉนออกจากเมืองพม่า
มาเดี้ยก่อนสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ไปถึง ครนมาดงเมืองมณฑล
ทราบวาศมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ออกมากับพระวชิรมงคล วัดส้มพันธ
วงศ์ และพระธำรงค์ดสังวร วัดบวรนิเวศฯ มาพบเหมอนกนวาเดี้ย
ตาชทแควตดบหม่อมฉน ไตยนวาตงเรือไปอินเดีย หม่อมฉนยกย่นต
ด้วย นัยวาจะไปถึง ๓ เดือน ซากดบขางทจะไดพบกัน

๖. หม่อมฉนได้ส่งรูปฉายาตักษณมาถวายพร้อมกบัจดหมาย
ฉบับนอก ๕ รูป คือ

๑. รูปหม่อายท ในจงหนามหาปราสาทเมืองมณฑลเต
หญิงพตยเบญชุกายจงไมมรูปอยู่ในหมู่
๒. รูปพระมเตา เมอขงต
๓. รูปพระมเตา ทพง
๔. รูปวัดชานนทเจดีย์ ณเมืองพกาม
๕. รูปพระเจดีย์สู่เต ทเมืองราชกิง

๗. เมื่อเวดาเซา ๘.๓๐ น. วันที่ ๒๗ น กรมพระกำแพงเพชร ฯ
 พา พระองค์หญิงเหมจืดเต็ดจมา ด้วย เครื่องบิน จะ เข้าไป กรุงเทพ ฯ
 หม่อมฉันทราบจากกรมพระกำแพงเพชร ฯ ให้เข้างดอกไม้เดี่ยแต่
 ทูตถามเชื่อว่าจะไปพักอยู่ที่ไหน เธอคิดว่าเห็นจะไปอยู่โฮเต็ล
 หม่อมฉันนึกส่งสารจึงทูตชวนให้ไปพักที่วังวรดิศ เธอตรัสรับ จึงได้
 มโหรีเดชมอกหญิงจึงไปจากที่สนามบิน นัยว่ากรมพระกำแพงเพชร ฯ
 จะเสด็จเข้าไปอยู่กรุงเทพ ฯ เพียงต้องสามวันแล้วจะกลับตั้งคไปรี

กรมมิกครแต่จะโปรด

กึ่ง ๘๖ ๘๗ ๘๘

x

x

x

คำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๔๗๘

กราบทูล สมเด็จพระปรมหาราช ฯ ทราบฝ่าพระบาท

เมื่อดนเด้ารคราวนี้ มีความเสียใจที่ไม่สามารถถวายหนังสือ
 บรรเลงตามกำหนดสัปดาห์ละครเช่นเคยมาได้ ด้วยหญิงอามไม่
 สบายด้วยโรคประจำเดือน คัดพิมพ์ไม่ไหว เกตุกรรมหม่อมฉันจะเขียน
 ถวายเองก็บังเอิญมีอะไรค้ออะไรมาอุดเอาหัวทกกันขิดไปเสีย เหลือ
 เดตาพอแต่จะเขียนให้ทรงทราบได้เพียงเท่านั้น ขอประทานอภัยโทษ
 หญิงเพียรไต่หน้าตายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ กับของ

ประทานไปสั่งให้ ได้รับแล้ว ขอถวายบังคมฝ่าพระบาททรงครอบครอง
พระเดชพระคุณดั้นเกล้าฯ ราชตะเขียดจระก๊ราบทุกกายหน้า
คกรมักควรแล้วแต่จะโปรด

พรหม

x

x

x

บ้านชินนามอน บ้าง

ฉันท & มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๗๗

ทูล สัมเด็จพระนริศร์ฯ

หม่อมฉันได้รับถวายพระหัตถ์ฉบับแดง ทรงเขียนเองเมื่อฉันท ๒๕
กุมภาพันธ์ ครั้นบอกกล่าวหญิงอำมาไม่สบายพอจะติดพิมพ์ แดงพระองค์
ท่านก็ทรงตักใจจนเป็นกังวล จึงไม่สามารถจะเขียนถวายพระหัตถ์
ประจําปด้าหะเหมือนเช่นเคยหน ทางฝ่ายหม่อมฉันก็เกิดกรณทตอง
เป็ดยนเรื่องจดหมายประจําปด้าหะน เต็มหม่อมฉันก็ดจะถวายราย
งานเรื่องเทยวเมืองพม่าโดยพิศดารสักตอนหนึ่งในปด้าหะน พอดงมือ
เขียนได้สักห้าหกหน้าก็ได้รับพระโทรเลขทุดกระหม่อมชาย มีมาจาก
เมืองสิงคโปร์เมื่อฉันท ๒๕ กุมภาพันธ์ ครั้นถามว่าหม่อมฉันกับลูกหญิง
ทั้ง ๓ คนจะรีบไปอยู่เป็นแขกของทานท Cameron Highlands ใน
ระหวางฉันท ๒๕ กุมภาพันธ์ จนฉันท ๓ มีนาคม ได้หรือไม
หม่อมฉันอยากเห็นทแห่งมานานแล้ว ด้วยเคยนชมกันว่าเป็น
ทอากาศดีสบายนัก แต่สมเด็จพระนริศร์ฯ กับพระองค์หญิงอา

ภาพรรณิ์ไปก่อน ไปเกิดเหตุรถล้มแทบถึงต้นพระขันธ์ หม่อมฉันก็เลย
กระดากคล้ายอยากเห็น จึงขงมีได้ไป ครั้นทูลกระหม่อมชายตรีตั้งจน
มา ปรึกษากันเห็นว่าท่านตรีตั้งจนด้วยทรงพระเมตตาอารี ถ้าไม่ไปก็
เสียชัณษะด้วย จึงทูลตอบรับจะไปเฝ้าตามพระประสงค์

ทูลทไปแคเมรอนไฮแลนด์เป็นเหตุให้ของหยดเขยนเรื่องเที่ยว
เมืองพม่า จะตั้งถวายไม้ทั้นในคราวเมดส์ปีดาหะน แต่จะเอาเรื่องไป
เที่ยวแคเมรอนไฮแลนด์มาทูลบรรเดงแทน

ที่เรียกว่า Cameron Highlands นี้ (เรียกนามตามชอิมส์เตอร์
แคเมรอน พนักงานทำแผนที่ผู้แรกไปพบ) อยู่กลางแหลมมลายูใน
อาณาเขตของเมืองปะหัง ไปจากเมืองแปะระ คองซามเทือกเขาบัน
นาแหลมมลายูก่อนแดงถึงแคเมรอนไฮแลนด์ เป็นทสันใหญ่อยู่ใน
ระหวางภูเขา พนทสูงกวาระดับทะเลราว ๕,๕๐๐ ฟุต พนเขตไซมะเต
เรียแตะอากาศปราศจากชดเย็นสบาย จึงสร้างเป็นสัชต์ถานี ทางไป
จากเมืองบะนัง จะไปดวยรถยนต์ออกทางหรือจะไปดวยรถไฟก่อน
ไปขนรถยนต์คอเมอชนเขาตั้งก็ได้ หม่อมฉันไปทางรถไฟ ออกจาก
สัชถานีไปรทาชามจากเมืองบะนังเมืองนเลาร์ท ๒๘ กุมภาพันธ์ เวลาเช้า
๙.๐๐ นาฬิกา แต้นไป ๕ ชั่วโมงครึ่ง บาย ๓๕.๓๐ นาฬิกา ถึงสัชถานี
Tapah Road ในอาณาเขตแปะระ ดงจากรถไฟขนรถยนต์ไปด้วยกัน
๒ หดง หีบฉ่ายูกไปท่ายรถขบชนเขา ทางรถยนต์ททาชนเขาทาเดียบ
เหวดกวน บางแห่งองแคบหน้ากตัง แมคนขบชานาญทาง การขบรถ
โดยเร็วพดคนหนึ่งมีใครทรวงควนงอยู่ได้ เป็นเชนนนไม่หยดหย่อน เดน
เอาหญิงพูนเมามากทเคยด ด้วยหนทางทไปรถยนต์ถึง ๕๐ ไมล์ รถ

แต้นอยู่ ๒ ชั่วโมงจึงถึงไฮเค็ดแคเมรอนไฮแดนดี เวลา ๑๗.๓๐ นาฬิกา
 ทอดกระหม่อมชายกเสด็จ ไปถึงในวันนั้นเอง ท่านเสด็จมาจากเมือง
 ภูวาทาตมปรุ ทางสันกวาง ถึงก่อนพวกหม่อมฉันสัก ๓ ชั่วโมง ทรง
 จิตหองหับไว้รับเสด็จเสด็จคอยรับอยู่ที่หน้าไฮเค็ด การที่ได้พบกับทอด
 กระหม่อมชายออกครึ่งหนึ่งเมื่อ ต้องมากกว่าปริมาณขยงค์เพียงใดไม่จำ
 ต้องพรรณนา ท่านเสด็จมาพบกับหม่อมฉันพร้อมทั้งหม่อมฉันชาวไทยใคร่จะมา
 ด้วยอีก ท่านเคยเสด็จเที่ยวเตร่โดยดำฟังอย่างนานานแต่ ทางฝ่าย
 หม่อมฉันท่านไม่ได้ต้องของมีนายชดคนรับใช้ไปด้วย เมื่อพักคอยด้วย
 กัน ๓ วันนั้น การเที่ยวเตร่ของแยกกันเป็นพวก ผู้หญิงเที่ยวด้วยกัน
 กระบวน ๓ เพราะพวกผู้หญิงของหม่อมฉันยังกรนกรามไม่อยากจะ
 ทรยงค์ขบดเคี้ยวเดยเดยเหว จึงมักไปเที่ยวเดินเล่นด้วยกันตาม
 โกลีต ๆ ส่วนทอดกระหม่อมชายกับหม่อมฉันขรยงค์ไปเที่ยวที่
 โกลีต ๆ ด้วยกัน อากาศที่แคเมรอนไฮแดนดีเวลาหม่อมฉันไปปรอท
 กต่างวันราว ๗๒ กต่างคนระหวาง ๒๓ กับ ๕๘ เขาว่าหนาวที่สุด เคย
 มีเพียง ๕๒ บ้านเรือนที่นมเคาฝังไฟอย่างเรือนยุโรปหมดทุกหลัง
 แคทไฮเค็ดยังมีเคาฝังไฟเพียงในหองใหญ่ที่ประชุมคน ตามหองนอน
 ยังห้ามไม่ รั้งก้อยข้างหนาวมาก เวदानอนต้องได้เสื้อและหมผ้าเข้า
 ไปงหลายชั้น ถึงเคยดูในเวลาไปอยู่แคเมรอนไฮแดนดี รั้งก้อม
 กาดังสมบรรณชน

วันอังคารที่ ๓ มีนาคม เวลาเช้า ๘.๐๐ นาฬิกา ขนรยงค์รถบ
 จากแคเมรอนไฮแดนดี พร้อมกันทั้งพวกทอด กระหม่อม ชาย และพวก
 หม่อมฉัน ลงมาแยกกันที่เมืองคาปะ หม่อมฉันขรยงค์รถไฟกลับมาเมืองบ

หนึ่งทางข้างเหนือ ทอดกระหม่อมชายทวนเสด็จจรดยนต์ต่อไปทางข้างใต้
 ไปรแถมของท่านในฉันท ๓ นั้นจะไปประทับแรมที่ดงสถาน Fraser's
 Hills ในอาณาเขตตั้งงอร์ ฉันท ๔ จะเสด็จจรดยนต์ต่อไปประทับแรม
 ที่สถาน Kuala Lipis ริมทางรถไฟในแขวงเมืองประหัง ฉันท ๕ ด้บด
 ๕ จะขึ้นรถไฟที่สถานนั้นไปถึงเมืองสิงคโปร์เจดาศึกกรท ๖ พอบาย
 กจะเสด็จลงเรือกลับไปชวา ถ้าอาโดยขออกนยหนงคชทวนเสด็จมาตั้ง
 พระศพนมเด็จพระนอยกับพระองคหญงเหมวต ถึงเมืองสิงคโปร์แล้ว
 เป็นโอกาสที่จะเที่ยวทอดพระเนตรในสหรัฐมตายุได้ จึงเที่ยวประพาส
 ด้ปคาหะหนง เสด็จมาถึงแคเมรอนไฮแดนดเห็นโกดกบทหม่อมฉนอย
 เทียบทางราวเทากรงเทพ ๗ ไปถึงเมืองประจวบครชนธ จึงตรัสชวน
 ให้หม่อมฉนไปเที่ยวทนนคอย เรืองมนเทานนเอง

หม่อมฉนได้ตั้งรูปฉายาตักษณไฮเค็ดแคเมรอนไฮแดนดทได้ไป
 อยุมาถฉายฉน ๑ จะทตพรรณนาคแคเมรอนไฮแดนด้อย่างไรให้เข้า
 พระทยไคตรงกบทเป็นจริงเป็นกรยาก จะจาเป็นทราวอยกตางภชาก
 ไม่เป็นเชนนน เพราะมทงทราวและทชอนคองฉนดง จะจาเป็นท
 ชอกเขาหรือไฮดชากมิใช่ เพราะมทราวบางแห่งถึงทาสนามกอดฟ
 ไค นกเปรยบกบทเคยไปเห็นเป็นทานองเคยฉนกับเมืองตั้งรกรกทเขย
 ไคในพระทนงไพศาตทกษณ คอमतดำหรบเคนเห็นเด็นหวี ดะตาม
 ยอดเนนชามฉมานเป็นหลัง ๗ รายไป จะทรงสังเกดได้ในรูปฉายา-
 ตักษณทหม่อมฉนถฉายมา ทคาบตมพงสร้างมาด้ก ๑๐ ปี แต่เจริญ
 รวดเรวดจยรัฐบาดกดำดงทททำฉนให้คนไปมาได้สระดวก และมี
 บริษัทไปดงประกอบกรรคา จบหลกทดำคญคอมนหาประปาและไฟฟ้า

ใช้ได้ตลอดแต่หม่อมฉันพูดกับคนทเขาอยทหนจออกดัก ๓๐ ปีเห็นจะ
 เบนเมือง เขาขอบจากาคความเจริญดาเนนอยู่เท่าเดยจนเมกก ๓๐ ปีออก
 ขอนถาทรงตั้งเกศยอดเขาข้างหตงโฮเค็ดในรูปฉายาตกษณ จะเห็น
 ได้วาเป็นรอยถางด้วยกำลังเตรียมจะปลุกสร้างบ้านเรือน มยอดเขา
 แดเห็นเขนพระเถระไปทงหน

ควรมิกควรแต่จแต่จะโปรด

คำ ๒๖ พระบาท

x x x

คำหนักปลายเนิน กลองเตย

วันที่ ๕ มีนาคม ๒๔๗๗

กราบทูล สมเด็จพระยาตำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

หนังสือฉบับขอถวายใช้หนังสือไม่ได้ส่งถวายเมื่อเมตจนเสาร์ท
 ดองแต่จมา

ขอประทานกราบทูลเรื่องขอเมืองพม่า ซึ่งทรงพระเมตตา
 โปรดประทานไป

คดีรูปหัวใจนั้น เพราะพม่าให้เป็นช่างไซดเต็มที ถาจากังการ
 กระทำเขาทำด แต่กระไรเดย รูปภาพมนช่างเขียนฝรั่งเสยจริง ๆ หัวเด็ก
 คอยาดยงอยางเดยจกักรูปแบบเลื้อเครื่องแต่งตวกปานน แต่เข้าใจ
 ในพระประสงค์ใดค ว่าทรงเตอกมาประทานเพราะคดีเป็นรูปหัวใจ
 ไม่ใช่เพราะรูปภาพงาม ยงขอตำคณูทใดคความรุ้ใหม่ ว่าเครื่องรัก

จารย์เป็นตายถ่มทองหรือรอกัดนั้น เป็นของพม่าทำเอาอย่างไทยพ่ายพิ
อินเป็นการตรงกันข้ามกับที่คิดแต่ก่อนว่าไทยพ่ายพิเอาอย่างพม่ามาทำ
แต่ที่จริงไม่ควรจะเข้าใจผิดไปเลย เพราะเครื่องรอกจารย์ตายนั้นเรียกจา
“เครื่องยอน” บอกกำเนิดอยู่โดยตรงแต่

พระพมพินนตหนัก เป็นเครื่องแต่งกายบ้านเมืองให้ปรากฏได้
แน่ชัด เป็นพระแบบทางมหายานทรงหนุน ในเหตุที่รูปพระร่อยหรือไป
อาจเป็นเพราะถกตกแตกกรำฝนมาในกาตโตชานานอย่างทรงพระดำริ
กเป็นได้ หรือมณะนจะเดอนมาแต่แรกทาทเดยอกอาจเป็นได้ ความทม
ความเห็นเช่นนี้เพราะได้เคยเห็นพมพทองเหลืองซึ่งดำหรับกตพระพมพ
ทเป็นรูปซากัน ต่างพมพกชดเจนต์ ต่างพมพกเดอน เขาใจว่าพมพท
เดอนนั้น คงกตถายออกจากพระทพมพออกแดงอกทหนึ่ง ด้วยจะตอง
การแม่พมพมาก ซึ่งอาจทำพระตงหมนตงแค้นให้ได้โดยเร็ว

พิจารณาฉายาตักษณรูปตั้งคัจฉมฤทชทปรุทธาณไปเห็นคนเต็มทน
แม่เป็นของเขมรทจริง แต่เป็นเขมรลมมอคน ชารายททาทอดงหซอม
คอเป็นหวออย่างพม่า แต่จะว่าช่างทททำไม่เคยเห็นหวอดงหเขมรมาเลย แต่
กจคจาเป็นการตทมผูกคปฐสงชวณให้คนคิ ช่างเอราวณนจาดิแณ
จामือเกดากระหม่อมเห็นนชากัก ในฉายาตักษณทปรุทธาณไปเห็น
คองอยู่เรยบรอย คงเป็นอนไดชอมแซมแต่

รูปพระนอน เห็นชานกเสยใจเหตอเกนทเสยเสยแต่ ไม่ไรค
คองคพระนอน รูปพระสาดกทคองประลอบอยคดยกคมาก องคททง
อยุ่คปสยพระบาท ทำไห้ตชางแชนเทำสูง ชางแชนทอดค้ำ ถูกตาม
ชวรมคค คองคตามทางทเกดากระหม่อมคคเณนอยุ่ คอทำรูปไมทงแบบ

โบราณ แต่แก้ไขให้ตรงตามความเป็นจริง รูปที่ถูกต้องหน้าแดงเดียว
กับทางด้านหนึ่งของเกตุากระหม่อม จึงชอบใจหนัก

พระพุทธรูปมหาสมณนิพนธ์ เป็นอนเชอได้แดงายบเย็นมากเป็น
แน่เพราะปรากฏจากกตดองสองครั้ง แดงเชญเคนทางแต่เมืองอารธน
มาเมืองอมรประทอคหนึ่ง เชญแต่เมืองอมรประไปเมืองมณฑลเดือก
ทอคหนึ่ง จากไฟไหม้เขาอกคองย คงเหลือส่วนทัดมบรรณอยแต่เพียง
พระพักตร์เท่านั้น จึงได้ขีดแต่พระพักตร์ไว้ให้เห็นเนอทองบรรตช

คราวนี้จะทูลสนของข้อความในตายพระหัตถ์ลงฉนท ๒๐ กุมภาพันธ์
ในเรื่องข้างคาง ๆ มเคหส์กานตงอยเป็นหมเดียวกนหน เกยอไป
ถึงเรื่องครอบครวดตามททรวงฉนฉนยไปใตตายพระหัตถ์ลงฉนท ๒๖ มกรา
คณนคองย คางว่า "ครวด" เดมทกจะหมายเพยงททาอาหารเทกนนเอง
ภายหตงจงเตอนไปเป็นคณ คองออยกนคองยกนเรยกวาครวดเดยอกน
แต่จกประกอบค้ำคกไปอิกเบนอเพกนย คาทเกตุากระหม่อมเห็น
ประหตาคอยกทคางว่า "อพยพครอบครวด" เป็นคองนหมายจายกยาย
ครอบครวดจากแห่งหนึ่งไปอัยอิกแห่งหนึ่ง แต่คางว่า "อพยพ" นนตรงกย
"อวยง" ไม่ได้แปลจายกยาย ทำไมจิงเอามาไซในทจายกยาย เมอ
คริศรของไปกเห็นจ่าเป็นคองนเข้าใจผิด เดมคางอพยพครอบครวด จะ
หมายถึงจ่าเป็นฉฉนทหนึ่งแห่งครอบครวด กตางคองตูกทตางทอออกเรอน
แยกไปคองครวดใหม่ ในทอนคตคองน เมอชกยายไปอัยทไทนกชฉนกนไป
คองกน คองยายครอบครวดทงอพยพ เป็นคองนจกชางทอช อชกยายมา
แต่กรุงเกากมาคองตงททตงฉนฉนฉนฉน ฉนฉนฉนฉนฉนฉนฉนฉนฉนฉน
หรือสองครวดพรอมทงอพยพ อยุ่กตงกนคองยจะพงพาอาศัยกน ครนนาน

มากมอพยพชยายมากออกไป จนกลายเป็นหมู่บ้าน छोใหญ่จนเกือบ
 ไม่ตก ใช้แต่แทนนัสถอชงมอชีพในการห่อเหมือนกัน จะมาก
 บ้านเรือนคดคอเขาด้วยกายหงกจระม เพราะวาใครต้องการห่อก็
 ต้องไปบ้านห่อ พวกมอชีพในการห่อจะไปตงบ้านอยู่โดดเดี่ยว
 หากินไม่ได้เพราะไม่มีใครไปหา ต้องตะเกยกตะกายมาเขาพวกบ้าน
 ห่อ แม้สมัยเปลี่ยนแปลงที่อยู่เป็นคกแถว ใครจะค้าขายอะไรก็ต้อง
 ไปเขาคกขายอยู่หมเดียวกัน เช่นจะขายเครื่องทำบุญต้องไปเขาคกถนน
 บารุงเมือง ถ้าจะขายผาคองไปเขาคกถนนพาทูรี เพราะเหตุจากนคอง
 การของทำบุญก็มุ่งหน้าไป "ตองคิงชา" ใครต้องการผากมุ่งไป
 "พาทูรี" ถ้าไปตงขายทอนกไม่มีคนไปขอ เหตุจาเป็นทคองตงเป็น
 หมอคหมมอยตงน

เสียใจอกทได้ทราบวาจัด Incomparable นนคบหายเดี่ยหมค
 แถว วัด Queen's Monastery จำไม่ได้วาได้ไปคหรือเปลว แต่ถ้าได้
 เห็นรูปคงจระระถกได้ วาได้ไปหรือไม่ได้ไป

ค่อไปนจะกราบทอดขอปกครองท ในกรงเทพ ฯ

หญิงมารยาครได้นำเงิน ๑๐ บาท ซึ่งทรงพระเมตตาบริจาค

ประธานหลวงขจรไปให้ เกต้ากรหม่อมได้รับไว้แล้ว จะได้ใช้จ่าย

ไปในการทำทผงศพหลวงขจร หวงวาแม่หลวงขจรทราบได้คด้วยญาณ

จิตทางใดทางหนึ่ง วาทรงพระเมตตาโปรดคระนแล้ว คงจระมคความ

ยนคขอบพระเตชพระคณเป็นอย่างยง

พระศัพดมเตจหญิงนอยมาถึงเมอดพท ๒๘ กุมภาพันธ์ คคจเรอ

มาตน ชามสันคอนในเวดาเข้า แต่ทอดพกเดี่ยกายในสันคอนก่อน

แฉงเดือนเขามาจอดอยู่บางคอแหลม จนเวลา ๒๐.๐๐ น. จึงเข้าจอด
 ท่าอัสตเอเชียติก มีเจ้านายและใคร ๆ ซึ่งสนิทในพระองค์พากันไปรับ
 พระศัพททาเป็นอันมาก เกิดอาการหม่อมกัไป เมื่อเรือจอดเรียบร้อยแล้ว
 แฉงเจ้าพนักงานเชิญหีบพระศัพทขนาดเล็ก ตั้งของของหีบของ เชิญพระ
 ศัพทไปวางตาด้อย พกทไปรับพระศัพทจนรถไปถึงตงวง แฉงจึงกลับ
 บ้าน ในการทรงงานคางเงาเรือเขาเทียบทานน เห็นจะหลุดหลุดการ
 ถ่ายรูปข่าว

รุ่งวันนท ๒๘ เวลา ๑๖.๓๐ น. คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์
 ไปเยี่ยมพระศัพทวงตาด้อย วางพวงมาตาของหีบของแล้วทอดผ้าไตร
 พระสงฆ์ ๓๐ รูปชกบังสุกุด เกิดอาการหม่อมกัไปในการนี้ เห็นจัดตั้ง
 พระศัพทไว้เหมือนกับพระศัพทมเด็จพระราชโยทิตเดียวกัน ประกอบพระ
 โศกกุศลใหญ่

ถ้าเนาตายพระหัตถ์ลงวันท ๒ มกราคมที่หาย ทรงพระเมตตา
 โปรดให้คัดประทานไปได้รับแล้ว ชอบพระเดชพระคุณเป็นอันมาก
 อานตรัสกในบุญคุณของรัฐบาลอังกฤษ ซึ่งได้มีความเอื้อเฟื้อต่อพระ
 ราชวงศ์สยามไทย ในการพระศัพทมเด็จพระสังฆราชเป็นอันมาก
 หีบพระศัพทพระธรรมวโรดมอยากได้ เห็นจะเบนด้วยหีบอย่าง
 ฝรั่งท่านยังไม่เคยเห็น เห็นว่าแปลกอยู่มาก เกิดอาการหม่อมครปฉายา
 ดกษณซึ่งทรงพระเมตตาโปรดประทานไป เห็นหีบฝรั่งตงบนจตุลกาธาร
 ข้างชวงตาเสียนกระไรเลย ครนเห็นออกรูปหนังสือเป็นหีบอย่างไทย
 ดายตงจตุลกาธารเวลาตก พอเห็นกรอ "เออ" ข้างตงเหมาะหมิง
 ชมซาบเสียนกระไรเลย

หญิงงามได้คดีตายพระหัตถ์ถึงวันที่ ๒๒ มกราคม ซึ่งยังคงค้าง
อยู่อีกฉบับหนึ่งสำเร็จ ได้ส่งถวายมาด้วยคราจนแต่จ

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

หริ

(สำเนาถวายพระหัตถ์สมเด็จพระราชินีนาถ)

Hotel Strand Rangoon

วันที่ ๒๒ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๗๘

ทูล สมเด็จพระบรมนริศร

จดหมายนเขียนตวยคดีถึงพระองค์ท่านขึ้นมาในเวด้าไม่มีเต็มย่น
แต่เครื่องพิมพ์ดีด ทงเวด้าอาจสำหรับเขียนหนังสืออีกไม่มากนัก จึง
เขียนเองตวยเส้นตต่อเหมือนอย่างร่างหนังสือ ในเวด้าแรกตนอน
ก่อนถึงเวด้าตองแต่งคดี

หม่อมฉันออกเรือมาจากบึงเมืองฉะเชิงเทรา ๑๘ เวด้าเที่ยงครึ่ง
อากาศเย็น คณรวางเรียบ นงโคะกนกกตางวันไตตวยกนหมด ตกค่ำ
มคตนอนเรือกระเทอน เจ้าหญิง ๓ คนกตมหม่อมฉันตต่อ เหลือแต่
พระองค์หญิงเบนเพื่อน กนกับหม่อมฉัน อยู่พระองค์เดียวจนตอดตาง
๓ วัน รถกเมา เรือกเมา เครื่องบนักเมา ยังส่งต้อยอยู่แต่ฉะเชิงเทรา

ศุภตักษณมาอุมพาเหาะไปจะเมาหรือไม

เรือกเมืองฉะเชิงเทรา ๑๘ เวลา ๗.๐๐ น. ผู้แทนรัฐบาล กงซุต
สยาม (ซึ่งหม่อมฉันบอกมาให้ทราบเอง) และนายห้างอีสต์เอเชียตก
ลงไปรับ จักการรับอย่างไปรเวคตามประสงค์ แต่เออเฟอมาก เห็นว่า

การเที่ยวคงเรียบร้อย แต่การเดินทางในเมืองพม่าอยู่ข้างพดก เป็น
 คันจารถไฟไม่มารถเสียบยง ที่हतขทนอนในรถคนโดยสารก็หาไปเอง
 คองจางคนรับใช้คน ๑ กกคน ๑ คัดไปด้วยถ้าจะไปทางไกล ไซ่เค็ดตาม
 หัดเมืองกเดวหรือมแตเวอนแรม แต่สำหรับหม่อมฉัน รัฐบาลเขา
 เทรยมเรือนหลวง ใ้ให้พัก ณะตั้งเจ้า เมือง กรมการ ให้เอา เป็นพระ
 อุปการะทุกแห่งที่จะไป

เกิดความเสียดใจเมอถงเมืองวางกง ๓ เรอง เรองที่ ๑ พอน
 บกก็โตชาวดาพระเจ้าอรชสันพระชนม เรองที่ ๒ มาได้ความว่า
 พพชกณทลสถานทเมืองวางกงเตกเสียดแถว เคยมมาจน ค.ศ. ๑๘๓๓
 เห็นจากการไม่เจริญจงเตกเสียด เรองที่ ๓ พระเกศชาตุมวางรานคตุม
 ตอนระมิงไม้แถเห็น ว่ากาดงบิตทองใหม่ และศาตาอาศัยทตถกระ
 หม่อมทรงสร้าง (หม่อมฉันเคยกายรูปเมอมาคราวก่อน) กรอเปตย
 เป็นอยางอนไปเสียดแถว

เรองที่จะชนบชาพระเกศชาตุมน เดชานการของรัฐบาลกาม
 หม่อมฉันชนกอนว่าจะชนไปทเชดคาคองหรือไม หม่อมฉันคอบว่าเป็น
 การทหม่อมฉันรู้สึกตาบากใจอยบ้าง จะตองเตาเรองให้เขาฟังกอน
 เมอหม่อมฉันมาถงเมืองวางกงครงแรกเมอ ค.ศ. ๑๘๘๒ หม่อมฉัน
 แถงศวอยางฝรงไล่เกอกชนไป พวกกกรรมการพม่าผู้รักษาพระเกศชาตุ
 กพากนตอรับ ไม้ได้แถตงความวังเกยจการได้เกอกเตย เรองไม่ยอม
 ให้ชาวกวางประเทศได้เกอกชนไปเป็นการเกิดเมอภายหลัง ชงหม่อม
 ฉันเข้าใจว่าเกิดศวการเมอเป็นเหตุ รัฐบาลองกฤษได้ถามเขาไปถึง
 รัฐบาลสยาม เจดานหม่อมฉันเป็นสมาชิกอยู่ในเสนาบตตภา ปรักษา

ก็นให้ทูลขอวินิจฉัยสมเด็จพระมหาดัฒนะ ๆ ประทานวินิจฉัยว่า การ
 ที่เข้าไปในทเจดีย์สถาน จะเป็นค้ำยันเดี่ยวกันหรือต่างค้ำยันกัน
 ตาม คองเขาไปดวยความเคารพ ถ้าไม่ยากเคารพก็ไม่ควรเข้าไปที่
 เดี่ยว ความเคารพพนภาจางถึงเครื่องแต่งตัว คนชาติใดแต่จำพวก
 ให้นำเอาแต่งตัวอย่างไรเป็นความเคารพก็ควรแต่งอย่างนั้น ข้อสำคัญ
 ไม่ได้ยู่ที่เกือก ถ้าประเพณีของจำพวกที่เขาไปถือเอาได้เกือกเป็น
 เคารพก็ควรได้เกือก ดงน เขาบรรณาเขากทราบความตามทหม่อมฉน
 เต้าน้อยแก่ใจ หม่อมฉนพูดต่อไปว่า มุดเหตุทห้ามมิให้ได้เกือกช
 ไปจะอย่างไรก็ตาม แต่พวกชาวต่างประเทศโดยฉนโดยอมกอดเกือก
 ตามประดังกพม่าจนเป็นธรรมเนียมแล้ว หม่อมฉนก็อพุทธศัคคานา
 ด้วย จะทำอย่างไรตามใจอยุ่ จะไม่ยอมกอดเกือกแต่ไม่เข้าไปใน
 เจดีย์สถานทุกแห่งที่เดี่ยว ของตของงามทนาชมกมกอยุ่ที่เจดีย์สถาน
 จะเป็นอนมาแปล่าไม่ได้คองเหตฉนนั้น ยกตัวอย่างดงเช่นพระพุทธรูป
 มหามยมนเป็นคน ไม่ได้คูกเหมือนมาแปล่า ครนจะยอมกอดเกือก
 เหมือนอย่างพวกทองเทยว จากตามธรรมเนียมไทยทกต่างมา หม่อม
 ฉนเห็นเป็นอนไม่เคารพคองเจดีย์สถาน ความลำบากมอยุ่เช่นน
 หม่อมฉนจึงคคองาเมอชนไปทพระเกศษาคจะแต่งคองอย่างอบาสก คอ
 นุงฉ่าไม่ดองมดุงเท้ารองเท้าตามอย่างไทยเคยแต่งกันแต่โบราณ เขาเห็น
 ชอบดวยแต่ถามว่าจะให้บอกกรรมการให้มารับหรือไม่ หม่อมฉนขอ
 อย่าให้บอกเตย คดวยประดังกจะชนอย่างงะียบ ๆ

ครนฉนท ๒๓ แต่งคองแต่งอย่างรับนาคังชชนนมัดการพระเกศ-
 ษาค ไปแจะคูกมงศพรราชนศูกยาตคชงรัฐบาตให้ทมงไว้ในดองนหองฉน

โกตเนนพระเกศชาติ ที่ฝังกอบเป็นมณฑปขนาดเดียวกับที่ฝังพระองค์
 การล้มเด็จพระราชบิดาที่วัดเทพศิรินทร์ ทาหมุดจุดด ทพระเกศชาติ
 มีผู้คนขนนมัสการมาก พวกนักเรือดวยรูจาเป็นชาวอโยธยา แต่ไม่เงิน
 ใจนออย่างไร แต่พระพม่านนตไม่น่าเดอมได้เคย เจ้าชายเมืองกับเจ้า
 ชนศึกถูกเจ้าเซียงตุงทเคยบวชเป็นสามเณรอยู่วัดเทพศิรินทร์ เคยจน
 โดเป็นหนุ่มมาเรียนอยู่ใหม่หาวิทยาลัย พอรู้ว่าหม่อมฉันมากมารับ
 ใช้ทั้ง ๒ คน นำเอ็นตุมมาก ได้ขึ้นไปพระเกศชาติด้วย บอกว่าพระพม่า
 เลอกว่าพระมหานิกาย ได้พบพระไทย ๑ องค์ องค์ ๑ พอหม่อมฉัน
 เดินไปแถวเขาไปถามหญิงพม่าว่า "ล้มเด็จพระพม่าดารงมีไรหรือ"
 ได้ความว่าเป็นพระอยู่ดนมเหยงคนเมืองดรรค ซึ่งหม่อมฉันได้เคยไป
 ดงวัดนนกรงหนงนมมานมาแถว เห็นจะเคยโดยนแคชอ

วันที่ ๒๓ ไปเมืองหงสาวดี เจ้าเมืองเบนมพม่าถอพระพุทศำสนา
 ชออดันคน U Than Tin คือนรับพาไปเที่ยวเองแต่เดยงกตางวันให้
 ดวย ตามวัดทไปตกมพวกกรรมการมารับทุกแห่ง หม่อมฉันไปตด
 เครื่องแต่งตอเหมอนขนนมัสการพระเกศชาติ ไปทวดพระนอนองค
 ใหญ่ เขาทำอาหารใหม่ใช้เครื่องเหล็กโปร้งต องค์พระนอนเนอทาชาด
 ฅาบตทองรทษาดระอาคหน้าชม องค์พระงามดวย แต่ไปตพระอไบสถ
 ทพระเจ้าธรรมเจดย (บิฏกช) ด้วาง กับทงศำจารกกตยาน ออก
 ด้ยใจ ดวยพระอไบสถนน พระเจ้าแผ่นดินหรือใครอนในภายหลังได้
 ทาชาเปตยนแปลงตดตายเป็น "ดาบเทศ" แต่เดยจนกาดงทรค-
 ไทรม ล้วนศำจารกกตยานนน นำด้ยใจเหมอนกน ดวยหายทกตก
 หนักไปด้ยมาก เหนออยู่ไมกแผ่น ททกเป็นชนเด็กขนนอยกองรวม

กนั้นไว้ก็มี รัฐบาลปลูกโรงหลังคาตั้งกระดุมดกกรงเหล็กครอบรักษาไว้
 ไปถึงพระมเหศวรอันหาใจที่พึงดังเพราะแผ่นดินไหวเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๓
 เดิมหม่อมฉันนึกว่าจะเห็นแต่ยอดหักตั้งบนดงเพียงบัดดงก็ เมื่อรถยนต์
 ใกล้เคียงเมืองแต่เห็นพวงปากกระฆังกนกงามมากมาขกจากทิศใต้ ครั้นขับ
 ไปถึงถนนชนบทก็เห็นจึงเห็นจาเหตุอยู่ถึงปากกระฆังแต่ด้านเดียว
 ทางด้านอื่นพวงลงมาตลอดจนฐานแทบถึงชนบทก็เห็น มีแต่อยู่หักหัก
 ดินกองเป็นพระเนนเทนหัก ไร่แต่เท่านั้น ปราสาทแต่ศาลาต่าง ๆ
 บรรดาในบริเวณก็พวงหมด ว่าโดยย่อการที่จะบูรณะจาเป็นคือสร้าง
 ใหม่ทั้งองค์พระมหาธาตุและสิ่งอื่น ๆ ทั่ววัด ออก ๕๐ บกเห็นจะยังคง
 อย่างเดิมไม่ได้ เขาพาหม่อมฉันไปดูของมหรรมณัททเก็บจากใน
 องค์พระมเหศวรมาไว้รักษาไว้ มีพระพุทธรูปมากกมากมาย พระพุทธรูป
 ไทยก็มี แต่ไม่เห็นของเก่าถึงชนมมอชาวอินเดีย คงเป็นด้วยเคยสร้าง
 เสริม หรือ บูรณะ พระมเหศวร มา แต่ กอน หาดายครั้ง เช่น เดียว กับพระ-
 เกศธาตุ

จดหมายพระเจ้าสังทางเมตอากาศ มีเจตาเขียนเพียงเท่านั้น คำนวณ
 ๒๔ หม่อมฉันจะออกจากเมืองราชกรุงธนไปเมืองมณฑล

คุณมิกควรแต่จะโปรด
 (ตงพระนาม) ดำรงราชานภาพ

กัลลภต้องคามตันฉบับ
 ดวงจิตร

X X X

ตำหนักปลายเนิน กลองเตย

วันที่ ๗ มีนาคม ๒๔๗๗

กราบทูล สมเด็จพระราชาธิบดี ฯ ทราบฝ่าพระบาท

ถวายพระหัตถ์ถึงวันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ โปรดประทานไปกับรูป
ฉายาตฤณ & รูป ได้รับประทานแล้ว เสนอพระเดชพระคุณถึงเกล้า ฯ
จะกราบทูลสนองขอความในลายพระหัตถ์นั้นตามที่จับใจ

เรื่องการทำศพ คิดอาจทำเปลี่ยนแปลงมาตามความกตทจาเวณ
ชน เบียดาตบตงน

ชั้นที่ ๓ ทงศพ

ชั้นที่ ๒ ผังศพ

ชั้นที่ ๓ เผาศพทั้งองการ มีโคนันโพธิ์เบ้นคัน

ชั้นที่ ๔ เผาศพผังองการ

ชั้นที่ ๕ เผาศพตอยองการ

ทุกอย่างยังคงมีปฏิบคกนอยู่จนทุกวันนี้ ดุชทงศพ พอกแซกฟ้าซียงทำ
อยู่ ไม่จำศพเคัรชรู้คหบคอะโรกทงทงน ดุชผังเบ้นอย่างปรกคคด้วย
จะไม่ให้อุจาด ดุชเผาศพจะย่นย่อให้เตกตงแดงเอาองการไปทงหรือไป
ผังกตามแนวททาแถศพมากอน ดุชนดุชตอยองการเห็นจะเบ้นใหม่ท
สัดทาเมื่อพระอศักรเกิดชนในโตกแดง เขาว่าแม่หากงศาตอนหน้า
เมืองพาราณสนนเบ้นทคคคคอมจนเห็นหน้าโหดชนไปทงทศเห็นอ จึง
ทงองการตงในหน้า เพื่อให้โหดชนไปทงป่าหิมพานตซงเบ้นทอยพระ
อศักร ผู้ตายจะได้พบกับพระอศักร ขอได้ทงตงเกดว่า ประเพณีของ

เราทเอาพระองค์ไปดอยทหาจตปทุมคงคานน ยดเอาคางคาเพอ
ให้ได้แก่แม่นำคางคาตามักตพรหมณคอกกรรมง

เรื่องพระศัพพระเจ้าแผ่นดินพมานน เกิดำกรรม่อมเคยไคย
กรมหมนจจรตรดเอาจำ การดงวรคคของพระเจ้าแผ่นดินนคองปก
บคทนท คดยจะคองมการแยงชงราชธมบคกกัน พอดงวรคคดงก
เอาพระศัพเสยในปราธำทราชมนเทยรนนเอง เอาเคาธบเขำไปคองเอา
คดเคนนไปเจำนายองคไคร์ชำงกอน กเบนไคชองกอนทจะเขำ ยดเอ
ราชธมบค ไมมธรมเนยม ทพระเจ้าแผ่นดินจะทรงมอขราชธมบคให้
แก่ผู้ไคมีทงคำเนนอยคเอาพระเจ้าแผ่นดินมพระปรดงคจะให้เจำนาย
องคไคไคครองราชธมบคคดไป กไปรดคงให้ไปครองเมืองใหญ่ชงม
ไพรวตมกจะไคเป็นกำดงยกเขำมำชวงชงเออราชธมบคไค แต่กรม
หมนจจรจะไคทรงทรำบชอคจำมทงนมาแต่ไคนทไมทรำบ เมอเกิด
กรรม่อมไคพงกยงเทำ กบแมจ คดทนง เทำนน ไมมี ใจมกพนทจะท
ชกถำม แต่กรมหมนจจรนไคทรงคบกับพมำมก จนคงครดภำษ
พมำไค ชอคจำมทครดเดำนนเขำเคำประเพณเมืองพมำอยมก แต่
การดอบเอาพระศัพในปราธำทนน ถ้าจะมีจรงกจรมไค ในครงไคครง
ทนง ไมไซประเพณทจะพงทำเชนนนเดมอไป หวงจำมำพระบพ
ไคทรงครงคณพงคำวตรำพมำมก กงจะทรงจอนจณยไค

เรื่องพระเจดย "เจำพนองสรำง" ทเมืองคองอนนยงอรำอรำ
อยุ จะเบนชองธมเตจพระนเรศจกรกบธมเตจพระเอภำทศรภหรือมิไซ
จะคองไคเห็นรูปอยำดกษณกอน จงจะประกอบคควำมเห็นถวำยไค
พงแต่ชอจะถอเขำเป็นนญงไมไค

เรื่องสร้างพระมเหสี ตามความคิดที่จะทำองค์ใหม่ครอบองค์
 เก่าอย่างพระปฐมเจดีย์นั้นยังไม่เห็นทางสำเร็จ ข้อ ๑ ถึงจะทำได้โดย
 ครอบกรต่อนบนของบางกอก แต่ความบนของโตใหญ่ย่อมจะต้องมีน้ำหนัก
 อยู่มาก จะทำจนบนอากาศไม่ได้ของมีราก การทำรากใหม่นั้นไม่ใช่
 ของเล่นอันจะทำให้ได้ง่าย ๆ ข้อ ๒ จะทำครอบพระเจดีย์เก่าขึ้น จะเป็น
 พระเจดีย์ที่ใหญ่กว่าเก่าออกมา พระเจดีย์เก่าเขาใจว่าสำเร็จอันใดโดย
 อำนาจพระเจ้าแผ่นดิน คือสำเร็จด้วยการทอดน้ำมัน ไม่ใช่สำเร็จด้วย
 เงิน เวลานี้จะของสำเร็จด้วยเงิน จะเรียกได้พอใช้หรือ ยังสงสัยมาก
 แต่ความสงสัยหนักคิดปรกกับเมืองไทย ถ้าเช่นในเมืองไทยแต่ยังไม่สำเร็จ
 แน่ แต่ในเมืองพม่าจะอย่างไรไม่ทราบ เพราะผิดกัน ในเมืองพม่ามีคน
 ศรัทธามาก ตามที่ใดเคยเห็นมา บรรดาพระธาตุอันใหญ่ในเมือง
 พม่าแห่งใดกต ย่อมมีคนขนนมัสการไม่ขาด ตั้งแต่เขาจนค่าจะไต่ย่น
 เลี้ยงระฆังเต็มมือ และจะขึ้นไปบนองค์พระธาตุเมื่อใดก็ไต่เห็นเทียนกำลัง
 ติดไฟไม้กราวอยู่เต็มมือ ทั้งได้ฟังตรัสเล่าว่าบรรดาพระเจดีย์โดยมาก
 ย่อมประดับประดาด้วยไฟฟ้า ซึ่งมีเครื่องโดยจำเพาะสำหรับใช้ใน
 พระเจดีย์ของคนนั้น นกเกิดแต่คนศรัทธา ซึ่งจะหาทุนสร้างแต่ตาม
 ไฟอยู่ได้เต็มมือ ดังที่จะหาเงินเรียกไปพอทำพระมเหสีให้ใหญ่กว่าเก่าได้
 กระมัง แต่ความคิดของเก่ากระหม่อมเห็นว่าถ้ามหาเก่าไม่เป็นอัน
 คราย คือไม่มทรตมแยก เป็นแต่องค์พระธาตุพังลงมาเพราะความ
 กระเทือนเท่านั้นแล้ว ถ้าเสริมขนตามรูปเก่าจะดีกว่า เพราะถ้าจะเปิดอง
 เงินน้อย ส่วนความมั่นคงนั้นไม่สงสัย ของเก่าอยู่ได้ของใหม่ก็
 คงอยู่ได้เหมือนกัน จะดั้นเลยออกที่เคยจนหากดวงบางได้ ไม่ให้หน้า

หนักจนรากลึกมากเท่าถึงของเก่า เป็นเหตุจะให้หย่นงยงกจาเก่าไปอีก
 เรื่องพระเจดีย์สี่เต ได้พังครัดเจ้าความกวรปลูกกุฎอาหารชนบง
 องคพระเจดีย์สี่เตมากนนไหนกนนตเคยอ เดิมเขาทำใจในกตางกนนต
 แพร่งตำหรับคนผ่านไปมาจะได้มัจจรวาดกถึงพระพุทธรเจ้า ไม่ใช่จัด
 จาโคตแตกอนมแตกคตมมคตายพระเจดีย์วัดบวรณเวศ์ ทมาเกิดมการ
 สร้างกุฎอาหารชนใหม่ แปรตวาพระสงฆ์บกรกเขาไปถือเป็นของสงฆ์
 เตี้ยแตก อย่างเช่นพระมหาธาตุทนครศัรธรรมราช เดิมกเป็นของ
 กตางตำหรับบ้านเมือง แต่เคยอนกมพระสงฆ์เขาไปถือเขาเป็นวัดไป
 เตี้ยแตก เรื่องปลูกสร้างอะไรที่ไม่มีความคิด เกิดากระหม่อมมรตัก
 เหมือนหอกจะแตก จะทุตถฉายเพื่อเป็นศวอย่าง เช่นวัดปทุมฉน
 แตกก่อนชรตผ่านไปข้างจครตักใจคอเบิกบาน เพราะเห็นงามจับใจ
 รมกนหมกกาแพงคองกรตไปรง ซึ่งตถกระหม่อมตจทรงพระศัรทท
 สร้างถว้าย ถัดเขาไปเป็นส้วน แตกถกกาแพงจค้อย่างเตี้ยๆ ภาย
 ในกาแพงวัดเห็นโบสถ์พระเจดีย์อาหาร โผตชนเรียงเป็นแถวงามน่าชม
 แตเคยอนระหองจรดกบกาแพงจคซึ่งเป็นทส้วน เกิดมีโรงเรียน
 ประชาบาตทาเป็นเรือนฝาไม้ หตงคามงกระเบของอย่างแจก ๆ ปลูก
 ชนแตมีโรงตั้ง กระต้อย่างทเคยเรียกกนวาโรงกตงชนตวดย ชามกระ
 คอบเตก ๆ ซึ่งคเหมือนจะเป็นเวจออกตวดย บงทศันวตย์เตี้ยหมค
 ค แดจยงเมอตักเตอนหนงมานเอง นายเพ็โรจมารองแรกแหก
 กระแงจาพระปรางควดแจงเตี้ยเตี้ยแตก มระทาจทยทาชนโกตกน
 ส้างแขงเคยงพระปรางคคหมคต ระทาจทยน กรมทหารเรือทาชนในพระ
 ราชวงเดิมกรุงธนบุรี การทจะทำอะไรทไหนอย่างไรนั้น เคยทราชทาง

ฝรั่งเค็ดเขามาเจาหนาทตรวจบังคับให้เบบไปโดยสมัคร ใต้ทราขเมอ
ไปเทียบจนครวัดเจ้าของโฮเค็ดบ่นว่าจะทำโฮเค็ดตั้งหลายชั้นให้อยู่สบาย
ก็ไม่ได้ รัฐบาลบังคับให้ทำชั้นเดียวว่าจะได้คดมอยู่ในหม่มไม้ ไม่เห็น
เด่นชนแข่งกับปราสาทนครวัด เกตากรหม่อมมกโมทนาเห็นจาเขา
บังคับถูกคดทัด

เรื่องต้มเค็ดพระอรรชฎาณวงศ์ออกมายทวย เกตากรหม่อมมก
ใจจะทอดมาเหมือนกัน แต่แควดมเค็ด กำหนดการของท่านจะไปเมือง
อนเคย เมืองดงกา เมืองพมา คมาก ในการทต้มเค็ดพระอรรชฎาณ-
วงศ์ทุดตาเทยอนน พวกหนงสื่อพมพวงไม้ศพทจบเอาไปกระเคียด ดง
หนงสื่อพมพวงต้มเค็ดพระพทชโฆษาจารย์ทุดตาดัก พระงอเห็นเขาคก
ใจพาหนงสื่อพมพวงไปหาต้มเค็ด ต้มเค็ดจาประหัดลาด ทัดท่านเอง
ยังไม่เคยหนักสักทเดียว แควดเคยสพยอกพระงอว่าถ้าท่านจะสักจริง ๆ
พระงอจะทำอย่างไร

ครูปอนนทเจคยเมืองพกามชงทรงพระเมตตาไปรดปรถานไป
รู้สึกพิศวงในใจมาก เห็นขงคบริบรณอยหมต ไม่ต้มกับทเมืองพกาม
รางมา ๘๐๐ ปี จะเบนของทโคปฏสังขรณชนใหม่หรืออย่างไร ยงรอ
พวงพระคาวังครัดเดาขแจงอย รูปพระเจคยกยงเห็นแปดกอยมาก จะ
ว่าเหมือนพระเจคยโพชคยาทไมใช่ การชอนชนกทาแปดก ทฐานทา
ประหนงเบนพระระเบียงชอน ๆ กนขนไป ในเมืองพกามเวदानเห็นจะ
ไม่เบนเมืองรางแคว

รูปพระเจคยสเด เห็นเขาชนใจตามเคย งามจริง ๆ แคกยุนท
อ้ายโรงโกโร โกเคอะไรบงเค็ดเบนนมาก

รูปพระมุกดาเห็นเข้าใจโบ

พระรูปมาพระบาท เห็นเข้าทำให้ระดกถึงเป็นอันมาก

ไปหาองค์หญิงอาทร เธอเอารูปต่าง ๆ ซึ่งได้จากเมืองชวาออก
มาอวด รูปพระบรมพุทโธ เห็นพระเจดีย์ของคกต่างเป็นแบบหนึ่ง ผิด
กนกของคกตมอยเป็นอันมาก ทำให้แน่ใจยิ่งขึ้น ว่าตามทถวาย
ความเห็นมาแต่ก่อนว่าพระเจดีย์ของคกนั้นจะ ได้สร้างขึ้นก่อนขมยอดเขา
เห็นจะไม่ผิด

ควรจะพูดให้ตรงทราบข้อหนึ่งแต่ยังไม่ได้พูด คือจากการถวาย
อดีตเรกนคตของอนประตุคามแบบ ด้วยยังไม่ได้ทำการบรมราชาภิเศก
ฉะนั้นในทางราชการพระท่านใช้สั่งวัด "โธ อตุลลทโธ" แทนที่ถวาย
อดีตเรก จะเป็นความคิดของใครไม่ทราบ คงใจว่าจะถามสมเด็จพระ
พุทธโฆษาจารย์ แต่ยังไม่ได้พบกับท่าน

กรมพระกำแพงเพชร ฯ เข้าไปถึงกรุงเทพฯ ฯ วันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์
เวลาเช้า เย็นเธอไปหาเกล้ากระหม่อม บอกว่าพักอยู่โฮ้เค็ดโตรกาเดโร
คำเชอกก็ไปรับพระศัพดมเด็จพระน้อย รุ่งขึ้นวันที่ ๒๘ เชอกก็เข้าไปในงาน
พระราชกุศลทักษณานุประทาน ครนฉนท ๑ มีนาคม ในการพระราชพิธี
รัชมงคตเธอหายไป วันที่ ๒ เกด้ากระหม่อมไปเยี่ยมเชอกที่โฮ้เค็ดโตรกา
เดโร ได้ความว่าไปเสียแล้ว เร็วจริง

องค์หญิงเหมเสด็จไปอยู่กับองค์หญิงอาทร ฉนทงสององค์
เสด็จจะมาเสวยฉนมเบองทบ้านคตของเคย หญิงอจะเป็นผู้ระเดงถวาย

ได้เจ้านายเสด็จกลับเข้าไปเพิ่มเติมในกรุงเทพฯอีก ก็คอยกรีกครนจน
ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

หวัด

X X X

บ้านชินนามอน บ้าง

วันที่ ๓๒ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๗๗

ทูล สัมเด็จพระนครินทร์ ฯ

ในคราวเมื่อดนตรีที่ ๓๓ มีนาคมนี้ หม่อมฉันทฉายทรงตั้ง
“เตาเรื่องเที่ยวเมืองพม่า” เป็นรายงานปลัดดารมาตอนหนึ่ง ทรงตั้ง
หม่อมฉันทฉายในเวทาวาง ตั้งใจว่าจะส่งถวายปลัดดาหะระตอน แต่
ถ้าแต่งไม่ทันก็จะส่งสองปลัดดาหะระหนึ่ง ทูลเรื่องเบ็ดเตล็ดในปลัดดาหะ
ทแทรกกลาง แต่งหนังสือฉบับปัญหาเรื่องไชยธรรมพนามเรียกคือหม่อมฉันท
เอง จะควรใช้คำใด ถ้าใช้คำ “หม่อมฉันท” หนังสือเป็นจดหมาย
Letter ถวายเฉพาะพระองค์ท่านฉบับเดียว ฉบับอื่นเป็นแต่ถ้าเพา ถ้า
ใช้คำ “ข้าพเจ้า” เป็นหนังสือแต่งโฆษณาแก่มหาชน ซึ่งหม่อมฉันท
ไม่ปรารถนาจะแต่งในสมัยนี้ จึงใช้คำ “ฉันท” เป็นสำนวนกลางอย่าง
พูดกันกับมิตรสหาย หนังสือเห็นจะถึง ๒ ตอนจึงจะหมดเรื่อง
หม่อมฉันทขอถวายรูปหม่อมฉายกับทูลกระหม่อมชายที่ Gameron
Highlands สำหรับประกอบกับเรื่องไปเที่ยวถนนหนทางไปในจดหมาย
ฉบับปลัดดาหะระก่อนมากับจดหมายฉบับนี้ด้วย เพราะเพลงพมพแล้วคือ
ภายหลัง

หม่อมฉนโศภนธิดาพระหิตถนบวชนท ๗ มีนาคม จระทุดต้นอง
ความบางขอทมิในตายพระหิตถ

โศภนธิดาพระหิตถนบวชนทในเมืองพม่า อย่างอธิบายของกรม
หม่อมฉนโศภนธิดาพระหิตถนบวชนท ๗ มีนาคม จระทุดต้นอง
หม่อมฉนโศภนธิดาพระหิตถนบวชนทมาอ้างว่าเป็นประเพณี จระทุดต้นอง
ให้เห็นประจักษ์ได้โดยง่าย ด้วยในพงศาวดารพม่าปรากฏว่ามี “พระ
มหาอุปราช” พม่าเรียกว่า “อินแซะมิน” เช่นผู้ที่มาชนช้างกับสมเด็จพระ
พระนเรศวรมหาราช เป็นตำแหน่งรัชทายาทมาแต่โบราณ และยัง
มีในสมัยราชวงศ์อโศกของพญา (ตรงกับสมัยกรุงรัตนโกสินทร์) แม้
จนในรัชกาลของพระเจ้าแผ่นดินกษัตริย์พม่าอุปราช ประเพณีของ
พม่าเหมือนกับไทย คือตั้งแต่แต่พระเจ้าแผ่นดินจะทรงตั้งใครให้เป็น
รัชทายาท โดยปรกติมักเป็นตักเชอ แต่บางทีเป็นหลานหรือพระโอรสของ
ยาเชอกม กษัตริย์เกิดชนครังพระเจ้าแผ่นดิน (ซึ่งผู้ใดตายกรมหมื่น
โศภนธิดา หดงจาเป็นประเพณี) นั้น เป็นเรื่องยดยาวจะคองทุกเป็นเอก
เทศต่างหากในคราวอื่นเหมือนอย่างอธิบายจาด้วยพระอานนทเจดีย์ที่
เมืองพุกามก็จะคองทุกต่างหากเหมือนกัน

ควรมีคองแต่จะโปรด

ด.จ. ๒๖ ๒๖ ๒๖ ๒๖

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ กรุงคีรี ถนนเขาวราช สี่แยกจตุรคก พระนคร
นายจางหวน แซ่ต ผู้พิมพ์และผู้โฆษณา ๒๔๘๕
